TÖÖ, KODU JA VABA AEG

Argielu Eestis aastatel 1985–2008

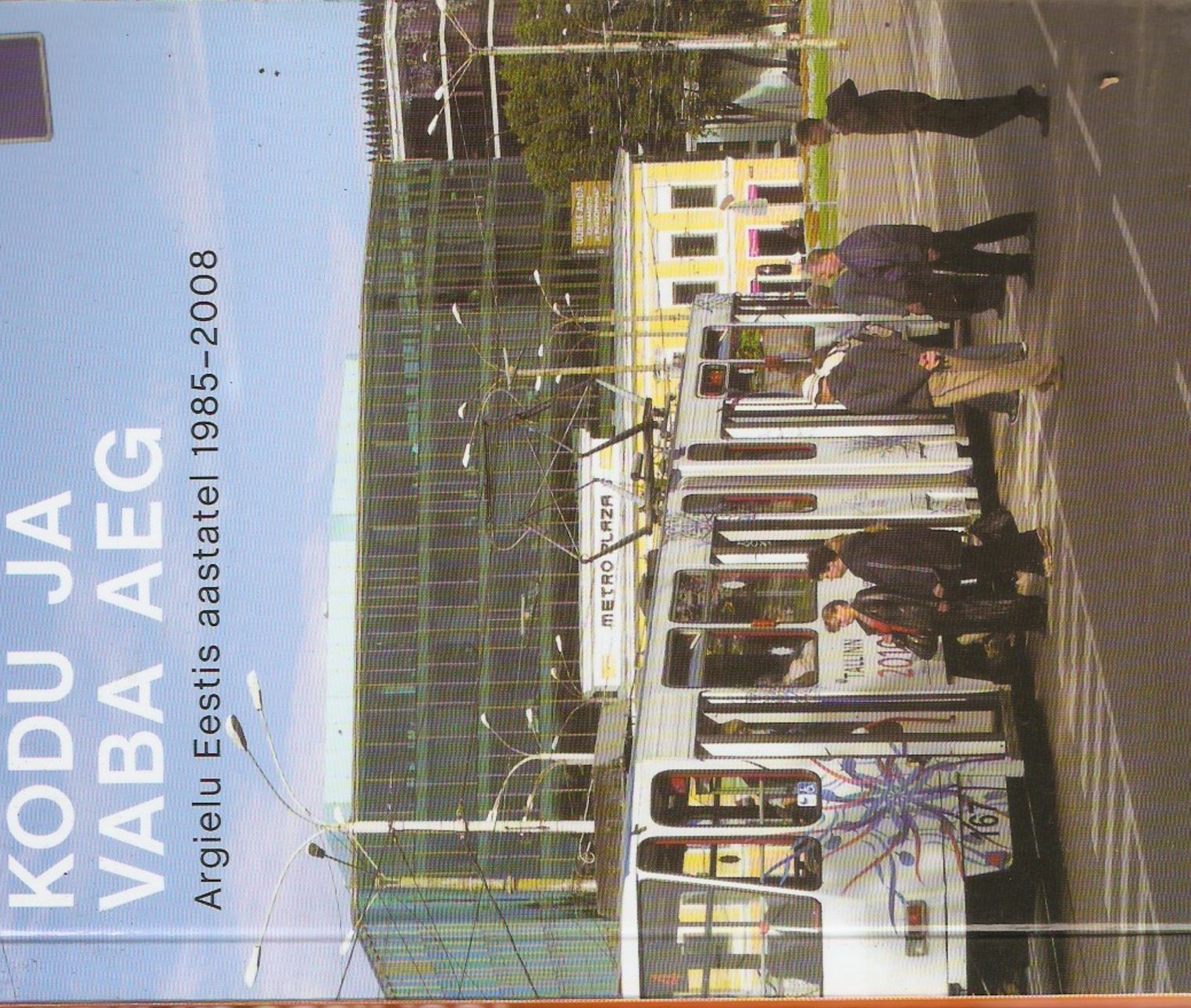

ISBN 978-9985-58-666-2

TÖÖ, KODU JA VABA AEG

Argielu Eestis aastatel 1985–2008

Koostanud Leeni Hansson

Tallinn 2009

TÖÖ, KODU JA VABA AEG
Argielu Eestis aastatel 1985–2008

Koostanud Leeni Hansson
Retsensent Triin Roosalu

Elanikkonnaküsitluse "Eesti 2008: töö, kodu ja vaba aeg" läbiviimist toetas Tervise Arengu Instituut

Keeletoimetaja Triinu Lehtoja
Küljendaja Küllike Pihlap
Kaanekujundaja Karl-Kristjan Videvik

Autoriõigus: Leeni Hansson (koostaja) ja artiklite autorid, 2009
Autoriõigus: Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, 2009

ISBN: 978-9985-58-666-2

SISUKORD

Sissejuhatus 4

1. **Eda Heinla.** Eluväärtused Eesti taasiseseisvumise künnisel ja majanduskriisi eelõhtul 16
2. **Leeni Hansson.** Muutused perekonnakäitumises ja -rollides 38
3. **Niina Derman, Aino Ugaste.** Lastega pered 70
4. **Liis Ojamäe, Katrin Paadam.** Eluase 91
5. **Virve-Ines Laidmäe.** Tervisehinnangud ja tervisekäitumine 112
6. **Leeni Hansson.** Töö tähendus ja töö iseloom 147
7. **Mare Müürsepp.** Vaba aeg ja kultuuritarbimine 171
8. **Vaike Vainu, Niina Derman.** Legaalsete ja illegaalsete uimastite tarbimine 192
9. **Kaisa Kaha.** Probleemidest ja tõekspidamistest 220
10. **Uno Saar.** Kiirpilk elanikkonnaküsitluste toimumise aastatesse 232

Lisa 1 251
Lisa 2 255
Autoritest 257

SISSEJUHATUS

Käesoleva artiklikogumiku eesmärgiks on anda ülevaade TLÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi sotsioloogide poolt 2008. aastal korraldatud elanikkonnaküsitlusest "Eesti 2008: töö, kodu ja vaba aeg" ning võrrelda nimetatud küsitluse tulemusi varasematel aastatel korraldatud analoogiliste küsitluste tulemustega. Elanikkonnaküsitlus "Eesti 2008: töö, kodu ja vaba aeg" kuulub alates 1993. aastast iga viie aasta tagant postiküsitlusena läbi viidavate uurimuste sarja, mille eesmärk on koguda teavet 16–69-aastaste Eesti elanike pereelu, eluaseme, töö, vaba aja, tervisekäitumise ja erinevate hoiakute ning probleemide kohta. Analoogilised küsitlused toimusid ka aastatel 1993, 1998 ja 2003. Põhimõtteliselt samalaadne küsitlus, ent mõnevõrra erineva metodoloogiaga ja põhiliselt tööealist elanikkonda hõlmav, korraldati juba 1985. aastal, kuid tolles küsitluses oli põhirõhk elanikkonna kultuuritarbimisel, mistõttu hilisemate küsitlustega kattuvaid küsimusi on suhteliselt vähe.

1993. ja 1998. aasta elanikkonnaküsitlused hõlmasid 18–70-aastast elanikkonda. 2003. aasta küsitlusse kaasati esimest korda ka 16–17-aastased vastajad, kelle puhul kasutati põhiankeedi mõnevõrra lühendatud varianti. Ka 2008. aasta küsitlus hõlmas 16–69-aastast elanikkonda. Viimatinimetatud küsitluste valimid telliti AS-ist Andmevara ning need põhinevad rahvastiku-

registri andmete põhjal tehtud juhuvalikutel. Seetõttu võime öelda, et meie küsitluste puhul on tegemist Eesti 16–69-aastase elanikkonna suhtes esinduslike valimitega. Täpsema ülevaate 2008. aasta küsitluse korraldamisest leiate kogumiku lõpus paiknevast Lisast 1 ning varasemate küsitluste valimite kirjeldused Lisast 2. Siinkohal tuleks mainida seda, et nimetatud elanikkonnaküsitluste puhul on tegemist Eestis ainulaadse küsitluste seeriaga, milles on kasutatud valdavalt samu küsimusteplokke, mis võimaldab võrrelda mitte üksnes erinevate eluvaldkondade omavahelisi seoseid, vaid ka käitumismallide ja hoiakute muutumist läbi erinevate aastakümnete.

Noorematele lugejatele meeldetuletuseks, et meie elanikkonnaküsitlustega hõlmatud ajavahemik algas Eesti taasiseseisvumise eelse nn Gorbatšovi perestroika perioodiga aastal 1985, millele järgnes iseseisvumise esimesi aastaid iseloomustanud poliitiliste ja majanduslike ümberkorralduste periood (1992–1993). Järgnevate küsitluste aega iseloomustas ühiskonna järkjärguline stabiliseerumine, Eesti liitumine Euroopa Liiduga, märgatav majanduskasv ja sellega kaasnenud majanduslik kihistumine. Praegust Eestit iseloomustab maadlemine ülemaailmsest majanduskriisist tingitud majandussurutisega. Kõik need poliitilised ja sotsiaalmajanduslikud muutused on jätnud oma jälje ka meie inimeste hoiakutele ning arusaamadele ühiskonnast ja oma kohast selles, mistõttu erinevate aastate küsitlustulemuste hindamisel on hea tausta silmas pidada.

2008. aasta elanikkonnaküsitlus sattus sotsioloogide jaoks väga huvitavasse aega. Eesti oma kiire majanduskasvu ja pea olematu tööpuudusega oli aastatel 2005–2007 muutunud Euroopa Liiduga 2004. aastal liitunud uute liikmesriikide seas omamoodi mustermaaks. Inimeste elujärg paranes kiiresti ja kuigi see edu oli mõneski mõttes suhteline, olid inimesed enda

ja oma laste tuleviku suhtes optimistlikud. 2008. aasta tõi ehmatavaid uudiseid seni stabiilse majandusega riikidest ja tasapisi hakati mõistma, et ülemaailmne majandus- ja finantskriis ei jäta ka Eestit puutumata. Samas, 2008. aasta varasügisel, s.t meie viimase küsitluse toimumise ajal, enamik peredest seda kriisi omal nahal veel ei tunnetanud. Võimalik, et mõni kuu hiljem toimunud küsitlus oleks andnud meile hoopis teistsuguse tulemuse, eriti nende küsimuste osas, mis puudutasid tööelu ja majanduslikku toimetulekut.

Nagu juba öeldud, on käesoleva kogumiku põhieesmärk anda ülevaade meie inimeste argielust 2008. aasta sügisel. Varasemate küsitluste materjale on kasutatud võrdlusmaterjalina võimalike muutuste hindamisel. Kuna varasemates küsitlustes iseloomustas valim 18–70-aastast elanikkonda ja viimastes 16–69-aastast elanikkonda, siis kui konkreetse artikli, joonise või tabeli juures ei ole märgitud teisiti, on erinevate aastate võrdlustes kasutatud vanuserühma 18–69. Aastatel 1985–2003 korraldatud uurimustest on võimalik üksikasjalikumalt lugeda varasematest ülevaadetest, mille bibliograafilised andmed on toodud Lisas 2.

Kogumiku esimeses artiklis keskendub Eda Heinla muutustele Eesti elanike eluväärtustes Eesti taasiseseisvumise ja majanduskriisi eelõhtul. Autor leiab, et Eesti elanike väärtushinnangutes on viimase paarikümne aasta jooksul toimunud mitmeid muutusi. Traditsioonilistest ja materialistlikest ehk nn eluspüsiväärtustest on 1985. aastaga võrreldes langenud kutsetöö olulisus. Kutsetööd tähtsustati kõige kõrgemalt 1998. aastal. Postmodernistlikest ehk eneseväljendusväärtustest on tõusnud vaimse enesetäiendamise ja lähedaste sõprade olulisus. Vastupidine tendents eeltoodud kahele väärtusele ilmneb kultuurihuvide rahuldamise ja puhta looduse olulisuses. Kui 1993. ja

1998. aastal pidasid meie inimesed puhast loodust ja keskkonda väga oluliseks, siis 2008. aastaks on nende olulisus väärtusteskaalal mõnevõrra langenud. Võrreldes eelnevate uurimustega, on 2008. aastaks Eesti inimeste jaoks olulisemaks muutunud oma füüsilise vormisoleku eest hoolitsemine. Läbi aastakümnete on naistele olnud meestest olulisem kultuurihuvide rahuldamine, mistõttu võiks uurimuse põhjal järeldada, et naised on meie ühiskonnas enam postmodernistlike väärtuste kandjad.

Autor leiab, et noorte väärtuskasvatuses tuleks enam tegelda sotsiaalse osaluse, ühiskondliku tegevuse ja ka kutsetöö väärtustamisega. Paraku võimendab poliitika ja Eesti ajakirjandus pigem hedonistlikke väärtusi ja enesekeskset tarbimist. Autor eeldab, et kuna Eesti on erandlik oma väiksuselt ja kõik, nii tõus kui ka kukkumine, tuleb kiiresti kätte, siis võivad ka nihked elanike väärtushinnangutes toimuda kiiremini kui stabiilsetes Lääne-Euroopa riikides.

Paaril viimasel aastakümnel korraldatud erinevad küsitlused ja uurimused on näidanud, et perekond ja lapsed olid ja on jätkuvalt Eesti inimeste väärtushinnangutes väga kõrgel kohal, samas kui traditsioonilised perekonnakäitumist iseloomustavad näitajad, nagu abiellumus ja sündimus, on iseseisvumisele eelnenud perioodiga võrreldes oluliselt langenud. Leeni Hansson käsitleb kogumiku teises artiklis perekonnakäitumises ja peresiseses rollijaotuses toimunud muutuste tagamaid. Uurimus näitas, et Eesti perekonnakäitumisele on iseloomulik nõrk seos abielu ja laste sünni vahel, mistõttu alaealiste lastega naiste hulgas on märgatavalt kasvanud vabaabielus naiste osakaal. Kooselude ebastabiilsus ja traditsioonilise perekonnamudeli kõrvale tekkinud alternatiivsete perekonnamudelite paljusus on tõstatanud küsimuse, millist perekonda

inimesed oma väärtushinnangutes tegelikult silmas peavad. Viimastel aastakümnetel Eestis toimunud perekonda puudutavad uurimused viitavad sellele, et eestlaste perekonnakäitumises toimuvad muutused järgivad üldjoontes lääne kultuuriruumis, eriti Põhjamaades toimuvat, ent samas peresiseses rollijaotuses peetakse paljudes Eesti peredes jätkuvalt kinni traditsioonilisest soostereotüüpidel põhinevast rollijaotusest. Vaatamata sellele, et valdav enamik Eesti naisi töötab võrdselt meestega ja üksikemaga peredes on naine perekonnas sageli ainuke sissetulekut omav pereliige, on kujund perekonda ülal pidavast isast ja kodule ning laste kasvatamisele pühendunud emast Eestis endiselt tugev.

Kolmandas artiklis keskenduvad Niina Derman ja Aino Ugaste lastega peredele ja laste kasvatamisega seonduvatele probleemidele. Uurimusest selgus, et emad-isad leiavad oma laste jaoks varasemast enam aega. Autorid toovad välja veel teisegi positiivse tendentsi, nimelt on isade osalus lastega tegelemisel varasemate uurimustega võrreldes mõnevõrra kasvanud. Uurimus näitab, et tähtsamateks kasvatusväärtusteks peavad praegused lapsevanemad häid emotsionaalseid suhteid oma lastega, hea eeskuju andmist ja lapse arvamusega arvestamist. Samas, üheks tõsisemaks probleemiks peetakse laste sagedast arvuti taga istumist. Autorid leiavad, et edaspidi tuleks täiendavalt uurida lastevanemate seisukohti laste isamaalisest kasvatusest, aga ka kasvatusväärtuste ja -probleemide omavahelist seost. Eraldi vaatluse all olnud üksikemade peredes on majanduslikud probleemid endiselt suuremad kui kahe vanemaga peredes. Kahe vanemaga peredega võrreldes jääb üksikemadel ka vähem aega lastega tegelemiseks. Küsitluses osalenud üksikemad märkisid abielus või vabaabielus emadest sagedamini, et nende lapsed kannatavad koolikiusa-

mise all või lastel puudub soov kooli minna. 2003. ja 2008. aasta küsitlustulemusi võrreldes selgus, et kuigi lahus elavate vanemate puhul endiste abikaasade või partnerite omavahelises läbisaamises paranemist pole märgata, on lahus elavate isade osalus oma laste elus siiski veidi kasvanud ning mõnevõrra on suurenenud nende isade osakaal, kes pärast lahutust lapsi üksinda kasvatama jäänud ema rahaliselt toetavad.

Kogumiku neljandas artiklis käsitleb Liis Ojamäe ja Katrin Paadami analüüs nii struktuurseid kui hoiakulisi muutusi eluasemeväljal aastatel 1993–2008. Vaadeldaval perioodil on eluasemekeskkonnas toimunud ulatuslikud muutused omandisuhetes ja eluasemeteenuste osutamise viisides. Ruumilised ja füüsilised muutused – renoveeritud ja rekonstrueeritud elamud või uusehitised ning uued elamualad – osutavad tehtud investeeringutele jätkuvalt mitmekesistuvates elamiskontekstides. Paranenud on nii elutingimuste objektiivsed näitajad kui ka elanike rahuloluhinnangud. Eelnenud kinnisvarabuumi perioodil avardusid nii individuaalsed kui struktuursed võimalused eluasemevajaduste ja -eelistuste rahuldamiseks, seda peamiselt soodsate laenutingimuste tõttu. Kuigi viimasel küsitlusperioodil 2008. aasta sügisel ei tajutud laenukoormusega seotud riske Eestis veel piisava teravusega, on hiljutised eluasemevahetajad majanduslanguse tingimustes muutunud üheks uueks riskigrupiks. Kui eluasememobiilsus perioodi jooksul üldiselt suurenes, siis võib täheldada, et eluasemevahetuse planeerimisel on inimesed muutunud ettevaatlikumaks. Eelistatuim elamutüüp Eestis on jätkuvalt väikemaja, eriti eramu, ning kuigi seal elavate inimeste arv on suurenemas, pole muutused veel ulatuslikud: valdav osa elanikkonnast elab endiselt kortermajades. Sarnastumas on eestlaste ja venekeelse elanikkonna eluaseme-eelistused. Eluaseme valimisel on lisaks piisavale ruumikusele olulisteks kriteeriumideks ka korteri/maja planeering, lähikeskkonna sotsiaalne ja füüsiline kvaliteet ning loodetav turvalisustunne.

Virve-Ines Laidmäe keskendub kogumiku viiendas artiklis Eesti elanike subjektiivsetele tervisehinnangutele ja tervisekäitumisele. Uurimus näitas, et kui 1990ndate alguses ei olnud meie inimesed üldiselt oma tervisega rahul, siis järgnevatel aastatel toimus rahuloluhinnangute tõus, ehkki aeglases tempos. Seevastu perioodil 2003–2008 on rahulolu tõus peatunud; seda ka neis elanikkonnagruppides, kus eelnevatel aastatel võis olulist tõusu märgata, nt kõrgema haridusega inimeste hulgas ja nooremates vanusegruppides. Autor näitab, et kuigi meie inimeste väärtushinnangutes on tervis jätkuvalt olulisel kohal, siis tervisekäitumine jätab paljuski soovida ning tervislikud eluviisid on visad juurduma. Tervisekäitumise osas näitas uurimus, et enam kui kolmandik elanikkonnast ei pea liikumisharrastustega tegelemist oluliseks. Mittetegelemise põhjustena nimetatakse kõige sagedamini ajapuudust või väsimust pärast tööd, ent tunnistatakse ka ausalt, et tegu on liigse mugavuse ja huvi puudumisega. Tervistkahjustavate harjumuste osas märgib autor positiivsena seda, et aastatel 1993–2008 on mõnevõrra kasvanud mittesuitsetajate osakaal. Samas riske, mis tekivad juhuslike seksuaalsuhete pinnal, sageli ei teadvustata. Kui suheldes püsipartneriga ei kasuta paljud kondoomi ning seda põhjendatakse partneri usaldamisega ja teadmisega, et partner on terve, siis ka need inimesed, kellel on olnud juhukontakte, ei ole kaitsevahendite kasutamise peale teinekord mõelnud.

Alates 2003. aasta küsitlusest on ankeedi terviseplokis lisamoodul suhtumisest HI-viiruse kandjatesse. Uurimus näitab, et viimasel viiel aastal on inimeste tolerantsus HIV-positiivsete

suhtes kasvanud – 2003. aastal oli negatiivse hoiakuga vastajaid mõnevõrra rohkem kui 2008. aastal. Tolerantsuse alged peituvad paremas informeerituses, sest omatakse enam teavet HI-viiruse levikuteedest. Seetõttu ei ole ka üllatav, et keskmisest suurem on HIV-positiivsetesse tolerantsema suhtumisega inimeste osakaal kõrgema haridustasemega ja nooremate vastajate seas.

Kogumiku kuuendas artiklis teeb Leeni Hansson kokkuvõtte viimase paarikümne aasta jooksul toimunud muutustest töö iseloomus ja töökohtade psühholoogilises kliimas. Erinevate küsitluste tulemuste võrdlemine näitab, et töö iseloomus viimase paarikümne aasta jooksul toimunud muutusi võiks pidada pigem positiivseks kui negatiivseks. 2008. aasta küsitlusele eelnenud 15 aasta jooksul olid Eesti tööturgu iseloomustavad olulisemad näitajad paranenud. 2008. aasta sügisel oli tööalane kindlustunne kõrgem kui varasemate küsitluste aastatel ja nagu juba rõhutatud, küsitluse toimumise ajal ülemaailmse majanduskriisiga seonduvaid ohte veel ei tunnetatud. Eesti inimeste jaoks ei ole töö pelgalt sissetulekute hankimise vahend, vaid ka oluline eneseteostuse viis, kusjuures meeste ja naiste seisukohad töö tähenduse osas on üsna lähedased. Küsitlustulemused näitavad, et tööga seonduvad rahuloluhinnangud ei sõltu üksnes palgast, vaid ka töö iseloomust ja töökohal valitsevast õhkkonnast, kusjuures töökohal valitsevad pinged on omakorda seotud töötajate üldise stressitasemega. Negatiivse poole pealt tuleb mainida, et meeste ja naiste keskmiste palkade erinevused on Eestis jätkuvalt suured ja Euroopa Liidu maade seas ühed suuremad.

Vabale ajale ja kultuuritarbimisele pühendatud artiklis märgib Mare Müürsepp, et võrreldes varasemate uurimustega annavad 2008. aasta sügisel saadud andmed märku vaba aja mõningasest suurenemisest, samuti on võrdsustunud meeste ja naiste vaba aja määr. Endiselt meeldib suurele osale eestimaalastele vaba aega koduses ringis veeta. Kontserdi-, teatri- jm kultuuriasutuste külastajate osakaal oli 2003. aasta küsitlusega võrreldes veidi langenud, sarnanedes pigem 1998. aasta küsitlustulemustega. Samas oli 2008. aastaks suurenenud nende inimeste osakaal, kellele meeldis kinos käia. Uurimus näitas, et inimesed on hakanud märksa rohkem kasutama arvutit, seda nii igapäevaste info- ja majapidamisvajaduste ajel kui ka meelelahutuseks. Rohkem kui varasemate uurimuste andmeil on 2008. aastal nooremaid mehi, kes argipäeviti telerit üldse ei vaata – ilmselt on neile vajalik hõlpsamini kättesaadav internetis. Lugemisharjumustes on välja kujunenud küllaltki selgelt eristuv sooline jaotus – kui naised loevad rohkem romaane ja luulet, siis mehed seikluskirjandust ja ühiskondlik-ajaloolisi teoseid. Oma vaba aja veetmise võimalustega on inimesed kõige rohkem rahul selles osas, mida nad ise oma kodus teevad, ja vähem rahul koduümbruse võimalustega.

Vaike Vainu ja Niina Dermani artikkel keskendub muutustele legaalsete ja illegaalsete uimastite tarvitamisel. Niina Derman võtab vaatluse alla legaalsed uimastid – alkoholi ja tubaka. Elanikkonnaküsitluste andmed näitavad, et soolised erinevused legaalsete uimastite tarvitamisel on säilinud, kuigi on märgata, et need erinevused on vähenemas, sest mehed on hakanud vähem suitsetama, naised seevastu sagedamini alkoholi tarbima. Nagu ka tervisekäitumise artiklis sai märgitud, võib suitsetamise osas märgata positiivset muutustendentsi – viimase viie aasta jooksul on kasvanud noorte meeste osakaal, kes ei suitseta. Ka regulaarsete suitsetajate osakaal on meeste hulgas aasta-aastalt vähenenud. Mittesuitsetajaid on enam kõrgharidusega inimeste hulgas ja vastupidi – igapäevasuitse-

tajaid leidub enam madalama haridusega meeste ja naiste seas. Mis puutub alkoholi tarbimisse, siis enamik vastajatest nimetas igapäevast alkoholi tarbimist tõsiseks terviseriskiks ning see näitaja on viimase 15 aastaga tõusnud. Mõnevõrra üllatav on see, et iganädalast purjujoomist ei peeta kuigi suureks riskiks. Üldiselt hindavad naised alkoholiga seonduvaid riske meestest kõrgemalt.

Vaike Vainu illegaalseid uimasteid puudutav analüüs näitab, et narkootiliste ainete tarbimine on Eestis jätkuvalt tõsine sotsiaalne probleem, seda eriti nooremates vanuserühmades. 2008. aasta küsitlusandmed näitasid, et narkootikume on proovinud 20 protsenti elanikkonnast, mida on 7 protsendi võrra enam kui 2003. aastal. Narkootikumide tarvitamine saab sageli alguse juba teismeeas ning võrreldes 1998. aastaga on uimastite esmaproovijate keskmine vanus veelgi alanenud. Tavaliselt saadakse esimesed kogemused kanepiga. Uurimus näitas, et opiaatide ning sünteetiliste narkootikumide ohtlikkust reeglina kahtluse alla ei seata, ent võrreldes teiste narkootiliste ainetega on suhtumine kanepisse jätkuvalt liberaalsem. Kanepi tarbimist peetakse harvemini suureks terviseriskiks ning enam kui kümnendik inimestest pooldaks kanepi tarbimise legaliseerimist. Viimased argumenteerivad oma seisukohti kanepi loodusliku päritoluga ning uimasti vähese kahjulikkusega tarvitaja tervisele (võrreldes teiste narkootikumidega). Jätkuvalt suhtuvad kanepitoodete legaliseerimisse pooldavamalt nooremad vastajad. Heroiini legaliseerimisele on igas vanuses vastajad valdavalt vastu. Uurimistulemused näitavad, et üldine suhtumine narkootikumisõltlastesse on viie aasta jooksul muutunud kaastundlikumaks.

Kogumiku üheksandas artiklis analüüsib Kaisa Kaha seda, kuidas meie inimesed tajuvad erinevaid sotsiaalseid probleeme. Üldpilt inimeste suhtumistest erinevatesse sotsiaalsetesse probleemidesse ei ole viimase viie aasta jooksul palju muutunud. Jätkub juba varasemate aastate uuringutes täheldatud tendents, et sotsiaalseid probleeme, nagu näiteks kuritegevuse levik, korruptsioon jne, ei peeta enam nii teravaks kui 1990ndate alguses. 2008. aasta sügisel ei peetud ka tööpuudust üldiselt nii teravaks probleemiks kui 1990ndatel, ehkki see oli hariduslikku tausta arvestades siiski teravam probleem madalama haridustasemega inimeste jaoks. Üks kardinaalseid muutusi on toimunud rahvussuhete kui väga terava probleemi tunnetamises. Nende vastajate osakaal, kes peavad rahvussuhteid väga teravaks probleemiks, on peale 15-aastast pidevat langemist tõusnud 11 protsendilt 2003. aastal 30 protsendini 2008. aastal. Siinkohal võib sellise olulise tõusu põhjuseid otsida ilmselt viimastel aastatel toimunud erinevate teravate poliitiliste sündmuste mõjust, nagu näiteks 2007. aasta aprillirahutused või ka vahetult enne 2008. aasta küsitlust toimunud sündmused Gruusias. Isikliku probleemina domineerib inimeste arusaamades rahanappus ja mure lähedaste tervise pärast. Üldised tõekspidamised ja põhimõtted elus näitavad aga inimeste arvestatavat rahulolu endaga ja optimistlikkust tuleviku suhtes, mis loodetavasti on jäävad väärtused ka praeguseks muutunud majandussituatsioonis.

Kogumiku viimases osas teeb Uno Saar kokkuvõtte erinevate aastate küsitluste toimumise ajal – aastatel 1985, 1993, 1998, 2003 ja 2008 septembris-novembris – ajalehe Postimees (1985. aastal ilmus veel Edasi nime all) esiküljel avaldatud peamistest uudistest. Ehk aitab see lugejal paremini mõista, kui erinevad olid tegelikult need elanikkonnaküsitluste aastad ja ka

probleemid, millega inimesed nendel aastatel kokku puutusid. Elanikkonnaküsitluste andmestike võrdlemisel ja tulemuste tõlgendamisel on sellest ülevaatest oluliselt abi.

Lõpetuseks soovivad küsitluse korraldamisega seotud töörühm ja käesoleva kogumiku autorid tänada neid toredaid Eesti inimesi, kes ei pidanud paljuks 2008. aasta sügisel oma kallist aega meie ankeedi täitmisele kulutada ja meiega oma mõtteid jagasid. Samuti täname Tervise Arengu Instituuti, sest ilma nendepoolse rahalise toetuseta poleks olnud võimalik elanikkonnaküsitlust "Eesti 2008: töö, kodu ja vaba aeg" sellises mahus läbi viia.

Autorite nimel head lugemist soovides,

Leeni Hansson

1.

ELUVÄÄRTUSED EESTI TAASISESEISVUMISE KÜNNISEL JA MAJANDUSKRIISI EELÕHTUL

Eda Heinla

Ühiskonna muutuste ja jätkusuutlikkuse kirjeldamiseks ning seletamiseks on sotsiaalteadlased välja töötanud mitmeid erinevaid teoreetilisi väärtustelgi, millest enamtunnustatud on Ronald Ingleharti, Milton Rokeachi ja Shalom Schwartzi väärtuste teooriad.

Milton Rokeach käsitleb väärtusi suhteliselt iseseisvate fenomenidena, ühendamata neid ühtseks süsteemiks. Tema teooria kohaselt on väärtused kui erineva tähtsusega ihaldatavad eesmärgid, mis toimivad inimese elus juhtprintsiipidena. Rokeach jagab väärtused kahte rühma: 1) terminaalsed, s.t "väärtused iseeneses", ettekujutus soovitavast lõpptulemusest (näiteks rahu maailmas, tugev perekond, vabadus, elutarkus jt), ning 2) instrumentaalsed, s.t vahendid soovitava lõppseisundi saavutamiseks (näiteks ausameelsus, vastutustundlikkus, abivalmidus, puhtusearmastus, intellektuaalsus jt) (Rokeach 1989).

Ronald Inglehart ja tema koolkond vaatleb väärtusi kui indiviidi reaktsiooni teda ümbritsevale keskkonnale. Väärtuste jaotuse aluseks on kaks telge – moderniseeritus (traditsiooni-

line ühiskond *versus* modernistlik ühiskond) ja postmodernistlikkus (defitsiitväärtused *versus* postmodernistlik ühiskond) (Inglehart 1995). Ronald Ingleharti ja Christian Welzeli (2005, tsiteeritud Heidmets 2008 järgi) käsitluste järgi on inimarengu kõige üldisemaks sisuks liikumine piirangutelt valikuvabaduse suunas, mida iseloomustavad väärtusmuutused kahel teljel. Esimene on nn autoriteeditelg, kus inimareng tähendab liikumist traditsiooniliste autoriteedi- ja võimusuhete väärtustamiselt inimese iseseisvust ja valikute ratsionaalsust rõhutavate väärtuste suunas. Teine telg kujutab liikumist ellujäämisväärtuste juurest eneseväljendust rõhutavate väärtuste poole. Väärtusmuutuse taga on jõukuse ja kindlustunde kasv, mis laiendab inimese võimalusi iseseisvaks tegutsemiseks ning seeläbi muutub kogu ühiskonnakorraldus. Lähtudes Ingleharti ja Welzeli väärtuste teooriast, iseloomustab Mati Heidmetsa (2008) hinnangul Eesti asendit maailmaväärtuskaardil kaks asjaolu. Esiteks võiks Eestit pidada autoriteediteljel üheks arenenumaks (nt religiooni, autoriteedi ja patriotismiga seotud väärtused on Eesti inimesele suhteliselt vähem olulised). Teiseks on Eesti inimareng suhteliselt maha jäänud individuaalsuse/eneseväljenduse teljel (erinevuste sallimine, kodanikuvabaduste rõhutamine, avaliku väljendusvabaduse toetamine, eneseväljenduspüüd jmt). See räägib Eesti inimese individuaalse vabaduse ületähtsustamisest, kuid teisalt on saavutatud vabadusega raske midagi konstruktiivset ette võtta.

Shalom Schwartzi järgi on väärtused: a) veendumused või mõtted, mis b) on seotud soovitavate tagajärgedega või käitumisviisidega ning c) püsivad konkreetsetes situatsioonides, d) suunavad käitumise või inimeste või sündmuste valikut/hinnangut ning e) järjestuvad oma suhtelise tähtsuse järgi. Autor grupeerib üksikväärtusi lähtuvalt indiviidi või kultuuri tasandist. Indiviiditasandi väärtusklastreid on võimalik paigutada kahele väärtusteljele: esiteks, muutustele avatus (näiteks uudishimulik, loominguline, vaba, lõbusat elu taotlev) ja alalhoidlikkus (rahvuslik julgeolek, sotsiaalne kord, perekonna turvalisus, tervis jt); teiseks, eneseületamine (abivalmis, aus, andekas, vastutustundlik jt) ja eneseupitamine (edukas, sotsiaalne võim, autoriteet, rikkus jt) (Schwartz 1996).

Eestis viimastel aastatel korraldatud sotsioloogilised uuringud näitavad, et meie ühiskonna jätkusuutlikkust ohustavad moraalinormide eiramine, ühiskonna vähene sidusus, individualistliku tarbija mentaliteedi ja hedonistliku elulaadi pealetung, rahvustunde nõrkus, hoolimatu suhtumine tervisesse ja keskkonda, inimelu vähene austamine, stabiilse perekonna asendumine ajutise kooslusega, madal iive, vägivalla levik ja mitmed teised tegurid (Sutrop 2008).

Eesti inimarengu aruande alusel on Eesti elanike väärtushinnangud aastatel 1998–2006 oluliselt muutunud dimensioonil areng ja muutused *versus* stabiilsus, liikudes aasta-aastalt üha enam stabiilsuse väärtustamise suunas. Eestimaalaste ja eurooplaste väärtustrendide võrdluse alusel on eestlased enam avatud muutustele ning harjunud elama kiiret ja toimekat elu. Kuivõrd ollakse harjunud elama kiiresti muutuvas maailmas, siis loodetakse abi pigem tegutsemisest vastavalt olukorrale kui kindlatest reeglitest ja kavadest. Paindlike suhete väärtustamine näitab seda, et enamik elanikest tähtsustab võrdseid sotsiaalseid võimalusi vastandina formaalsetele struktuuridele või autoriteetidele. Samuti peetakse oluliseks uute kogemuste omandamist ja enda edasiarendamist. Eestimaa noored on teataval määral vastuoluliste väärtuste kandjad. 15–24-aastastest noortest peab ligi kolmandik oluliseks sotsiaalseid väärtusi. Teisalt on noorte jaoks väga olulisel kohal materiaalsed, individualistlikumad väärtused: raha, väljakut-

sed, välimus, kuulsus jne. Kokkuvõtvalt rõhutab autor, et hoolimata majandusliku heaolu kasvust ning positiivsetest tulevikuootustest on enamik Eesti elanikest endiselt väga pragmaatilis-materialistlikult orienteeritud. Hoolivama ja sidusama ühiskonna ülesehitamiseks oleks vaja eestimaalaste põhimõttelist väärtushinnangute nihet praeguselt enesekesksuselt enam kaasinimesi arvestava maailmavaate poole. (Hämmal 2007)

Käesolevas peatükis Eesti elanike eluväärtuste uurimiseks kasutatud väärtushinnangute ploki alusel korraldatud eelnevate uurimuste tulemustest ilmnesid järgmised tendentsid. 1985.–2003. aastani tõusis inimeste elus pidevalt majandusliku heaolu, lähedaste sõprade, vaimse enesetäiendamise ja oma füüsilise vormisoleku eest hoolitsemise osatähtsus, kõige enam kõikus puhta, rikkumata looduse ja kutsetöö osatähtsus. Ajavahemikul 1998–2003 langes eelkõige kesk- ja kõrgharidusega nooremate inimeste elus vaimse enesetäiendamise, kultuurihuvide rahuldamise ja vaheldusrikka elu olulisus. Ühiskonna sidusust ohustavate teguritena ilmnesid erineva haridustasemega ja vanusega elanike vahel suuremad erinevused kahes olulises eluväärtuses: kutsetöö ja kultuurihuvide tarbimine. Teiseks ühiskonna sidusust ohustavaks teguriks oli elukoht. Väiksemates linnades ja maal elavatele 45–60-aastastele inimestele olid tähtsamad modernistlikule ühiskonnale omased väärtused (lapsed, perekond ja majanduslik heaolu) ning Tallinnas elavad nooremad inimesed hindasid kõrgemalt postmodernistlikule ühiskonnale omaseid väärtusi (kultuurihuvide rahuldamine, vaheldusrikas elu, füüsiline vormisolek ja kutsetöö) (Heinla 2004).

Peatükk keskendub küsimusele, kuidas on eestlaste eluväärtused viimase ligi veerandsaja aasta jooksul muutunud. Peatüki eesmärgiks on analüüsida võrdlevalt Eesti elanikkonna hinnanguid eluväärtustele TLÜ RASI sotsioloogide poolt aastatel 1985, 1993, 1998, 2003 ja 2008 korraldatud viie elanikkonnaküsitluse "Töö, kodu ja vaba aeg" tulemuste alusel. Vaadeldav ajavahemik algas Eesti taasiseseisvumise eelse nn Gorbatšovi perestroika perioodiga, millele järgnesid iseseisvumise esimeste aastatega kaasnevad majanduse ümberkorraldamisest tingitud raskused, seejärel ühiskonna stabiliseerumine, kiire majanduslik kihistumine ning nüüdseks saabunud majanduskriis.

Analüüsi aluseks olevas väärtushinnangute plokis, mida esmakordselt kasutati juba 1985. aasta elanikkonnaküsitluses, on osaliselt kasutatud Rokeachi terminaalsete ja instrumentaalsete väärtuste, Ingleharti postmodernistliku ja modernistliku ühiskonna ning Schwartzi individualistliku ja kollektivistliku ühiskonna väärtuste süsteemi kuuluvaid mõisteid. Erinevalt klassikalistest väärtuste mõõtmise skaaladest, ei ole palutud meie küsitlustes vastajatel reastada väärtusi tähtsuse järjekorras, vaid hinnata neid 5-pallisel skaalal ("väga tähtis", "tähtis", "raske öelda", "vähe tähtis", "pole üldse tähtis"). Eluväärtuste plokki kuuluvad järgmised eluvaldkonnad ja tegevused: perekond, lapsed ja nende käekäik, tervis, lähedased sõbrad, usk, armastus, kutsetöö, vaheldusrikas elu (uued kohad, inimesed, muljed jne), kultuurihuvide rahuldamine (lugemine, teatris käimine jms), majanduslik heaolu, hoolitsus oma füüsilise vormisoleku eest, vaimne enesetäiendamine, ühiskondlik tegevus, ühiskondlik positsioon, puhas ja rikkumata loodus ning usk.

Eluväärtused 1985–2008

TLÜ RASI sotsioloogide poolt elanikkonna eluväärtuste uurimiseks kasutatava väärtushinnangute ploki alusel on Eesti elanikele viimase kahekümne kolme aasta jooksul olnud kõige tähtsamad lapsed, perekond, tervis ja armastus ning vähem tähtsaks on läbi aegade jäänud ühiskondlik tegevus ja kõrge ühiskondlik positsioon (Tabel 1.1). Vaadeldava kahekümne kolme aasta jooksul on inimeste elus pidevalt tõusnud lähedaste sõprade ja oma füüsilise vormisoleku eest hoolitsemise osatähtsus. Kõige enam on inimeste eluväärtustes viimase viie aasta jooksul tähtsustunud oma füüsilise vormisoleku eest hoolitsemine. Kui 2003. aastal oli füüsiline vormisolek väga tähtis 14 protsendile, siis 2008. aastal 22 protsendile küsitletuist. Mitmeid kõikumisi on läbi teinud kutsetöö tähtsus. Kutsetöö oli kõige kõrgemalt väärtustatud 1998. aastal, viimase kümne aasta jooksul on kutsetöö olulisus inimeste elus langenud tagasi 1985. aasta (Nõukogude Liidu lõpuaastate) tasemele. Siinjuures tuleks rõhutada majanduskriisi eelõhtul (2008 sügis) kutsetöö olulisuse madalamat tähtsustamist võrreldes eelneva kümne aastaga.

Elanikkonna väärtushinnangutes kahekümne kolme aasta jooksul toimunud muutuste võrdlemiseks on kasutatud 5-pallise hinnanguskaala keskmisi väärtusi (5 – "väga tähtis", …, 1 – "ei ole üldse tähtis"). Joonisel 1.1 on toodud inimeste eluväärtustes toimunud muutused 2003. ja 2008. aastal võrreldes 1985. aastaga (1985. aastal antud hinnang = 0).

Meie andmete alusel on Eesti elanikkonna väärtushinnangutes viimase kahekümne kolme aasta jooksul toimunud järgmised muutused. Ronald Ingleharti väärtuste teooriast lähtuvalt on traditsioonilistest ja materialistlikest /eluspüsi/väärtustest lan-

genud 1985. aastaga võrreldes 2003. aastast alates kutsetöö olulisus (5-pallise skaala keskmised: 1985 – 3,95; 2003 – 3,94; 2008 – 3,81 palli). Kutsetööd tähtsustati kõige kõrgemalt 1998. aastal (vt Tabel 1.1). Samal ajal kui kutsetöö olulisus langes, tõusis 2003. aastaks majandusliku heaolu olulisus 17 eluväärtuse hulgas viiendale kohale ja jäi viimase viie aasta jooksul muutumatuks (5-pallise skaala keskmised: 1985 – 4,24; 2003 – 4,38; 2008 – 4,38 palli).

Tabel 1.1. Eesti elanikkonna hinnangud eluväärtustele (aastad 1985, 1993, 1998, 2003 ja 2008), vastusevariant *väga tähtis*, %

Väärtused	1985	1993	1998	2003	2008
lapsed	76	83	87	83	80
perekond	62	76	84	81	84
tervis	-	72	80	78	79
armastus	49	47	58	55	56
majanduslik heaolu	37	41	43	48	47
puhas loodus	46	64	59	48	48
lähedased sõbrad	24	34	40	41	43
kutsetöö	26	27	38	29	25
vaimne enesetäiendamine	9	14	18	19	20
füüsiline vormisolek	13	10	11	14	22
kultuurihuvide rahuldamine	14	12	13	13	14
vaheldusrikas elu	14	11	13	12	14
ühiskondlik tegevus	5	2	3	4	5
kõrge ühiskondlik positsioon	-	4	4	4	5
usk	-	17	19	7	7

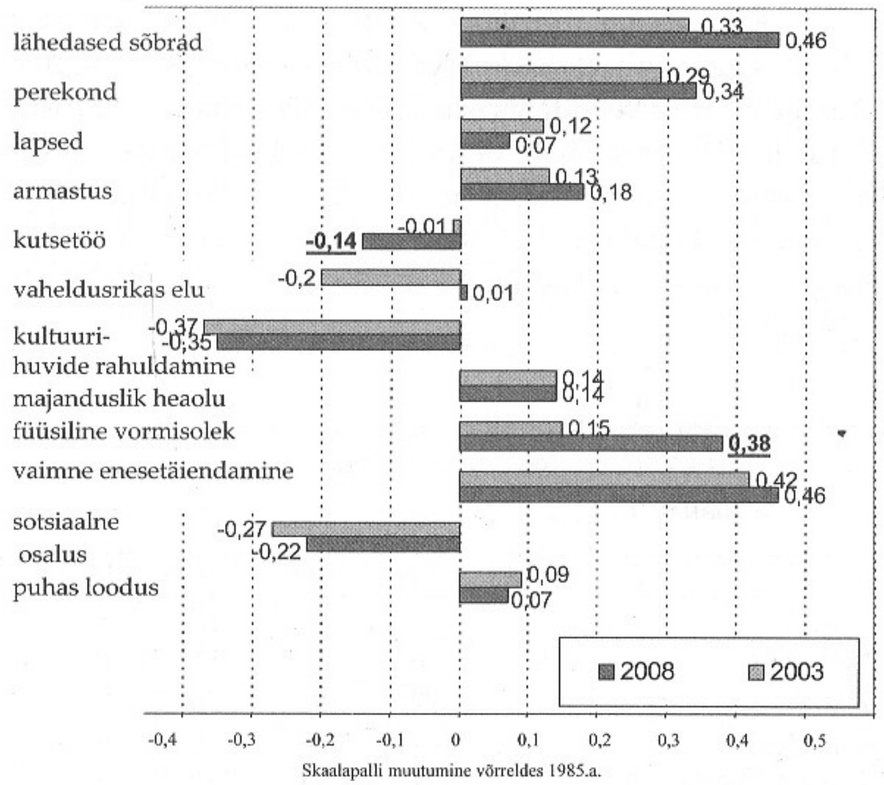

Joonis 1.1. Eesti elanikkonna hinnangud väärtustele aastatel 2008 ja 2003 võrreldes 1985. aastaga (5-pallise hinnanguskaala keskmise muutus), 1985 on algnivoo = 0

Postmodernistlikest /eneseväljendus/väärtustest tõusis 2003. aastaks märgatavalt vaimse enesetäiendamise (5-pallise skaala keskmised: 1985 – 3,31; 2003 – 3,73; 2008 – 3,77) ja lähedaste sõprade olulisus (5-pallise skaala keskmised: 1985 – 3,81; 2003 – 4,14; 2008 – 4,27). Vastupidine tendents eeltoodud kahele väärtusele ilmneb kultuurihuvide rahuldamise ja puhta looduse olulisuses. Kultuurihuvide rahuldamise tähtsus on langenud oluliselt 2003. aastaks ja jäänud pea muutumatuks viimase

viie aasta jooksul. Kui 1993. ja 1998. aastal oli Eesti rahvale puhas loodus väga oluline, siis 2003. ja 2008. aastaks on nimetatud väärtuse tähtsus langenud peaaegu 1985. aastal antud hinnanguteni (5-pallise skaala keskmised: 1985 – 4,29; 2003 – 4,38; 2008 – 4,36). Võrreldes eelnevate uurimustega on 2008. aastal kõige suurem muudatus toimunud Eesti elanike jaoks oma füüsilise vormisoleku eest hoolitsemises. Kui 1985.–2003. aastani püsis nimetatud väärtus pea stabiilsena, siis viimase viie aasta jooksul on oma füüsilise vormisoleku eest hoolitsemise tähtsus oluliselt tõusnud (5-pallise skaala keskmised: 1985 – 3,40; 2003 – 3,55; 2008 – 3,78 palli).

Eesti elanike suhtelist tagasihoidlikkust individuaalsuse/eneseväljenduse väärtuste teljel tõendab ligi veerandsaja aasta jooksul madal ühiskondliku tegevuse, sotsiaalse osalemise väärtustamine ja selle märgatav langus viimase kümne aasta jooksul (5-pallise skaala keskmised: 1985 – 2,90; 2003 – 2,63; 2008 – 2,68).

Meeste ja naiste eluväärtused

Meeste ja naiste väärtushinnangute erinevustes (Tabel 2.2) on toimunud kahekümne kolme aasta jooksul järgmised muudatused: naistele on saanud kutsetöö meestega võrdselt oluliseks, naistele on meestest olulisemaks tõusnud vaimne enesetäiendamine, naised on meestest enam hakanud tähtsustama oma füüsilise vormisoleku eest hoolitsemist, vaheldusrikast elu ja ühiskondlikku aktiivsust. Läbi aastakümnete on naistele olnud meestest olulisem kultuurihuvide rahuldamine ning võrdselt oluline on meestele ja naistele olnud majanduslik heaolu. Seega võime väita, et naised on meie ühiskonnas enam postmodernistlike väärtuste kandjad.

Tabel 1.2. Erinevused meeste ja naiste väärtushinnangutes (aastad 1985, 2003 ja 2008), 5-pallise hinnanguskaala keskmised, 5 – *väga tähtis, …,* 1 – *ei ole üldse tähtis*

	1985		2003		2008	
	M	N	M	N	M	N
lapsed	4,5	4,7***	4,6	4,8***	4,6	4,8***
perekond	4,3	4,6***	4,7	4,8***	4,7	4,9***
tervis	-	-	4,6	4,8***	4,6	4,8***
armastus	4,1	4.3***	4,2	4,5***	4,3	4,5***
majanduslik heaolu	4,2	4,3	4,4	4,4	4,3	4,4*
puhas loodus	4,3	4,3	4,3	4,4*	4,3	4,4*
lähedased sõbrad	3,7	3,9***	4,1	4,2***	4,2	4,3**
kutsetöö	4,0	3,9**	3,9	3,9	3,8	3,8
vaimne enesetäiendamine	3,3	3,3	3,4	3,9***	3,6	3,9***
füüsiline vormisolek	3,5	3,4*	3,5	3,6	3,7	3,8**
kultuurihuvide rahuldamine	3,5	3,9***	3,1	3,6***	3,1	3,7***
vaheldusrikas elu	3,2	3,3	3,0	3,1	3,2	3,3*
sotsiaalne osalus, ühiskondlik tegevus	2,9	2,9	2,5	2,7*	2,6	2,8***
ühiskondlik positsioon	-	-	2,1	2,1	2,2	2,2
usk	-	-	2,1	2,5***	2,2	2,4***

Meeste ja naiste hinnangute erinevus: *p< .0.5; **p< .01; ***p< .001

Kui 1985. aastal tähtsustasid mehed naistest kõrgemalt kutsetööd ja füüsilist vormisolekut, siis alates 1993. aasta uuringust on naised hinnanud meestest kõrgemalt või meestega võrdselt kõiki uurimuses käsitletud eluväärtusi. Eelkõige on naistele olnud tähtsamad modernistlikest väärtustest perekond ja lapsed ning postmodernistlikest väärtustest vaimne enesetäiendamine, kultuurihuvide rahuldamine ja 2008. aastast hoolitsemine oma füüsilise vormisoleku eest.

Kesk- ja kõrgharidusega inimeste eluväärtused

Viimase kahekümne kolme aasta jooksul on kesk- ja kõrgharidusega inimesed tähtsustanud erinevalt kolme väärtust: keskharidusega inimestele on olnud tähtsam majanduslik heaolu, kõrgharidusega inimestele seevastu vaimne enesetäiendamine ja kultuurihuvide rahuldamine. 2000. aastast on siia lisandunud vaheldusrikas elu (Tabel 1.3).

Tabel 1.3. Elanikkonna väärtushinnangud hariduse järgi (aastad 1985, 2003 ja 2008), 5-pallise hinnanguskaala keskmised, 5 – *väga tähtis, …,* 1 – *ei ole üldse tähtis*

	1985		2003		2008	
	kesk	kõrg	kesk	kõrg	kesk	kõrg
lapsed	4,6	4,7	4,8	4,8	4,7	4,7
perekond	4,5	4,6	4,8	4,8	4,8	4,9**
tervis	-	-	4,7	4,7	4,7	4,8
armastus	4,3	4,3	4,4	4,4	4,4	4,5
majanduslik heaolu	4,3	4,0***	4,4	4,2***	4,4	4,3***

	1985		2003		2008	
	kesk	kõrg	kesk	kõrg	kesk	kõrg
puhas loodus	4,3	4,2	4,3	4,3	4,4	4,3
lähedased sõbrad	3,8	3,9	4,1	4,2	4,2	4,3**
kutsetöö	3,9	4,1***	4,0	4,1**	3,8	3,9
vaimne enesetäiendamine	3,3	3,7***	3,7	4,1***	3,7	4,0***
füüsiline vormisolek	3,5	3,5	3,5	3,6	3,8	3,9
kultuurihuvide rahuldamine	3,8	4,0***	3,3	3,7***	3,3	3,7***
vaheldusrikas elu	3,3	3,3	3,0	3,3**	3,2	3,4***
sotsiaalne osalus, ühiskondlik tegevus	2,9	2,9	2,6	2,6	2,6	2,7
ühiskondlik positsioon	-	-	2,1	2,1	2,1	2,2
usk	-	-	2,3	2,3	2,3	2,3

*p< .0.5; **p< .01; ***p< .001

Viimase viie aasta jooksul on muutunud kesk- ja kõrgharidusega inimeste väärtushoiakute erinevustes perekonna, lähedaste sõprade ja kutsetöö olulisus. Kui 2003. aastal pidasid kesk- ja kõrgharidusega inimesed võrdselt oluliseks perekonda ja sõpru, siis 2008. aastal hindavad kõrgharidusega inimesed mõlemat väärtust kõrgemalt. Teisalt oli kutsetöö viis aastat tagasi tähtsam kõrgharidusega inimeste elus, kuid nüüd puudub siin kesk- ja kõrgharidusega inimeste hinnangutes statistiliselt oluline erinevus.

Võrreldes 1985. aasta uurimusega on kahekümne kolme aasta jooksul tõusnud nii kesk- kui ka kõrgharidusega inimeste elus pea võrdselt perekonna, sõprade, vaimse enesetäiendamise ja füüsilise vormisoleku tähtsus. Sotsiaalse osalemise olulisus on langenud 1985. aastaga võrreldes nii kesk- kui ka kõrgharidusega inimeste elus. Vaimse enesetäiendamise tähtsuse suur erinevus kesk- ja kõrgharidusega inimeste elus on viimase viie aasta jooksul veidi taandunud, kuna nimetatud eluväärtus on kõrgharidusega inimeste jaoks muutunud vähem oluliseks.

Meeste ja naiste eluväärtused hariduse ja vanuse järgi

Suuremad erinevused meeste ja naiste väärtushinnangutes 2008. aastal ilmnevad nende vanuse ja hariduse järgi (Tabel 1.4).

Tabel 1.4. Erinevused meeste ja naiste väärtushinnangutes vanuse ja hariduse järgi (2008. aasta), 5-pallise hinnanguskaala keskmised, 5 – *väga tähtis*, …, 1 – *ei ole üldse tähtis*

väärtused	kõrgharidus				keskharidus			
	18-34		45-60		18-34		45-60	
	M	N	M	N	M	N	M	N
lapsed	4,4	4,5	4,6	4,9*	4,3	4,6**	4,7	4,9
perekond	4,8	5,0**	4,7	4,9*	4,7	4,9***	4,7	4,9**
tervis	4,6	4,8*	4,7	4,9**	4,6	4,8**	4,7	4,9**
armastus	4,5	4,8**	4,1	4,4**	4,4	4,8***	4,1	4,4*

väärtused	kõrgharidus				keskharidus			
	18-34		45-60		18-34		45-60	
	M	N	M	N	M	N	M	N
majanduslik heaolu	4,3	4,4	4,2	4,2	4,5	4,6	4.3	4,4
puhas loodus	4,1	4,3*	4,2	4,4	4,3	4,2	4,3	4,5*
sõbrad	4,5	4,5	4,0	4,3*	4,4	4,5	3,9	4,2**
kutsetöö	3,9	3,9	4,1	4,0	3,8	3,7	3,8	3,9
vaimne enesetäiendamine	3,8	4,1*	3,8	4,1	3,5	3,9**	3,6	3,8
füüsiline vormisolek	4,0	3,9	3,8	3,8	3,8	4,0	3,6	3,9*
kultuurihuvide rahuldamine	3,4	3,8**	3,4	3,8**	2,8	3,6***	2,9	3,6***
vaheldusrikas elu	3,6	3,7	3,3	3,3	3,5	3,6	2,7	3,1*
sotsiaalne osalus	2,8	3,1	2,5	2,5	2,6	3,1**	2,3	2,6*
ühiskondlik positsioon	2,5	2,5	2,1	1,9	2,5	2,6	1,8	2,0
usk	1,9	2,3**	2,2	2,5	2,1	2,3	2,3	2,4

*p< .0.5; **p< .01; ***p< .001

Lapsi ja perekonda hindavad kõrgemalt kõikides vaadeldavates vanuse- ja hariduserühmades naised, välja arvatud 18–34-aastased kõrgharidusega noored, kus lapsed on võrdselt olulised meestele ja naistele. Samalaadne oli tulemus ka 1993. aastal. Lapsed on kõige tähtsamad kõrgharidusega vanematele naistele ja perekond kõrgharidusega noorematele naistele. Võrreldes 2003. aasta uurimusega on laste olulisus langenud keskharidusega nooremate meeste elus.

Meeste ja naiste hinnang majandusliku heaolu ja kutsetöö olulisusele ei erine kogu valimi ulatuses ja seda ka vaadeldavate vanuse- ning hariduserühmade lõikes. Keskmiste skaalapallide alusel on majanduslik heaolu kõige olulisem keskharidusega noorematele naistele, vähemtähtis kõrgharidusega vanematele meestele ja naistele. Näeme, et eelkõige on keskharidusega inimesed vastuoluliste väärtushinnangute kandjad: nende elus on oluline majanduslik heaolu ning samal ajal väärtustavad nad madalamalt kutsetööd. Vastupidiselt majanduslikule heaolule on kutsetöö kõige olulisem just kõrgharidusega meestele ja naistele ning vähemtähtis noorematele keskharidusega naistele. Joonisel 1.2 on toodud 2003. ja 2008. aasta võrdlus. Viimase viie aasta jooksul on kutsetöö muutunud vähemtähtsaks vanemate keskharidusega meeste elus. Kutsetöö on endiselt kõige olulisem kõrgharidusega vanematele (45–60-aastastele) meestele ja naistele (Joonis 1.2). Majanduslik heaolu on kõige kõrgemalt hinnatud keskharidusega meeste ja naiste hulgas, kusjuures ainult selles vanuse- ja hariduserühmas on toimunud viimase viie aasta jooksul majandusliku heaolu tähtsustumine.

Postmodernistlikest väärtustest on naistele läbi aastate olnud tähtsam vaimne enesetäiendamine ja kultuurihuvide rahuldamine, kusjuures mehed ja naised on erinenud kõige enam nimetatud väärtuste tähtsustamise poolest. Mõlemad eluväärtused on jäänud väga tähtsateks kõrgharidusega naistele sõltumata vanusest ning suurimad erinevused ilmnevad siin endiselt vanemate meeste ja naiste rühmas. Vaimset enesetäiendamist ja kultuurihuvide rahuldamist väärtustavad kõige madalamalt keskharidusega mehed.

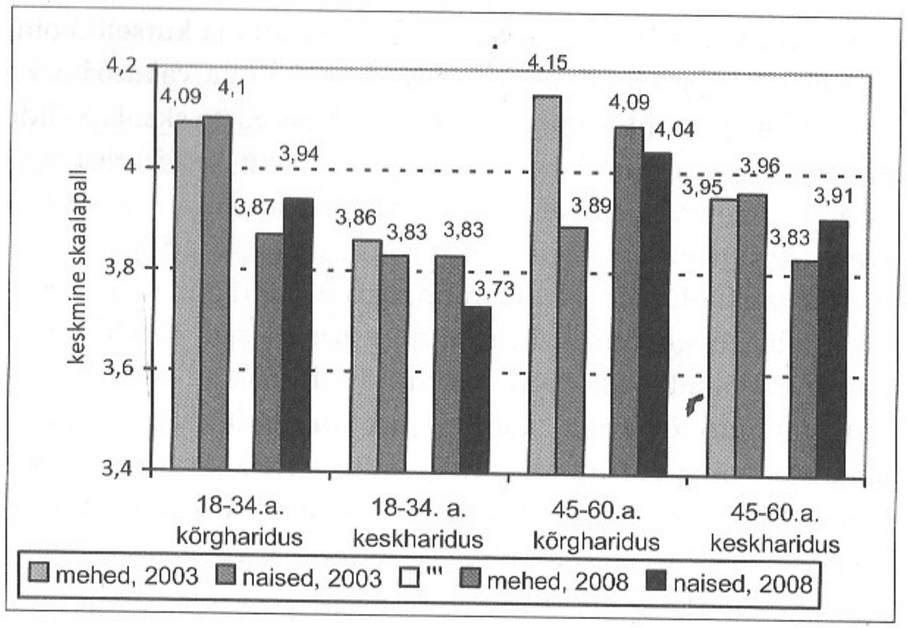

Joonis 1.2. Kutsetöö tähtsus meeste ja naiste elus (aastad 2003 ja 2008) hariduse ja vanuse järgi, 5-pallise hinnanguskaala keskmised, 5 – *väga tähtis*, …, 1 – *ei ole üldse tähtis*

Postmodernistlikest väärtustest on kõige enam viimase viie aasta jooksul nii meeste kui ka naiste elus tõusnud vaheldusrikka elu ja füüsilise vormisoleku väärtustamine (Joonis 1.3 ja 1.4). Vaheldusrikas elu on olnud viimase kümne aasta jooksul kõige olulisem kõrgharidusega noortele ning 2008. aastal tähtsustavad seda eelkõige nooremad kõrg- ja keskharidusega naised. Statistiliselt oluline erinevus ilmneb siin vanemate keskharidusega meeste ja naiste vahel, vaheldusrikas elu on oluliselt tähtsam vanemate naiste elus.

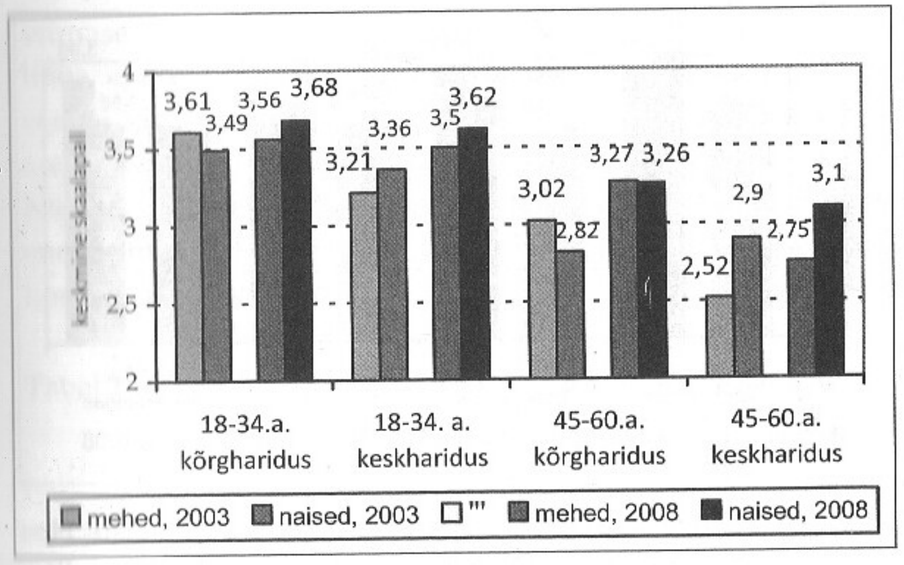

Joonis 1.3. Vaheldusrikka elu tähtsus meeste ja naiste elus (aastad 2003 ja 2008) hariduse ja vanuse järgi, 5-pallise hinnanguskaala keskmised, 5 – *väga tähtis*, …, 1 – *ei ole üldse tähtis*

Võrreldes eelnevate uurimustega on 2008. aastal kõige olulisem muudatus toimunud Eesti elanike jaoks oma füüsilise vormisoleku eest hoolitsemise olulisuses (Joonis 1.4). Füüsiline vormisolek on saanud tähtsaks eelkõige noortele, võrdselt oluline on see 18–34-aastastele kõrgharidusega meestele ja keskharidusega naistele. Suurim muutus nimetatud eluväärtuse tähtsustamises viimase viie aasta jooksul on toimunud vanemate naiste hulgas, kellele on meestest tunduvalt olulisem ($p<0,05$) oma füüsilise vormisoleku eest hoolitsemine.

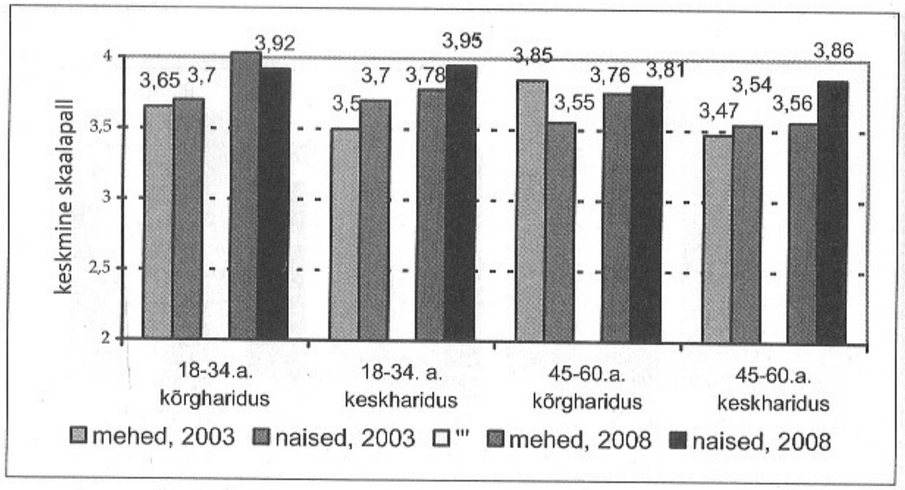

Joonis 1.4. Füüsilise vormisoleku tähtsus meeste ja naiste elus (aastad 2003 ja 2008) hariduse ja vanuse järgi, 5-pallise hinnanguskaala keskmised, 5 – *väga tähtis*, …, 1 – *ei ole üldse tähtis*

Elukoht ja eluväärtused

Elukoha järgi hindavad Tallinnas, teistes linnades ja maal elavad inimesed enamikku küsitluses etteantud eluväärtusi sarnaselt, erinevused ilmnevad vaid paari väärtuse puhul (Tabel 1.5). Olulisemad muutused on toimunud sotsiaalse osaluse ja kultuurihuvide rahuldamise osas. Sotsiaalne osalemine oli 1985. aastal ja ka 2003. aastal tunduvalt olulisem maainimestele, kuid viimase viie aasta jooksul on maapiirkondade elanikud jäänud siin võrdselt passiivseks tallinlastega. Ühiskondlik tegevus on tähtsustunud teiste linnade elanike jaoks. Kultuurihuvide rahuldamine on ligi veerandsaja aasta jooksul olnud vähemtähtis maal elavatele inimestele, kusjuures kultuurihuvide rahuldamise ja vaheldusrikka elu olulisus on

viimase kahekümne kolme aasta jooksul pidevalt tõusnud Tallinna elanike elus. Hoolitsemine oma füüsilise vormisoleku eest ei erinenud 1985. aastal piirkonniti, kuid 2008. aastal on see märgatavalt olulisem Tallinna ja teiste linnade inimestele. Näeme, et linnaelanikele on üha enam tähtis hoolitsemine iseenda, oma relaktsiooni eest, mida suuremate linnade elukeskkond ka igati võimaldab.

Tabel 1.5. Elanikkonna väärtushinnangud elukoha järgi (aastad 1985, 2003 ja 2008), 5-pallise hinnanguskaala keskmised, 5 – *väga tähtis*, …, 1 – *ei ole üldse tähtis*

	1985			2003			2008		
	Tallinn	Teised linnad	Maa	Tallinn	Teised linnad	Maa	Tallinn	Teised linnad	Maa
lapsed	4,6	4,6	4,6	4,7	4,8*	4,7	4,6	4,7	4,7*
perekond	4,5	4,4*	4,4*	4,8	4,8	4,7	4,8	4,8	4,8
tervis	-	-	-	4,8	4,8	4,7	4,7	4,8	4,7
armastus	4,3	4,2	4,3	4,4	4,3	4,4	4,4	4,5	4,4
majanduslik heaolu	4,3	4,2	4,2	4,4	4,4	4,3	4,4	4,4	4,3
puhas loodus	4,3	4,3	4,4	4,4	4,4	4,4	4,2	4,4**	4,4***
lähedased sõbrad	3,8	3,8	3,6**	4,2	4,1	4,1*	4,3	4,3	4,3
kutsetöö	3,9	4,0	4,0	4,0	4,0	3,9	3,9	3,8	3,8
vaimne eneseteiendamine	3,3	3,3	3,4	3,8	3,7	3,7	3,9	3,8	3,7*
füüsiline vormisolek	3,4	3,4	3,4	3,7	3,5*	3,4**	3,8	3,8	3,6**

	1985			2003			2008		
	Tallinn	Teised linnad	Maa	Tallinn	Teised linnad	Maa	Tallinn	Teised linnad	Maa
kultuurihuvide rahuldamine	3,8	3,7	3,6***	3,5	3,3	3,3*	3,5	3,4	3,2***
vaheldusrikas elu	3,4	3,2	3,0***	3,1	3,1	2,9**	3,5	3,2**	3,0***
sotsiaalne osalus	2,8	2,9*	3,2***	2,5	2,6	2,8**	2,6	2,8**	2,7
ühiskondlik positsioon	-	-		2,2	2,2	2,0*	2,3	2,3	1,9***
usk	-	-	-	2,3	2,4	2,2*	2,4	2,4	2,1**

Erinevus Tallinnast: *p< .0.5; **p< .01; ***p< .001

Kokkuvõtvalt

Käesolevas osas on toodud võrdlev ülevaade Eesti inimeste hinnangutest eluväärtustele viie elanikkonnaküsitluse tulemuste alusel: "Eesti 85", "Eesti 93", "Eesti 98", "Eesti 2003" ja "Eesti 2008". Vaadeldav ajavahemik hõlmab Eesti Vabariigi taasiseseisvumist, majanduslikke raskusi, sellele järgnenud majanduslikku stabiliseerumist ja elanikkonna kiiret majanduslikku kihistumist. 2008. aasta sügisel läbiviidud küsitluse tulemused ei peegelda majanduskriisi.

Eesti elanikkonna väärtushinnangutes on viimase kahekümne kolme aasta jooksul toimunud mõningad muutused. Ronald Ingleharti väärtuste teooriast lähtuvalt on traditsioonilistest ja materialistlikest /eluspüsi/väärtustest langenud 1985. aastaga võrreldes 2003. aastast alates kutsetöö olulisus. Kutsetööd tähtsustati kõige kõrgemalt 1998. aastal. Samal ajal kui kutseznile seadmist ja sotsiaalsete väärtuste tagaplaanile asetamist (Sutrop 2008).

Riikliku programmi "Eesti ühiskonna väärtusarendus 2009–2013" (Riiklik... 2008) sissejuhatavas osas rõhutavad autorid, et Eesti vajab sihipärast väärtusarendust, mis aitaks tugevdada nii Eesti rahvuslikku kui Euroopa identiteeti ja väldiks erinevate identiteetide konflikti sattumist. Riikliku programmi "Eesti ühiskonna väärtusarendus 2009–2013" põhifookuseks on laste ja noorte väärtuskasvatuse toetamine, sealjuures eelkõige eelkooli- ja kooliealiste laste hoiakute kujundamine.

Eesti elanike suhtelist tagasihoidlikkust individuaalsuse/eneseväljenduse väärtuste teljel tõendab madal ühiskondliku tegevuse, sotsiaalse osaluse väärtustamine ligi veerandsaja aasta jooksul ning selle langus viimase kümne aasta jooksul. Seega tuleks käesoleva uurimuse alusel noorte väärtuskasvatuses eelkõige tegelda sotsiaalse osaluse, ühiskondliku tegevuse ja ka kutsetöö väärtustamisega. Paraku võimendab poliitika ja ajakirjandus pigem hedonistlikke väärtusi, enesekeskset tarbimist.

Teisalt näitavad ka antud uurimuste tulemused, et hoolivama ja sidusama ühiskonna ülesehitamiseks oleks vaja eestimaalaste põhimõttelist väärtushinnangute nihet praeguselt enesekesksuselt enam kaasinimesi arvestava maailmavaate poole. Selline nihe ei pruugi aga toimuda heaolu kasvust hoolimata, kui ühiskonna teadvuses pole põhimõtteliselt vajalikku koostegutsemise valmidust (Hämmal 2007: 63).

Eesti on erandlik oma väiksuselt, kõik tuleb kiiresti kätte, nii tõus kui ka kukkumine. Seega võiksid ka nihked elanike väärtushinnangutes toimuda kiiremini võrreldes stabiilsete Lääne-Euroopa riikidega. Oluline on põlvkondade ühtsus.

Viiteallikad

HEIDMETS, M. 2008. Eesti väärtuspildi eripära. – M. Sutrop, T. Pisuke (koost). *Mõtestatud Eesti – ühiseid väärtusi hoides*. Tartu: TÜ eetikakeskus, 119–122.

HEINLA, E. 2004. Eluväärtused. – L. Hansson (koost). *Valikud ja võimalused: argielu Eestis aastatel 1993–2003*. TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut: TLÜ kirjastus.

HÄMMAL, J. 2007. Eesti elanike väärtusmaailm. – *Eesti Inimarengu Aruanne 2006*. Tallinn: Ühiskondliku Leppe Sihtasustus, 60–63.

INGLEHART, R. 1995. Changing Values, Economic Development and Political Change. – *International Social Science Journal*, 145, Vol. XLVII, 379–404.

RIIKLIK programm "Eesti ühiskonna väärtusarendus 2009–2013". 2008. – M. Sutrop, T. Pisuke (koost). *Mõtestatud Eesti – ühiseid väärtusi hoides*. Tartu: TÜ eetikakeskus, 217–221.

ROKEACH, M. 1989. Stability and Change in American Value Priorities, 1968–1981. – *American Psychologist*, Vol. 44, 5, 775–784.

SCHWARTZ, S. H. 1996. Value Priorities and Behaviour: Applying a Theory of Integrated Value Systems. – C. Seligman, J. M. Olson, M. P. Zanna (Eds.). *The Psychology of Values: The Ontario Symposium*. Vol. 8, Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, NJ, Hove and London: 1–24.

SUTROP, M. 2008. Eesti ühisväärtused: mis need on ja kuidas neid hoida? – M. Sutrop, T. Pisuke (koost). *Mõtestatud Eesti – ühiseid väärtusi hoides*. Tartu, 17–32.

2.

MUUTUSED PEREKONNAKÄITUMISES JA -ROLLIDES

Leeni Hansson

Perekond ja selle ümber toimuv on olnud viimase aastakümne ühiskondlike arutelude üheks kesksemaks teemaks mitte üksnes Eestis, vaid lääne kultuuriruumis laiemalt. Ajaloolased, demograafid, sotsioloogid, juristid ja poliitikud on üsna üksmeelselt väitnud, et 20. sajandi Euroopas tegi perekond kui institutsioon läbi ulatuslikud muutused (Hantrais 2004). 20. sajandi esimesel poolel oli Lääne-Euroopas valitsevaks perekonnamudeliks traditsiooniline registreeritud abielul põhinev perekond. Perekond oli üsna stabiilne, ja seda kahel põhjusel. Esiteks, tegemist oli perekonnamudeliga, kus mees oli perekonna toitja ja naine ülalpeetav, mis praktiliselt tähendas olukorda, kus isiklikku sissetulekut omamata poleks naine suutnud üksinda lapsi kasvatada. Teiseks, abielu lahutamine ei olnud üldiste sotsiaalsete normidega kooskõlas ning võis kõne alla tulla üksnes erandlikes olukordades. Pärast Teist maailmasõda tegid arusaamad perekonnast, perekonna funktsioonidest ja perekonna loomise strateegiatest läbi olulised muutused. Individualiseerumine ja soolise võrdõiguslikkuse edendamise protsess muutsid perekonnamudeli sootuks mitmekesisemaks,

milles ka abikaasade ja lapsevanemate rollid said uue näo. Traditsioonilise rollijaotusega perekonnamudel, kus perekonna majandusliku toimetuleku eest vastutav mees/isa oli ühtlasi ka perekonnapeaks, asendus enamikus Euroopa riikides järkjärgult kahe võrdväärse partneriga peremudeliga (Knudsen, Wærness 2008).

Teisele maailmasõjale järgnenud kiire majandusareng nõudis uusi töökäsi, mistõttu naiste osalemist tööelus hakati igati soodustama. Töötavad naised muutusid majanduslikult iseseisvamaks, mis võimaldas neil ebaõnnestunud abielu lahutada ja vajadusel lapsed üksinda üles kasvatada. Lahutatud abielude osakaal hakkas tasapisi kasvama ning ka ühiskonna suhtumine lahutustesse ja lahutatud naistesse muutus tolerantsemaks. Kui tugeva katoliku kiriku mõju all olevad maad nagu Malta, Itaalia ja Iirimaa välja arvata, siis nüüdseks on lahutuste arv kõikjal Euroopas oluliselt kasvanud ning mitmetes maades lahutatakse pea iga teine abielu (Wang, Amato 2000).

1960ndatel hakkas läänеriikides abielu kõrval levima uus kooseluvorm – registreerimata kooselu. Algselt oli tolle aja kohta ebatraditsioonilise kooseluvormi puhul tegemist noorte inimeste lühema abielueelse kooseluga ehk nn prooviabieluga (Kiernan 2002) või teatud boheemlaslike ringkondade sooviga vastanduda üldlevinud sotsiaalsetele normidele (Jallinoja 1994). Inimeste valikuid vabade kooselude kasuks soodustasid nii individualiseerumine ja ilmalikustumine kui ka mitmed majanduslikud tegurid (Beck, Beck-Gernsheim 2002). Mitmetes Euroopa riikides (nt Põhjamaad, Prantsusmaa, Saksamaa jt) on nüüdseks tekkinud võimalus oma vabal kooselul põhinev partnerlussuhe registreerida ilma seadusliku abielu sõlmimiseta (Prioux 2006). Sellised registreeritud kooselud annavad

partneritele enam õigusi kui registreerimata partnersuhetes inimestele, ent need ei ole võrdsustatud abieluga. Tänapäeval on lisaks vabadele kooseludele tekkinud mitmed uued kooseluvormid nagu LAT-suhted (*living apart together*), mis tähendab, et (vaba)abielupaar ei ela koos ühe leibkonnana (Trost, Levin 1991). See näitab, et perekonna mõiste ei tähenda alati ühist eluaset, s.t sõna otseses mõttes koos elamist. Lisaks LAT-suhetele on kasvanud ka nende inimeste osakaal, kes on valinud vabatahtliku vallaliseks või lastetuks jäämise, millest on kujunemas traditsioonilisele lastega perekonnale tõsiseltvõetav alternatiiv (Campell 1985). Viimase trendina võiks nimetada samasooliste kooselude aktsepteerimist, kusjuures juurde on tekkimas maid, kus samasoolistel paaridel on võimalus oma kooselu seaduslikult vormistada (OECD… 2008).

Aastatel 1990 ja 1999 korraldatud Euroopa Väärtushinnangute Uurimuse (EVS) tulemuste võrdlus näitab, et muutused perekonnaga seotud väärtushinnangutes pole erinevates Euroopa riikides toimunud ühesuguse kiirusega. Nii-öelda vanade Euroopa riikide hulgas on muutused olnud kõige kiiremad Põhjamaades, Suurbritannias ja Iirimaal, seevastu traditsioonilisi pereväärtusi on enam alal hoitud Vahemeremaades. Ka Euroopa Liiduga 2004. aastal liitunud maades on suhtumine traditsioonilisse peremudelisse üsnagi erinev.

Seoses uute perekonnamudelite paljususega on tekkinud probleeme perekonna defineerimisel. Erinevalt traditsioonilise perekonna definitsioonist (nt Murdock 1949), kus keskseks oli ametlikult registreeritud abielu, heteroseksuaalsed suhted ja bioloogilised järeltulijad, on tänapäeval perekonna mõiste oluliselt laiem. Nagu juba öeldud, ollakse loobumas isegi heteronormatiivsest raamistikust ja perekonna mõiste on lähenemas leibkonna mõistele. Perekonna definitsioon ei ole üksnes teo-

reetikute vaidlusobjekt, vaid täpne definitsioon võib osutuda oluliseks näiteks perepoliitika-alaste meetmete sihtgrupi määratlemisel, perekonnaliikmete õigusi ja kohustusi käsitlevas seadusandluses, rahvaloendustes jne. Lisaks probleemidele perekonna defineerimisel on probleeme ka lapse defineerimisega. Kas lastega perekondadeks lugeda need pered, kus lapsed on alla 18-aastased, või ka need pered, kus noorem laps on 18-aastane? Kuna erinevad maad defineerivad last ja lastega perekonda mõnevõrra erinevalt, on perekonnastatistika ja perekonnauurimuste andmete võrdlemine mõnikord üsnagi keerukas. Mõnedes uurimustes on lapsena käsitletud alla 16-aastasi leibkonnaliikmeid, teistes alla 18-aastasi, kolmandates on arvestatud ka kodus elavaid ja isiklikku sissetulekut mitteomavaid alla 25-aastasi jne. Sellest lähtuvalt andis ÜRO soovituse loobuda 2000. aasta rahvaloendustes lapse defineerimisel vanusepiiridest ja lugeda leibkonnas lapseks iga isiku, kes ei oma partnerit ega lapsi ja kes elab koos vähemalt ühega oma vanematest (UNECE 1998, § 192). Selle juhendi rakendamisel oleks tulnud leibkond, mis koosneb näiteks 70-aastasest inimesest, kes elab koos oma 90-aastase ema või isaga, lugeda lapsega perekonnaks.

Eelnimetatud muutused perekonnavormides ja perekonnakäitumises ning raskused perekonna defineerimisel on perekonnauurijate seas tekitanud vaidlusi ja vastakaid arusaamu. Kas teoreetilistes käsitlustes tuleks traditsioonilist perekonnamudelit vaadelda kui oma aja ära elanud nähtust, mida Ulrich Beck on provokatiivselt võrrelnud ka *zombi*'ga (*'zombie category' – 'dead and still alive'*) (Beck, Beck-Gernsheim 2002: 203)? Kas personaalsed sotsiaalsed võrgustikud, sõpruskonnad või erinevad kogukonnad võivad üle võtta senini perekonnale omistatud funktsioonid, nagu laste kasvatamine ja abi vajavate pereliikmete eest hoolitsemine? Või oleks õigem rääkida perekonnast kui sotsiaalsest institutsioonist mitmuses, s.t tunnistada, et ühe ja ainuõige perekonnamudeli asemel peame tänapäeval rääkima perekonnamudelite paljususest (Jallinoja 1994)?

Käesoleva artikli eesmärgiks on anda TLÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi sotsioloogide poolt aastatel 1985–2008 korraldatud elanikkonnaküsitluste andmetele toetudes ülevaade nimetatud perioodil toimunud muutustest Eesti perekonnamudelis ja peresiseste rollide jaotuses.

Muutused eestlaste perekonnakäitumises

Eesti põhiseadus rõhutab perekonna rolli rahva püsimisel ja kasvamisel. Perekonnas omandatakse ja kantakse edasi üldisi kultuurilisi väärtusi ja norme, traditsioone ja tavasid. Eestis praegu kehtiv 1994. aastast pärinev perekonnaseadus perekonna definitsiooni ei anna. Rahvastikustatistikas käsitletakse statistilise perekonnatuumana samas leibkonnas elavaid isikuid, kes on omavahel seotud kui abielupartnerid, vabaabielupartnerid või kui vanem ja laps. Selle definitsiooni kohaselt võib perekonnaks olla (a) seaduslikus abielus olev paar või vabaabielupaar ilma lasteta, (b) seaduslikus abielus olev paar või vabaabielupaar koos lastega, (c) lapsega (lastega) üksikvanem. TLÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi poolt korraldatud elanikkonnaküsitlustes on perekonnana käsitletud erinevaid kooslusi, kes on end ise perekonnana identifitseerinud ja vastanud pereelu puudutavale küsimusteplokile. Antud ülevaates kasutatakse termineid *pere* ja *perekond* sünonüümidena.

Erinevad statistilised ülevaated ja elanikkonnaküsitlused on näidanud, et viimaste aastakümnete olulisemad muutused perekonnakäitumises on sündimuse ja abiellumuse langus ning nende omavahelise seose nõrgenemine. Kui paar aastakümmet tagasi sõlmiti abielu enamasti enne lapse sündi, siis tänapäeval registreeritakse sageli alles pärast seda, kui üldse registreeritakse. Näiteks rahvastikustatistika andmetel oli 1990ndate alguses vähemalt üks ühine laps 17 protsendil abiellujatest, 2004. aastaks oli selliste paaride osakaal kasvanud 23 protsendini (Naised ja mehed…).

Elanikkonnaküsitluse "Eesti 85" andmetel oli 1985. aasta lõpus Eestis 18–69-aastase elanikkonna hulgas vallalisi 19 protsenti, abielus või vabaabielus 69 protsenti, lahutatuid või abikaasast lahus elavaid 10 protsenti ja leskesid 3 protsenti. Eraldi vastusevariant vabaabielus inimeste jaoks lisati elanikkonnaküsitluste küsimustikku alles 1993. aastal. Kuna 1985. aasta küsitlustes vabaabielus inimeste osakaalu välja tuua ei õnnestunud, siis kui ka 2008. aasta elanikkonnaküsitluse andmetes liita abielus ja vabaabielus vastajate rühmad, saame 2008. aasta perekonnaseisu kohta 1985. aastaga üsnagi sarnase pildi. 2008. aastal oli vallalisi elanikkonnaküsitluse valimis 20 protsenti, abielus või vabaabielus kokku 67 protsenti, lahutatuid 8 protsenti ja leskesid 4 protsenti (Joonis 2.1). Võrdluseks, 2000. aasta rahvaloenduse andmetel oli 20-aastastest ja vanematest üksinda elavaid vallalisi Eestis 18 protsenti, Soomes 20 protsenti ja Lätis 16 protsenti. OECD-riikidest oli vallaliste osakaal kõige kõrgem Taanis – 24 protsenti (OECD… 2008).

Abielud ja vabaabielud

Nagu öeldud, alates 1993. aasta elanikkonnaküsitlusest on meil võimalik küsitlustulemustes eristada seaduslikus abielus ja vabaabielus inimesi, mis võimaldab jälgida viimase 15 aasta jooksul abiellumuses toimunud muutusi. Nii ametlik rahvastikustatistika kui ka elanikkonnaküsitlused näitavad, et seaduslikus abielus olevate inimeste osakaalu vähenemine ja vabade kooselude osakaalu kasv on sündimuse languse kõrval üheks olulisemaks muutuseks Eesti elanikkonna perekonnakäitumises. Jooniselt 2.1 on näha, et meie elanikkonnaküsitluste sihtrühmas, s.t 18–69-aastase elanikkonna hulgas on seaduslikus abielus inimeste osakaal järjekindlalt langenud – 59 protsendilt 1993. aastal 44 protsendile 2008. aastal. Vabaabielus olevate inimeste osakaal on tõusnud 9 protsendilt 24 protsendini.

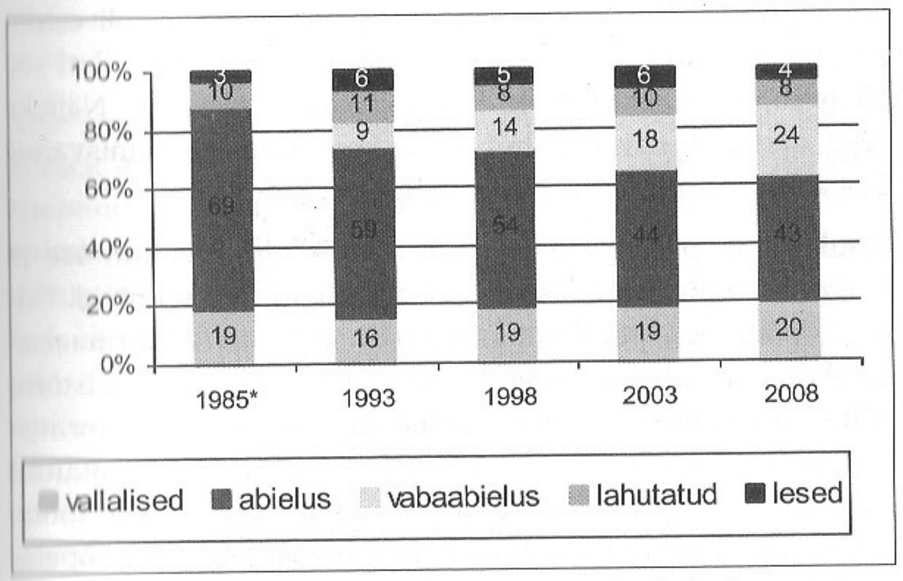

* 1985. aasta küsimustikus puudus kategooria 'vabaabielus'

Joonis 2.1. 18–69-aastane Eesti elanikkond perekonnaseisu järgi (1985–2008), %

Mis puutub vabadesse kooseludesse, siis Ene-Margit Tiidu (2003) andmetel ei ole vabaabielu Eestis iseenesest uus kooselu vorm, vaid abielueelsed vabad kooselud olid n-ö prooviabieludena noorte hulgas üsnagi levinud juba 1970ndatel. Kuni 1980ndate lõpuni oli abielueelse vaba kooselu periood enamasti suhteliselt lühike. Üsnagi algeliste rasestumisvastaste vahendite tõttu olid abielueelsel perioodil alguse saanud rasedused sagedased ning naise rasestumise korral kooselu üldjuhul registreeriti. Uus ilmakodanik sündis seega enamasti traditsioonilisse registreeritud abielus vanematega perre. Siinkohal tuleks märkida, et 1960. aastal sõlmiti Eestis 1000 elaniku kohta 10 abielu ning selle näitaja kohaselt olime Euroopas ühe kõrgema abiellumuse tasemega maa (Population...2006). Näiteks meie naabrite juures Soomes sõlmiti 1960. aastal 1000 elaniku kohta 7,4 ja Rootsis 6,7 abielu. Teiseks nõukogudeaegse perekonnakäitumise iseloomulikuks jooneks oli esmaabiellumine suhteliselt noorena, oluliselt nooremana, kui see oli iseloomulik enamikule Lääne-Euroopa maadest. Näiteks 1990. aastal oli naiste puhul Eestis keskmine abiellumisvanus 22,4 aastat, Soomes 26,0 aastat ja Rootsis 27,5 aastat.

Nõukogude perioodile iseloomuliku kõrge abiellumuse ja esmaabiellumise suhtelise nooruse põhjuseid oli mitmeid. Esiteks, tolleaegne perekonnaseadustik defineeris 'normaalse' perekonnana üksnes abielul põhinevat perekonda, mistõttu kõiki teisi kooselu vorme käsitleti kui kõrvalekallet normist (Zdravomyslova 2004). Teiseks, hulk ühiskonna poolt pakutud soodustusi, näiteks korteri järjekorda lülitamine või tööle-suunamine partneriga samasse linna pärast kõrgkooli lõpetamist, kehtis üksnes abielus paaridele. Seega ei ole üllatus, et kui 1980ndatel võis enamikus Lääne-Euroopa maades märgata registreeritud abielu populaarsuse langust, siis meil püsisid

abiellumuse näitajad suhteliselt kõrged kuni 1980ndate lõpuni välja. Vabaabielusid esines muidugi ka nõukogude perioodil, ent võrreldes abieludega oli vabaabielus inimeste osakaal sedavõrd väike, et ametlikus statistikas ja ka 1980ndatel korraldatud elanikkonnaküsitluses ei peetud vajalikuks neid andmeid eraldi välja tuua. Seevastu 1990ndate alguses hakkas ka Eestis registreeritud abielude osakaal kiiresti langema ja kümnendi lõpus võis Eesti liigitada madala abiellumusega Euroopa riikide hulka. Tendents jätkus ka uuel aastatuhandel. Kui näiteks 2004. aastal sõlmiti Euroopa Liidu maades 1000 elaniku kohta keskmiselt 4,8 abielu, siis Eestis üksnes 4,1 abielu (The family… 2006). Viimasel paaril aastal on abielude arv mõnevõrra tõusnud ning 2007. aastal sõlmiti 1000 elaniku kohta 5,2 abielu. Esmaabiellujate keskmine vanus on samuti tasapisi tõusmas. 2007. aastal abiellusid naised keskmiselt 27-aastaselt ja mehed 29,4-aastaselt. 27 protsendil esmaabiellujatest oli enne abiellumist vähemalt üks ühine laps (Demographic Outlook 2008).

Abielu mõiste on ühiskonnas selgelt defineeritud ja kõigile üheselt arusaadav, ent kuna vabaabielude puhul on tegemist kooseludega, mis pole seadustega reguleeritud ning mille puhul on erinevalt abielust sagedasti raske kindlaks määrata nii algus- kui ka lõpukuupäeva, siis on vabaabielu ka keeruline üheselt defineerida. Raskused vabaabielu defineerimisel on viinud selleni, et eri maade vabaabielusid puudutavad statistilised andmed ei pruugi olla üheselt võrreldavad. Toetudes OECD andmebaasile, võib siiski öelda, et 20–34-aastaste seas on vabaabielus inimeste osakaal Eestist (23%) kõrgem vaid Soomes (28%) ja Taanis (29%) (OECD… 2008).

Perekonnasotsioloogias on kasutusel vabade kooselude erinevaid tüpoloogiaid. Kõige üldisema tüpoloogia järgi jagunevad vabad kooselud (1) abielu ettevalmistavaks perioodiks ehk nn

prooviabieluks ja (2) vabaabieluks kui alternatiiviks seaduslikule abielule (Kasearu 2008). Seega, registreerimata kooselude puhul võib tegemist olla eri tüüpi situatsioonidega, mille kohta ei olegi alati õige kasutada mõistet "vabaabielu". Vabaabielu eristub n-ö lihtsalt koos elamisest, mida noored ise tavatsevad nimetada pigem püsisuhteks kui vabaabieluks, selle poolest, et peale partneritevaheliste seksuaalsuhete ja ühise majapidamise identifitseerivad partnerid ise end vabaabielupaarina ning sugulased-tuttavad aktsepteerivad nende liitu sarnaselt seaduslikus abielus paaridega.

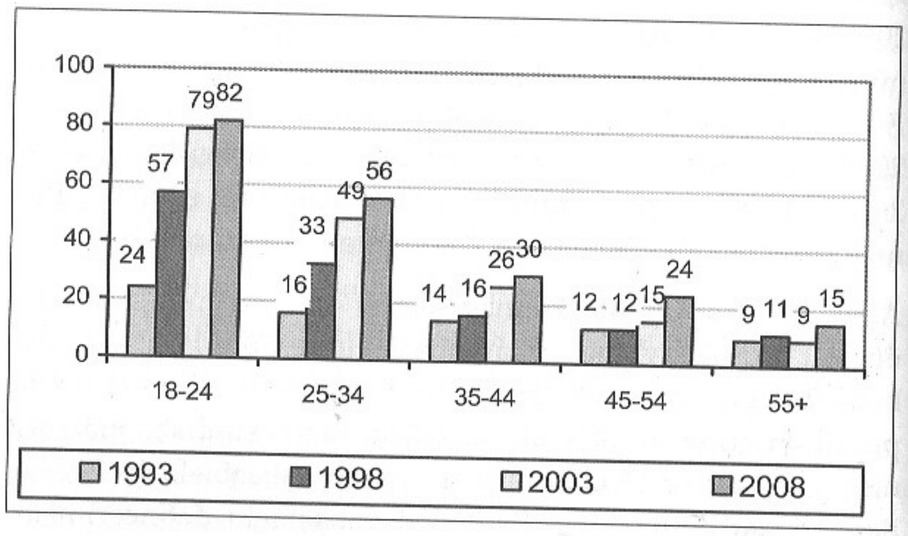

Joonis 2.2. Vabaabielude osakaal kõikidest faktilistest kooseludest vanuserühmade lõikes (18–69-aastane elanikkond), 1993–2008, %

Jooniselt 2.2 on näha, et kui kõige noorem vanusegrupp välja arvata, siis 1993. aastal oli vabaabielude osakaal vanuserühmiti üsnagi sarnane. 2008. aastaks oli nooremas vanuserühmas (18–24-aastaste hulgas) vabaabielus inimeste osakaal kolmekordistunud, 25–34-aastaste hulgas kahekordistunud. 18–24-aastased alustavad oma esimest kooselu tavapäraselt vabaabieluna, mida võib ilmselt ka tänapäeval omamoodi prooviabieluna käsitleda. Seetõttu on abiellumisea tõusus nähtud ühte põhjust, miks vabaabielude osakaal on tõusnud eriti just noorte hulgas. Nagu juba öeldud, oli 1990ndatel Eesti naiste keskmine abiellumisiga 22,4 aastat, mis 2000. aastaks oli tõusnud 24,8 aastani (Recent… 2002). Esimese lapse sünniga seoses (vanusegrupp 25–34) osa vabadest kooseludest registreeritakse, mistõttu selles vanuses vabaabielude osakaal mõnevõrra väheneb. Siiski on alla 35-aastaste vabaabielude seas pisut üle kolmandiku neid, kus abielu ei ole registreeritud ka pärast lapse sündi.

Seega võime öelda, et kui 1970ndatel ja 1980ndatel kujutasid vabad kooselud endast eeskätt noorte inimeste lühiajalisi abiellumiseelseid kooselusid, siis tänapäeval on meil vabaabielude puhul tegemist teatud alternatiiviga seaduslikule abielule. Väga tihti on registreerimata paaridel ühiseid lapsi, koos on muretsetud eluase ja võetud eluasemelaen või tehtud muid suuremaid väljaminekuid, mistõttu selliste kooselude ainus erinevus traditsioonilisest abielust on abielu kinnitava juriidilise dokumendi puudumine. Sugulased ja tuttavad on sellise kooselu üldjuhul aktsepteerinud, paar ise identifitseerib end perekonnana ning vaatamata sellele, et vanemate abieluakt on koostamata, kasvavad lapsed normaalses perekondlikus miljöös.

Kui üldiselt arvatakse, et maainimesed toetavad enam traditsioonilist pereelu mudelit, siis meie elanikkonnaküsitlused seda arvamust ei kinnita. Juba 1993. aasta elanikkonnaküsitlus näitas, et erinevalt enamikust lääneriikidest, kus vabaabielud on enam levinud suurlinnades, on Eestis vabaabielude osakaal

maapiirkondades kõrgem kui linnades. Sama tendentsi jätkumist võis vabaabielude populaarsuse üldise kasvu taustal täheldada ka järgnevate küsitluste puhul. Kuigi Tallinnas on vabaabielus inimeste osakaalu kasv olnud viimasel aastakümnel mõnevõrra kiirem kui teistes piirkondades, jäi ka 2008. aasta lõpus vabaabielus inimeste osakaal kõigi faktiliste kooselude hulgas maapiirkondades kõrgemaks kui Tallinnas. Vabade kooselude laiem levik maainimeste hulgas tuleneb suuresti linna- ja maaelanikkonna erinevast rahvuslikust koosseisust, kuna vabad kooselud on enam levinud eestlaste kui venelaste hulgas.

Miks eelistavad vabaabielus inimesed registreerimata kooselu seaduslikule abielule? Abielude populaarsuse kahanemist on ajakirjanduses sageli seostatud Eesti üleminekuperioodi iseloomustanud majandusraskustega. Samas ei kinnita näiteks Tartu Ülikooli teadlaste poolt Euroopa sotsiaaluuringu materjalide põhjal tehtud analüüs majanduslike tegurite olulisust, kuna abielus ja vabaabielus perede sissetulekud ja majanduslik toimetulek on vägagi sarnased (Kasearu 2008). Pigem võib vabaabielude osakaalu kiiret kasvu seostada abielu ja vabaabielu tähenduse üldise muutusega ühiskonnas.

Küsimus selle kohta, miks suur osa vastanutest, eriti nooremad vastajad, eelistasid registreerimata kooselu, lisati elanikkonnaküsitluse ankeeti alates 1993. aastast. 1993. aastal oli 18–69-aastase elanikkonna hulgas vabaabielus inimesi suhteliselt vähe (9%) ning kooselu registreerimata jätmise peamise põhjusena nimetati seda, et abielu registreerimine oleks üksnes formaalsus. Teise põhjusena nimetati majanduslikku olukorda, mis ei võimaldanud soovikohast pulmapidu korraldada. Viieteistkümne aasta jooksul on vabaabielude populaarsus kasvanud, ent kooselu registreerimata jätmise põhjused ei ole

oluliselt muutunud (Tabel 2.1). Tabelist 2.1 on näha, et 2008. aastal tulid pulmapeo korraldamisega seonduvad raskused kõne alla küll kolmandiku alla 35-aastaste vastajate hulgas, ent ülejäänute puhul ning 35-aastaste ja vanemate seas kaalusid erinevad üldiste väärtushinnangutega seonduvad põhjused üles majanduslikud põhjused.

Tabel 2.1. Vabaabielupaaride kooselu registreerimata jätmise peamised põhjused eri vanuserühmades, 2008, %

Kooselu on registreerimata, kuna…	Vanuserühm	
	alla 35-aastased	35 ja vanemad
pole võimalust soovikohaseid pulmi pidada	33	8
abielu registreerimine on üksnes formaalsus	23	49
ei ole abieluks valmis / liiga vähe aega tuttavad	27	7
vabadus tuleb suhtele kasuks	6	19
Mitmesugused muud põhjused	11	17

Mõlemas vanuserühmas pidas suur osa vabaabielus vastajatest abielu registreerimist puhtaks formaalsuseks, mis partnerite omavahelistes suhetes sisuliselt midagi ei muudaks. Üle 35-aastaste vastajate hulgas kasutasid seda vastusevarianti peaaegu pooled vastanutest, alla 35-aastaste hulgas ligi veerand. Teiste põhjuste osas läksid aga nooremate ja vanemate vastajate arvamused lahku. Üle 35-aastaste vabaabielus inimeste jaoks on oluline vabadus ja teadmine, et vabaabielu seob inimest vähem kui seaduslik abielu. Nooremas vanuserühmas nimetati seda konkreetset põhjust kooselu registreeri-

mata jätmise põhjuste hulgas viimasena. Nooremad inimesed mainisid sageduselt teise põhjusena seda, et partnerit tuntakse liiga lühikest aega või lihtsalt ei olda veel abieluks valmis.

Vanemas vanuserühmas oli mõnevõrra suurem nende vastajate osakaal, kes eelistasid vastamiseks etteantud vastusevariantidele lahtise vastuse varianti. Nimetati selliseid põhjuseid nagu pooleliolev lahutus või endise abikaasa soovimatus lahutust vormistada, täiskasvanud laste soovi, et ema/isa uuesti ei abielluks jms. Siinkohal tuleks veel ära märkida asjaolu, et Eesti praeguse perekonnaseaduse kohaselt on seaduslikus abielus paaridel vabaabielupaaridega võrreldes eelised üksnes lahutuse ja pärimise korral. Kuna meie praegune perekonnaseadus lähtub põlvnemise faktist ning lapsevanemaks olemine ei ole seotud abieluinstitutsiooniga, siis on lapse õigused garanteeritud nii abielus kui vabaabielus vanemate puhul.

Kooselude lagunemine ja korduskooselud

Rahvusvahelises võrdluses räägitakse Eestist kui kõrgete lahutumusnäitajatega maast. Ametliku statistika kohaselt registreeriti 2004. aastal Eestis 1000 elaniku kohta 3,1 lahutust. Euroopa Liidu maades oli see näitaja kõrgem vaid Leedus ja Tšehhis (3,2), kusjuures 2004. aastal Euroopa Liitu kuulunud 25 maa keskmine näitaja oli 2,1 lahutust 1000 elaniku kohta. Kõige suurem on kunagi oma abielu lahutanud inimeste osakaal Rootsis (peaaegu 19%) ning kõige väiksem Hispaanias (pisut alla 4%). Keskmine lahutusele eelnenud abielu kestus oli Euroopa Liitu kuuluvatest maadest lühim Austrias ja Eestis (10,6 aastat) ning pikim Itaalias (16,8 aastat). Rahvastikustatistika väidab, et Eestis oli 1994. aastal sõlmitud abieludest 2007. aastaks lahutatud pea iga kolmas abielu ja 2000. aastal sõlmitud abieludest iga viies (Valgma 2008).

Joonisel 2.3 on näha, et 1990ndate teise pooleni toimus abielude märgatav vähenemine, millele järgnes käesoleva sajandi alguses teatud stabiliseerumine ning alates 2005. aastast ka mõningane tõus. Samas on lahutuste arv käesoleval sajandil püsinud suhteliselt stabiilsena. Aastatel 1993–1995 lahutuste arvus toimunud järsk hüpe on seletatav Eesti uute passide kasutuselevõtuga, mistõttu n-ö paberite korrastamise käigus registreeriti perekonnaseisuametites ka varasematel aastatel kohtute poolt lahutatud abielud. Siinkohal tuleb arvestada, et joonisel 2.3 toodud andmed põhinevad ametlikul statistikal ning lahutuste puhul on arvesse võetud üksnes ametlikult registreeritud lahutusi. Vabaabielul põhinevate kooselude purunemised jäävad teatavasti ametlikust statistikast välja.

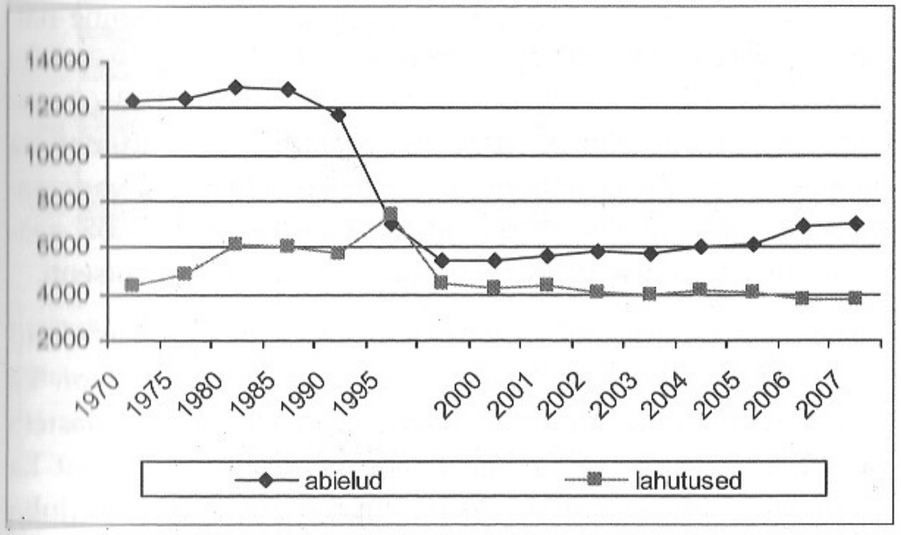

Joonis 2.3. Abielude ja lahutuste arv Eestis, 1970–2007
Allikas: Eesti Statistika andmebaas

Meie elanikkonnaküsitluste valimites, s.t 18–69-aastaste hulgas, on lahutatute ja lahus elavate vastajate osakaal jäänud stabiilselt 8–10 protsendi vahemikku. Suhteliselt väike lahutatute protsent on seletatav kordusabielus või -kooselus inimeste suhteliselt suure osakaaluga. 1993. aasta elanikkonnaküsitluses oli seaduslikus abielus inimeste puhul 85 protsendil juhtudest tegu esimese abieluga, 15 protsendil juhtudest kordusabieluga. 2008. aasta küsitluses olid vastavad protsendid 82 ja 18. Vabaabielude puhul on korduskooselude osakaal mõnevõrra kõrgem. 2000. aasta rahvaloenduse andmed näitavad, et kui ühel partneritest on eelnevast kooselust laps, siis 60 protsendil kooseludest elatakse uue partneriga vabaabielus.

Peretüübid

Muutused perekonnakäitumises peegelduvad ka erinevate peretüüpide osakaalus. Elanikkonnaküsitluste võrdlemine näitab, et aastatel 1993 ja 2008 korraldatud küsitluste vahelisel perioodil on üksinda elavate meeste ja naiste osakaal 18–69-aastase elanikkonna hulgas püsinud praktiliselt muutumatuna (Joonis 2.4). Kõige rohkem on üksinda elavaid inimesi vanemaealiste hulgas, näiteks 55–69-aastastest meestest elas 2008. aastal üksinda 17 protsenti ja samas vanuses naistest 26 protsenti.

Lasteta paaride osakaal on viimase 15 aasta jooksul kasvanud (1993 – 17%, 2008 – 26%). Kuna esimese lapse sünd on ka Eestis tasapisi nihkumas vanemasse vanusesse, siis on lasteta paarid iseloomulikumad nooremale vanuserühmale, ent ka vanemale vanuserühmale, kelle lapsed on enamasti juba pesast välja lennanud (45–54 – iga neljas, üle 55-aastased – 41%). Klassikalise peretüübi (ema ja isa koos oma alaealiste

lastega) osakaal on viimase 15 aasta jooksul mõnevõrra kahanenud. Üksikvanem tähendab Eesti oludes enamasti üksikema. 2008. aastal olid alaealisi lapsi üksinda kasvatavatest emadest 38 protsenti vallalised, 49 protsenti lahutatud ja 13 protsenti lesed. Lastega peredel ja nende spetsiifilistel probleemidel peatutakse üksikasjalikumalt käesoleva kogumiku järgmistes osades (vt Derman ja Ugaste). Viies perekonnatüüp – täiskasvanud laps(ed) + vanem(ad) – on üsnagi kirju kooslus, kuhu kuuluvad nii noored täiskasvanud, kes elavad veel oma vanematekodus, kui ka keskealised, kes elavad koos oma eakate vanematega. Viimase rühma moodustavad peamiselt sugulastega koos elavad inimesed, näiteks lapselapsi kasvatavad vanavanemad.

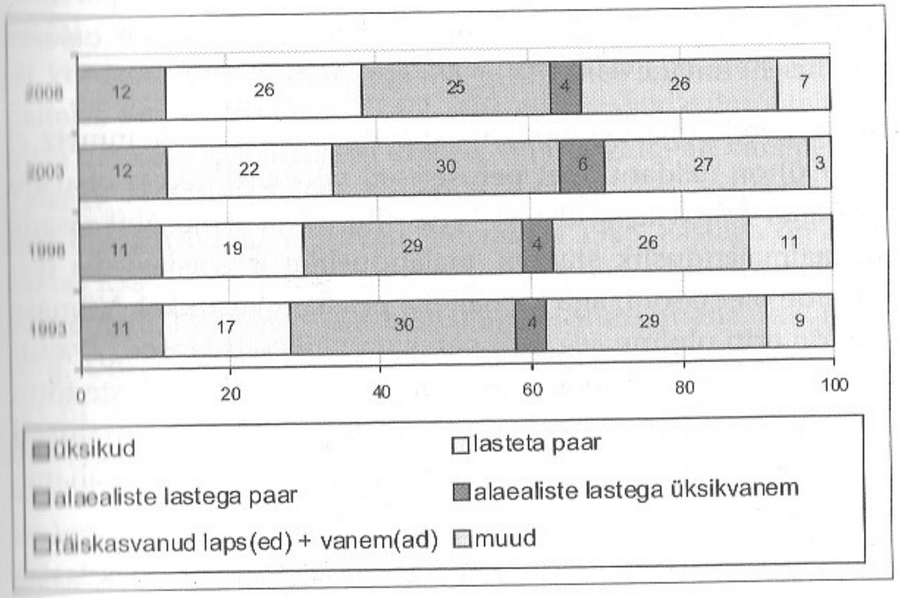

Joonis 2.4. Peretüübid 1993–2008 (18–69-aastane elanikkond), %

Peresuhted

Otsustamisõigus peres

Eesti perekonnaseaduse kohaselt on abikaasade ja lapsevanemate õigused ja kohustused võrdsed. Viimastel aastakümnetel korraldatud uurimused (vt nt Soolise võrdõiguslikkuse… 2005) on aga näidanud, et tegelikkuses toimib valdavas enamikus peredest teatud väljakujunenud rolli- ja tööjaotus. Pere majandusliku toimetuleku osas loodetakse endiselt rohkem mehele, seevastu majapidamise korrasoleku, laste kasvatamise ja vanemate või teiste abi vajavate sugulaste eest hoolitsemisega seonduv jäetakse pigem naise hooleks. Kuidas aga praegused Eesti pered toimivad, kuidas võetakse vastu peret ja pereliikmeid puudutavad otsused ning kellele jääb oluliste otsuste tegemisel viimane sõna?

Lääne perekonnasotsioloogide uurimused (vt nt Steinmetz *et al.* 1990) on näidanud, et peresisesed võimusuhted ja otsustamisõigus sõltuvad sellistest kriteeriumidest nagu abikaasade sotsiaalmajanduslik staatus, majanduslike ja sotsiaalsete ressursside olemasolu, aga ka näiteks perekonnatsükkel. Viimase osas on eriti oluline aeg, mil peres on väikesed lapsed. Traditsiooniliselt on eeldatud, et ema on see, kes väikeste laste tõttu keskendub enam peresfäärile, mistõttu tema võimalused väljaspool peresfääri erinevaid ressursse genereerida kahanevad oluliselt.

Nii meie varasemad elanikkonnaküsitlused kui ka 2008. aasta küsitlus näitasid, et valdavas osas Eesti peredes otsustavad pereelu puudutavaid tähtsamaid küsimusi abikaasad või partnerid ühiselt. Nendel juhtudel, kus põhiliseks otsustajaks on üks abikaasadest või partneritest, on otsustamisõigus seotud

traditsiooniliste soorollide ja n-ö naiste ja meeste otsustusvaldkondadega. Küsimustikus esitatud valdkonnad olid järgmised: pere juurdekasvu küsimused ning laste haridustee ja kooli valik, suuremate kulutuste tegemine, pereliikmete vaba aja sisustamine ja perekonnatuttavate valik. Joonisel 2.5 on toodud kaks olulisemat valdkonda, kus otsustamisõigus oli sagedamini ühe abikaasa või partneri käes. Nagu jooniselt näha, otsustati laste hariduse ja tulevikuplaanidega seonduvaid küsimusi nii 1985. aastal kui ka 2008. aastal enamasti lapsevanemate poolt ühiselt. Nendes peredes, kus otsustamine jäi ühe abikaasa/lapsevanema õlule, oli laste haridusega seotud küsimuste otsustajaks enamasti ema.

Suuremate kulutuste tegemise osas on otsustamine viimase paarikümne aasta jooksul märgatavalt muutunud. Kui 1985. aastal otsustati suuremate kulutuste tegemise üle ühiselt või jäi viimane sõna naisele, siis 2008. aastal oli pilt hoopis teine. Esiteks, nende perede osakaal, kus suuremate kulutuste tegemise üle langetati otsuseid ühiselt, on märgatavalt vähenenud. Teiseks, meeste ja naiste hinnangud selles osas, kellel on suurem otsustusõigus, erinevad. Võrreldes 1985. aastaga on 2008. aastal kasvanud nende meeste osakaal, kes näevad oma rolli suuremate kulutuste üle otsustamisel suuremana kui naise rolli. Ühest küljest kinnitab see lääne perekonnasotsioloogide (vt nt Steinmetz *et al.* 1990) uurimistulemusi, et suuremaid materiaalseid ressursse omaval abikaasal või partneril on peres ka suurem otsustamisõigus. Teatavasti moodustab Eestis naiste keskmine palk üksnes 75 protsenti meeste keskmisest palgast. Teisalt, kui võrrelda naiste arvamusi 1985. aastal ja 2008. aastal, siis siin on muutused oluliselt väiksemad kui meeste hulgas. Silma hakkab ka teatud lahknevus meeste ja naiste hinnangutes. Kui 2008. aastal väitis neljandik meestest, et suuremate kulutuste tegemise üle perekonnas otsustavad nemad, siis naistest

nõustus meeste suurema rolliga üksnes 8 protsenti. Seega võime öelda, et meeste ja naiste arusaamad peres tehtavatest otsustest ja nende tagamaad vajavad edasist täpsemat uurimist.

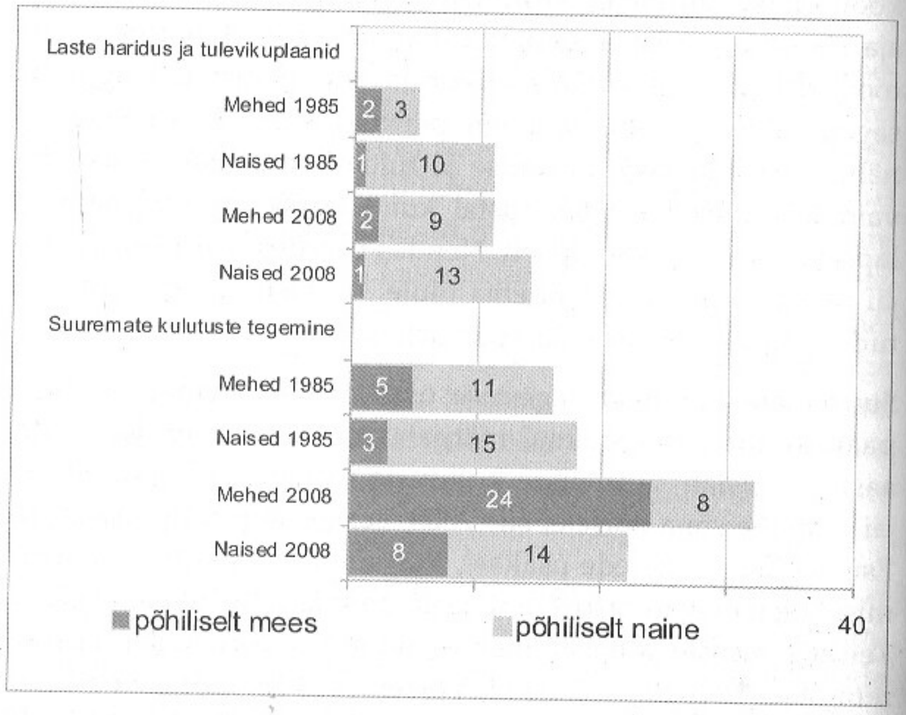

Joonis 2.5. Meeste ja naiste vastused küsimusele *Kes otsustab teie peres järgmisi küsimusi?* (1985 ja 2008), % (ülejäänud peredes otsustatakse ühiselt)

Kooselu probleemid

Varasemad sotsioloogilised küsitlused (Kelam 2004) on näidanud, et peredes on üheks suurimaks lahkhelide ja tülide allikaks kodutööde jaotus. Ka 2008. aasta elanikkonnaküsitluses nimetasid abielus või vabaabielus elavad inimesed abikaasade või partnerite vaheliste tülide ja lahkhelide sagedasemaks

põhjuseks kodutööde jaotust (Joonis 2.6). Kuigi kodutööde iseloom on viimase 15 aasta jooksul uue olmetehnika kasutuselevõtu ja kodude parema varustatuse taseme tõttu oluliselt muutunud, on isegi mõnevõrra üllatav, et ka 2008. aastal pidas 70 protsenti vastajatest kodutööde jaotust endiselt peretülide olulisemaks põhjuseks.

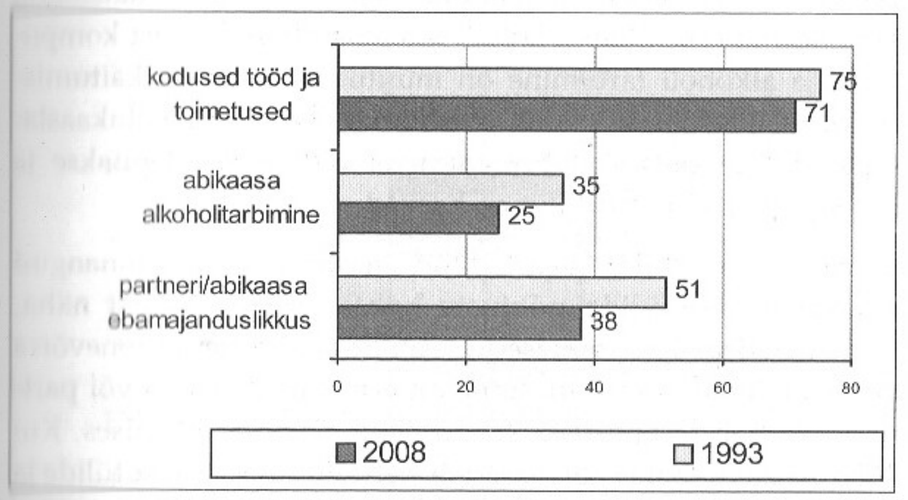

Joonis 2.6. Peretülide peamised põhjused (18–69-aastane abielus või vabaabielus elanikkond), 1993–2008, %

Teise olulise peretülide põhjusena nimetati nii 1993. kui ka 2008. aastal abikaasa või partneri ebamajanduslikkust. Erinevalt kodutöödest oli nende vastajate osakaal, kes pidasid sagedaseks tülide põhjuseks teise osapoole ebamajanduslikkust, aastate jooksul siiski märgatavalt vähenenud. Kui 1993. aastal häiris partneri ebamajanduslikkus iga teist vastajat, siis 2008. aasta lõpuks oli nende osakaal 13 protsendi võrra langenud. Ilmselt olid 1993. aastal ja 2008. aastal perekondade majanduslikud võimalused sedavõrd erinevad, et 1993. aastal ebamajanduslikkusena käsitletud väljaminekud ei pruukinud 2008. aastal seda enam olla.

Abikaasa või partneri alkoholitarbimise pinnal tekkinud lahkhelide ja tülide osakaal kahanes aastatel 1993–2008 10 protsendi võrra. Tulemus on mõnevõrra üllatav, kuna statistika näitab alkoholi tarbimise kasvu. Siinkohal võib teha kaks oletust. Esiteks, alkoholi tarbimise kultuur on muutunud ning partneri või abikaasa mõõdukas alkoholi tarbimine tülisid ei põhjusta. Teise oletusena pakume välja tänapäeva situatsiooni, kus meedia reklaamib alkoholi kui elustiili üht olulist komponenti ja alkoholi tarbimine on muutunud peaaegu käitumisnormiks. Ilmselt on tekkinud olukord, kus purjus elukaaslasega ollakse sedavõrd harjunud, et olukorraga lepitakse ja sellel pinnal tekkivad tülid on harvad.

Tabelis 2.2 on eraldi välja toodud meeste ja naiste hinnangud sagedaste peretülide põhjuste kohta. Nagu tabelist näha, tunnetavad mehed ja naised peretülide põhjuseid mõnevõrra erinevalt, kusjuures eriti ilmne on erinevus abikaasa või partneri alkoholi tarbimisega seonduvate tülide hindamises. Kui 2008. aastal nimetas abikaasa või partneri napsitamist tülide ja lahkhelide põhjustajana 9 protsenti meestest, siis naiste seas pidas mehe alkoholi pruukimist tülide põhjuseks neli naist kümnest.

Tabel 2.2. Abikaasade omavaheliste tülide põhjused (18–69-aastased), 1993 ja 2008, %

	mehed		naised	
Tülide peamiseks põhjuseks on…	1993	2008	1993	2008
abikaasa ebamajanduslikkus	53	37	53	45
abikaasa alkoholitarvitamine	15	9	53	41
kodused tööd-toimetused	77	74	82	76
abieluvälised suhted	-	13	-	14

Arvestades vabaabielude osakaalu olulist kasvu kooselude hulgas, seda eriti nooremates vanuserühmades, analüüsisime 1993. ja 2008. aasta küsitlusandmetele tuginedes peamisi peretülide põhjuseid alla 35-aastaste abielus ja vabaabielus paaride hulgas. Analüüsi tulemused on esitatud joonisel 2.7.

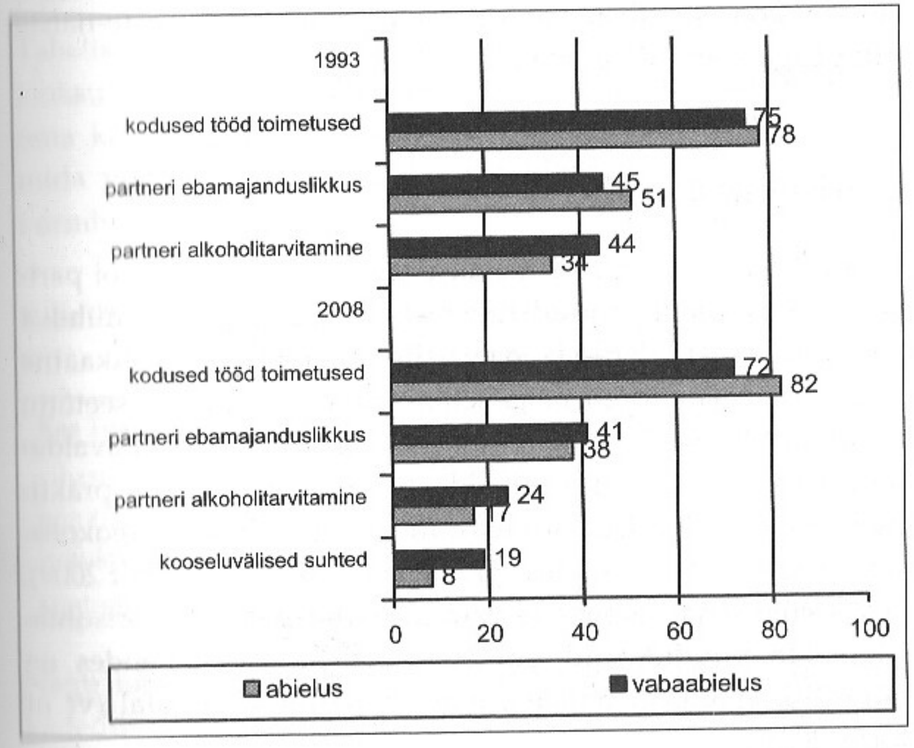

Joonis 2.7. Sagedasemad peretülide põhjused abielul ja vabaabielul põhinevates peredes, 1993 ja 2008, %

Analüüsist selgub, et nii 1993. kui ka 2008. aastal oli abielus inimeste hulgas vabaabielus inimestega võrreldes mõnevõrra rohkem neid mehi-naisi, kes nimetasid koduseid töid-toimetusi peretülide peamise põhjusena. Samas nimetati partneri

alkoholi tarvitamist mõlemas küsitluses mõnevõrra sagedamini peretülide põhjustena vabal kooselul põhinevates peredes. Kuna mehe liigset alkoholi pruukimist nimetasid peretülide põhjusena eeskätt naised, siis võib siit otsida üht põhjust, miks paljud naised on loobunud kooselu registreerimisest. Vabaabielus partnerite puhul tuleb sagedamini ette tülisid ka kooseluväliste suhete pinnal, abielus meeste-naiste puhul aga kodutööde pinnal.

Paarisuhtevägivald

Paarisuhtevägivallana käsitletakse igasugust abikaasa või partneri suhtes toime pandud füüsilist, seksuaalset või psüühilist väärkohtlemist. Pere- ja paarisuhtevägivald on delikaatne teema, mis jääb sageli nelja seina vahele ja mida on seetõttu raske uurida. Veelgi enam, mõned Eesti poliitikud on avaldanud arvamust, et perevägivalda kui niisugust Eestis praktiliselt ei esine ning Eesti õigusruum ei vaja sellist kuriteokoosseisu nagu pere- või koduvägivald (täpsemalt vt Anvelt 2009). Eestis võib senini nimetada vaid üksikuid pere- ja paarisuhtevägivalda puudutavaid uurimusi, kusjuures ka nendes on põhirõhk enamasti naiste vastu suunatud vägivallal (vt nt Kase 2004).

2008. aasta elanikkonnaküsitlusse oli esimest korda meie küsitluste ajaloos lülitatud kaks küsimusteplokki, mis käsitlesid paarisuhetes esineda võivat väärkohtlemist. Esimene neist käsitles kontrolli abikaasa või partneri tegemiste üle ja teine otsest füüsilist või seksuaalset väärkohtlemist. Nagu öeldud, peresisest vägivalda on keeruline uurida, sest asjaosalised ei soovi sellest sageli rääkida. Kuna meie elanikkonnaküsitluse

puhul on tegemist postiküsitlusega, kus vastaja isik jääb anonüümseks ning küsimustikku saab täita sobival ajal ilma kõrvaliste isikute juuresolekuta, siis ei teki delikaatsete teemade puhul ebameeldivustunnet, nagu see võib juhtuda küsitlustes intervjueerijale või küsitlejale vastates. Seega lootsime saada tegelikku olukorda objektiivselt peegeldavaid andmeid.

Tabelis 2.3 on toodud nende vastajate osakaal, kes on kooselu jooksul tunnetanud abikaasa- või partneripoolset kontrolli oma käitumise ja tegemiste üle, mis on neid häirinud ning mida võib seetõttu käsitleda psüühilise väärkohtlemise ühe vormina.

Tabel 2.3. Abikaasa- või partneripoolne kontroll tegemiste või käitumise üle, *jah*-vastuste osakaal, %

Kas Teie abikaasa/partner on…	mehed	naised
vihastanud, kui Te räägite vastassoo esindajaga?	28	28
püüdnud takistada Teie kokkusaamisi oma sugulaste ja sõpradega?	18	16
kontrollinud Teie käimisi Teid häirival viisil?	15	15

Nagu tabelist 2.3 näha, on kõige enam esinenud n-ö armukadedusest tingitud kontrolli. Nii meestest kui naistest rohkem kui iga neljas väidab, et nende abikaasa või partner on mõnikord vihastanud, kui nad on vestelnud vastassoo esindajaga. Sageli on seda ette tulnud 6 protsendi naiste ja 4 protsendi meeste puhul. Mõnevõrra vähem oli vastajaid, kes väitsid, et abikaasa või partner on takistanud neil kokkusaamisi oma sugulaste või sõpradega, samuti neid, kelle käimisi on ühel või teisel viisil kontrollitud. Nagu tabelist 2.3 näha, on meeste ja naiste vastused praktiliselt kokkulangevad.

Teine plokk pere- ja paarisuhtevägivalda käsitlevaid küsimusi puudutas otsest füüsilist või seksuaalset väärkohtlemist (Tabel 2.4).

Tabel 2.4. Kogetud füüsiline või seksuaalne väärkohtlemine, *jah*-vastuste osakaal, %

Kas Teie abikaasa/partner on…	mehed	naised
ähvardanud kasutada Teie vastu füüsilist vägivalda?	15	23
visanud või löönud Teid millegagi, mis tegi haiget?	14	22
Teid tõuganud või löönud?	23	28
sundinud Teid astuma seksuaalvahekorda vastu Teie tahtmist?	3	14

Kui psüühilise väärkohtlemise, s.t partneri tegemiste kontrollimise puhul olid meeste ja naiste vastused sarnased, siis tabelis 2.4 toodud andmed räägivad selget keelt sellest, et naised langevad perekonnas füüsilise või seksuaalse väärkohtlemise ohvriks oluliselt sagedamini kui mehed.

Kolmandik väärkohtlemist kogenud naistest (34%) oli kogetu tagajärjel saanud kergemaid vigastusi ning 7 protsenti oli vajanud arstiabi. Politsei oli kohale kutsutud 8 protsendil juhtudest. Meie inimesed näivad olevat endiselt seda meelt, et perekonnas toimuv on perekonna siseasi ning sellest väljaspool perekonda sageli ei räägita ja abi ei otsita. Enda väärkohtlemisega seonduvatest probleemidest oli sugulastele või sõpradele rääkinud 54 protsenti väärkohtlemist kogenud naistest ning toimunu oli üksnes enda teada jätnud 46 protsenti.

Pereeluga seonduvad rahuloluhinnangud

Elanikkonnaküsitluse "Eesti 85" andmetel oli 1985. aastal oma pereeluga rahul ligi kolmandik meestest ja vähem kui neljandik naistest. Järgnevad küsitlused andsid 1985. aastaga üldjoontes sarnase tulemuse – pereeluga oli täiesti rahul kolmandik meestest ja neljandik naistest. 2008. aasta küsitlus näitas, et viimasele küsitlusele eelnenud viie aasta jooksul oli pereeluga rahul olijate osakaal 18–69-aastase elanikkonna hulgas isegi mõnevõrra kasvanud – pereeluga oli täiesti rahul 36 protsenti meestest ja 29 protsenti naistest.

Joonisel 2.8 on toodud meeste ja naiste pereelu puudutavad keskmised rahuloluhinnangud 5-pallisel skaalal, kus 5 märgib seda, et vastaja on oma pereeluga täiesti rahul, ja 1 märgib seda, et vastaja pole pereeluga üldse rahul.

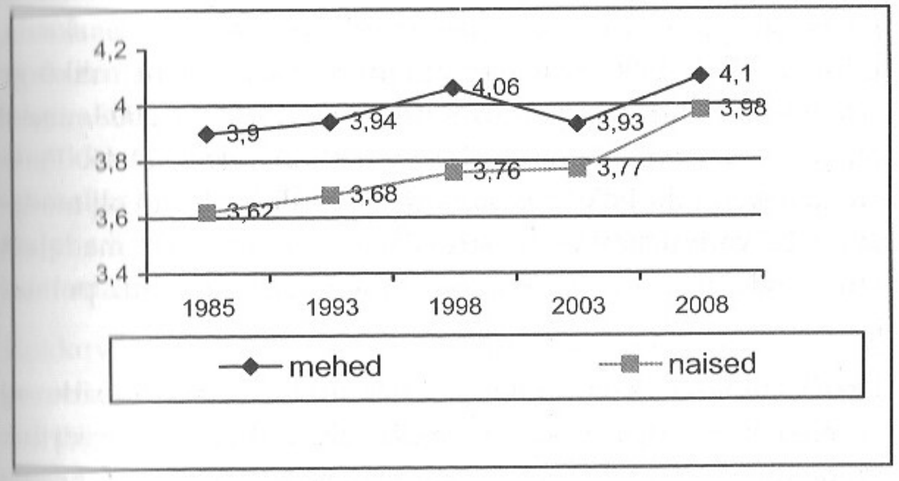

Joonis 2.10. Meeste ja naiste rahulolu pereeluga 1985–2008, keskmised hinnangud skaalal 1 – *pole üldse rahul*, …, 5 – *täiesti rahul*

Nagu jooniselt 2.10 näha, siis vaatamata sellele, et naiste rahuloluhinnangud on vaadeldavate aastate jooksul tõusnud mõnevõrra enam kui meeste omad, jäävad kõikide küsitluste puhul meeste keskmised rahuloluhinnangud kõrgemaks kui naistel. Kui hinnata pereeluga rahulolu erinevate peretüüpide lõikes, siis kõige rohkem on pereeluga rahul alaealiste lastega paarid (keskmine hinne 4.21), kõige vähem aga üksinda lapsi kasvatavad naised (3.31).

Rahulolu pereeluga on oluline tegur inimeste üldise stressitaseme juures. Stressitaseme hindamiseks on käesolevas analüüsis kasutatud Soome spetsialistide mudelit (vt Lehtola, Sutela 2004), mis põhineb võimalike füsioloogiliste terviseprobleemide, nt peavalu, südame rütmihäired jms või psühholoogilise seisundi, nagu unehäired, masendus jms (kokku 9 indikaatorit) esinemissagedusel (täpsemalt stressist vt Laidmäe käesolevas kogumikus). Nimetatud üheksast indikaatorist moodustati vastavalt nende esinemissagedusele skaala, mis ulatub 9-st (stressisümptomeid ei esine) 45-ni (ülikõrge stressitase). Uurimistulemuste analüüs näitas, et 2008. aastal oli peret omavate inimeste keskmine stressitase 21.41. Pereeluga täiesti rahul olevate inimeste stressitase (19.20) oli madalam kui valimi keskmine stressitase ning oluliselt madalam kui nende inimeste stressitase, kes pereeluga rahul polnud (28.95).

Paaril viimasel aastakümnel korraldatud erinevad küsitlused on näidanud, et perekond oli ja on jätkuvalt eestlaste väärtushinnangutes väga kõrgel kohal. Samas on tänapäeva Eestile iseloomulik kooselude ebastabiilsus ja traditsioonilise perekonnamudeli kõrvale tekkinud alternatiivsete perekonnamudelite paljusus tõstatanud küsimuse, millist perekonda inimesed oma väärtushinnangutes silmas peavad – oma sünnijärgset perekonda, hiljem abielludes moodustunud n-ö oma perekonda või hoopis perekonda kui teatud sümbolit. Viimastel aastakümnetel Eestis tehtud perekonda puudutavad uurimused viitavad sellele, et eestlaste perekonnakäitumises toimuvad muutused järgivad üldjoontes lääne kultuuriruumis, eriti Põhjamaades toimuvat, ent teatud ajalise nihkega. Sarnaselt Põhjamaadega on meil laialt levinud vabaabielud, seda eriti nooremates vanuserühmades. Vabaabielud on abielueelsetest prooviabieludest muutunud arvestatavaks alternatiiviks traditsioonilisele abielule. Samas suurim erinevus Põhjamaadest on abiellujate suhteliselt noorem vanus.

Suuremas osas Eesti peredest otsustatakse pereelu puudutavaid olulisemaid küsimusi abikaasade või partnerite poolt ühiselt. Siiski on ka peresid, kus peresisene rollijaotus järgib olulisemate küsimuste lahendamisel üsnagi traditsioonilist soorollide mudelit, s.t ema on sagedamini see, kes otsustab laste hariduse ja tulevikuga seonduvate küsimuste üle, isa aga pere majandamisega seonduvate küsimuste üle. Peresisest vägivalda ja väärkohtlemist puudutavad küsimused lülitati elanikkonnaküsitlusse esimest korda alles 2008. aastal. Kuna iga neljas-viies paarisuhtes elav naine oli kogenud üht või teist tüüpi väärkohtlemist, nõuab see temaatika täpsemat käsitlemist edasistes uurimustes.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Eesti inimesed on üldjoontes oma pereeluga rahul ning see rahulolu on viimase 15–20 aasta jooksul pigem kasvanud. Samas jäävad naiste pereeluga seonduvad rahuloluhinnangud endiselt madalamaks kui meeste omad, mis on ühest küljest ilmselt seletatav naiste probleemidega töö ja pereelu ühitamisel, ebavõrdse kodutööde jaotusega kui ka naiste sagedasema väärkohtlemise ilmingutega.

Viiteallikad

ANVELT, A. 2009. Perevägivald ja põhiseaduslik idealism. – *Eesti Päevaleht*, 29.06.

BECK, U., BECK-GERNSHEIM, E. 2002. *Individualization*. London: Sage.

CAMPELL, E. 1985. *The Childless Marriage: An Exploratory Study of Couples Who Do not Want Children*. London: Tavistock Publications.

DEMOGRAPHIC Outlook 2008: National reports on the demographic developments in 2007. Luxembourg: Office for official publications of the European communities.

HANTRAIS, L. 2004. *Family Policy Matters: Responding to Family Change in Europe*. Bristol: The Policy Press.

HEINLA, E. 2004. Eluväärtused. – Hansson, L. (toim). *Valikud ja võimalused: argielu Eestis aastatel 1993–2003*. Tallinn: TPÜ kirjastus, 11–24.

JALLINOJA, R. 1994. Alternative family patterns: their lot in family sociology and in the life-worlds of ordinary people. – *Innovation*, 7 (1), 15–27.

KASE, H. (koost). *Vaikijate hääled*. Tallinn: Sotsiaalministeerium; Eesti Avatud Ühiskonna Instituut.

KASEARU, K. 2008. Vaba kooselu Eestis ja Euroopas – kas eestlased eelistavad vaba kooselu abielule materiaalsetel põhjustel? – Ainsaar, M., Kutsar, D. (toim). *Eesti Euroopa võrdluses*. Tallinn: EV Sotsiaalministeerium, 19–34.

KIERNAN, K. 2002. Cohabitation in Western Europe: Trends, Issues, an Implications. – Booth, A., Crouter, A. C. (eds). *Just Living Together. Implications of Cohabitation on Families, Children, and Social Policy*. Lawrence Erlbaum Associates Inc., 3–32.

KELAM, A. 2004. Peresuhted. – Hansson, L. (toim). *Valikud ja võimalused: argielu Eestis 1993–2003*. Tallinn: TPÜ kirjastus, 37–44.

KNUDSEN, K., WÆRNESS, K. 2008. National context and spouses' housework in 34 countries. – *European Sociological Review*, 24 (1), 97–113.

KUTSAR, D., TIIT, E.-M. 2003. Changing family structure and alternative paths to family formation in Estonia. – *Cross National Research Papers* 6(5), 67–76.

LEHTOLA, A.-M., SUTELA, H. 2004. *Uhkia ja mahdollisuuksia*. Helsinki: Tilastikeskus.

MURDOCK, G. P. 1949. *Social Structure*. New York: Free Press.

NAISED ja mehed. Tallinn: Statistikaamet.

OECD Family Database 2008. SF9: *Cohabitation Rate and Prevalence of Other Forms of Partnership*. www.oecd.org/els/social/family/database.

POPULATION STATISTICS. 2006. Luxembourg: European Commission.

PRIOUX, F. 2006. Cohabitation, marriage and separation: Contrasts in Europe. – *Population and Societies*, No. 422, 2–4.

RECENT Demographic Developments in Europe. 2002. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

SOOLISE võrdõiguslikkuse monitooring 2005. Tallinn: TLÜ RASI.

STEINMETZ, S., CLAVAN, S., STEIN, K. 1990. *Marriage and Family Realities: Historical and Contemporary Perspectives*. Harper & Row Publishers.

TIIT, E.-M. 2003. Eesti pere areng XX sajandi lõpus ja XXI sajandi alguses. – Kutsar, D. (toim). *Millist perekonnapoliitikat me vajame?* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 12–26.

THE FAMILY in the EU25 Seen through Figures. Eurostat news release 59/2006. Luxembourg: Eurostat Press Office.

TROST, J., LEVIN, I. 1991. Living apart together. – *Community, work and family*, 2(2), 279–294.

UNECE (United Nations Economic Commission for Europe) 1998. Recommendations for the 2000 Censuses of Population and Housing in the ECE Region, Statistical Standards and Studies. No 49. New York: United Nations.

VALGMA, Ü. 2007. Estonia. – *Demographic Outlook – National reports on the demographic development in 2005*. Luxembourg: Office of Official Publications of the European Communities.

WANG, H., AMATO, P. R. 2000. Prediction of divorce adjustment stressors, resources, definitions. – *Journal of Marriage and Family*, 62(3), 659–668.

ZDRAVOMYSLOVA, E. 2004. *Family life in Russia: hypocracy an passion*. Keynote paper presented in the 51st International Conference of ICCFR, Tallinn, 13–16 June.

1.

LASTEGA PERED

Niina Derman, Aino Ugaste

Kiired muutused Eesti ühiskonnas on toonud kaasa muutused perekonnakäitumises, pereväärtustes ning vanemate ja laste vahelistes suhetes. Sageli tunnistavad vanemad, et igapäevases elus tunnevad nad ennast abituna mitmesuguste kasvatusprobleemide lahendamisel (Kraav 1998; Saar, Niglas 2001). Käesolevas artiklis antakse ülevaade lastega peredest ning analüüsitakse lastevanemate hinnanguid lastega tegelemise aja suhtes, kirjeldatakse vanemate kasvatusväärtusi ja emadeisade arvamusi laste kasvatamisel tekkinud kasvatusprobleemide kohta.

Sündimus ja laste arv

Rahvastikustatistika näitab, et viimaste aastakümnete jooksul on Eesti elanikkonna sündimuskäitumises toimunud märgatavad muutused. Summaarne sündimuskordaja, mis 1989. aastal oli üks kõrgemaid Euroopas (2.21), langes 1998. aastaks 1.28-ni, s.o tasemeni, mille kohta demograafid kasutavad terminit "madalamast madalam" (*lowest-low*) sündimus. Kuna

samal ajal tõusis oluliselt naiste keskmine vanus esimese lapse sünnitamisel, peetakse üheks 1990ndate sündimuse languse põhjuseks esimese lapse sünni edasilükkamist. 21. sajandi algusaastatel hakkasid ilmselt sündima need lapsed, kelle sündi oli varasematel aastatel eri põhjustel edasi lükatud, sest sündimusnäitajad hakkasid paranema (joonis 3.1).

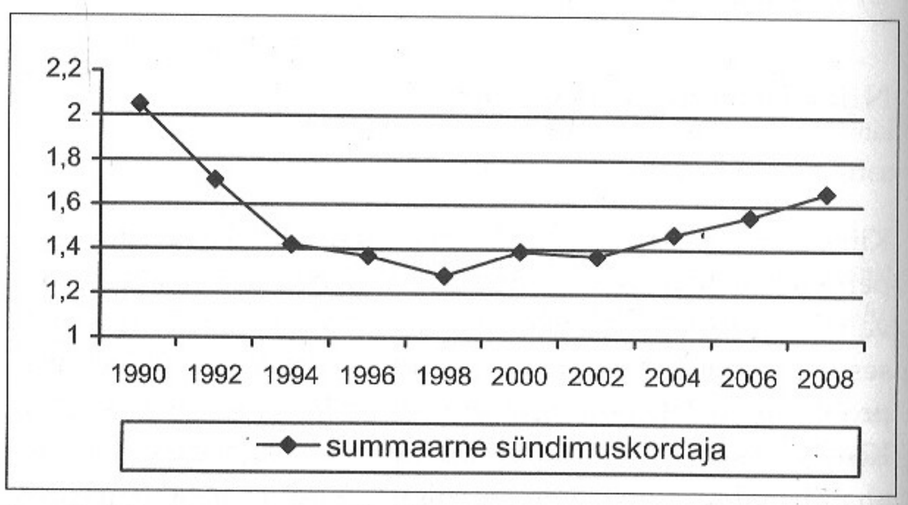

Joonis 3.1. Summaarne sündimuskordaja aastatel 1990–2008
Allikas: Statistikaamet

Kuigi Eestis muretsetakse palju madala sündimuse pärast, oleme praeguseks oma sündimusnäitajatelt jõudnud Euroopa mõistes keskmiste maade sekka. Mitmed uurimused (vt nt Ainsaar, Oras 2000; Hansson 2001; Tiit, Ainsaar 2002; Oras, Unt 2008 jt) on näidanud, et tegelik laste arv peres jääb enamasti väiksemaks kui ideaaliks peetav laste arv. Millal ja mitu last perre sünnib, on vanemate otsustada. Samas ei saa eitada, et sündimuskäitumine ja laste arv perekonnas on paljuski mõjutatud perekonnavälistest teguritest, nt üldisest kindlustundest, tulevikuväljavaadetest, majanduslikust toimetulekust jms. Kui

1990ndatel põhjendati perre sündivate laste arvu piiramist eeskätt majanduslike ja eluasemega seonduvate probleemidega või vajadusega lõpetada pooleliolevad õpingud, siis samu põhjuseid nimetati ka 2008. aastal (Oras, Unt 2008). Arvata võib, et nüüdseks on nimetatud põhjustele lisandunud või lisandumas veel üks – üldisest majanduskriisist tulenev ebakindlus tuleviku suhtes.

Aastatel 1993–2008 toimunud elanikkonnaküsitluste andmestik võimaldab meil jälgida lapsevanemaks saamise trende küsitlustevahelisel perioodil. Kui 1993. aastal ei olnud lapsevanema staatusesse jõudnud 44 protsenti alla 35-aastastest meestest-naistest, siis 2008. aastaks oli selles vanuses lasteta inimeste osakaal tõusnud 63 protsendini (Joonis 3.2). Vähemalt kaks last oli 35. eluaastaks igal kümnendal mehel ja 18 protsendil naistest.

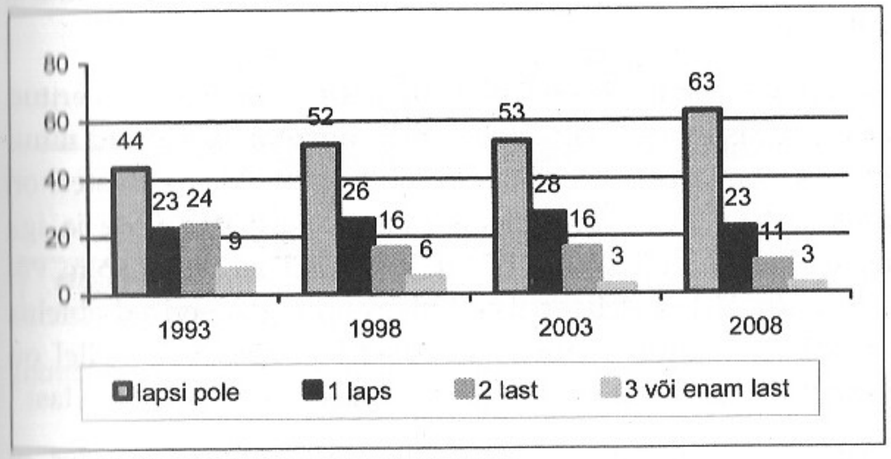

Joonis 3.2. 18–35-aastane elanikkond laste arvu järgi, 1993–2008, %

Nagu jooniselt näha, on 1993. aastaga võrreldes alla 35-aastaste hulgas märgatavalt kahanenud kahe- ja kolmelapseliste perede osakaal (Joonis 3.2). Ilmselt võib seda seletada ka laste

saamise lükkumisega varasemast vanemasse vanusesse, mis tähendab, et teised ja kolmandad lapsed võivad sündida ka peale 35. eluaastat.

Eesti perekonnakäitumisele on iseloomulik nõrgenev seos abielu ja laste sünni vahel. Statistilised näitajad iseloomustavad Eestit kui maad, kus kümnest lapsest kuus sünnib väljaspool registreeritud abielu. Näiteks 2007. aastal ületas väljaspool abielu sündinud laste arv 1300 lapse võrra registreeritud abielust sündinud laste arvu (Järviste jt 2008). Euroopa riikidest on väljaspool abielu sündinud laste osakaal Eestist kõrgem üksnes Islandil (66%). 2008. aasta elanikkonnaküsitluse andmetel moodustasid kõikidest alaealiste lastega paaridest registreerimata kooselul põhinevad paarid 39 protsenti. Joonisel 3.4 on ära toodud 25–69-aastaste naiste jaotus perekonnaseisu ja laste arvu lõikes aastatel 1993–2008 toimunud elanikkonnaküsitluste valimites.

Jooniselt 3.3 on näha, et viimase 15 aasta jooksul registreeritud abielus naiste hulgas laste arvu osas nimetamisväärseid muutusi toimunud ei ole. Ligikaudu 5 protsenti abielus naistest on ilma lasteta, neljandik abielus naistest kasvatab ühte ja iga teine abielus naine kahte last. Ülejäänutel on peres kolm või enam last. Vabaabielus naiste hulgas on registreeritud abielus naistega võrreldes enam neid, kellel lapsi pole või kellel on üksnes üks laps, vähem aga neid, kellel on kaks või enam last.

Eesti soovitust madalama sündimuse põhjuseid otsides ei tohiks ilmselt mööda vaadata ka faktist, et vabaabieludel põhinevad pered tavaliselt laste rohkuse poolest eriti silma ei paista. Lääne perekonnasotsioloogid rõhutavad, et vabaabielus jäävad sageli sündimata just teised ja kolmandad lapsed. Sama võib järeldada ka meie küsitluste tulemuste põhjal.

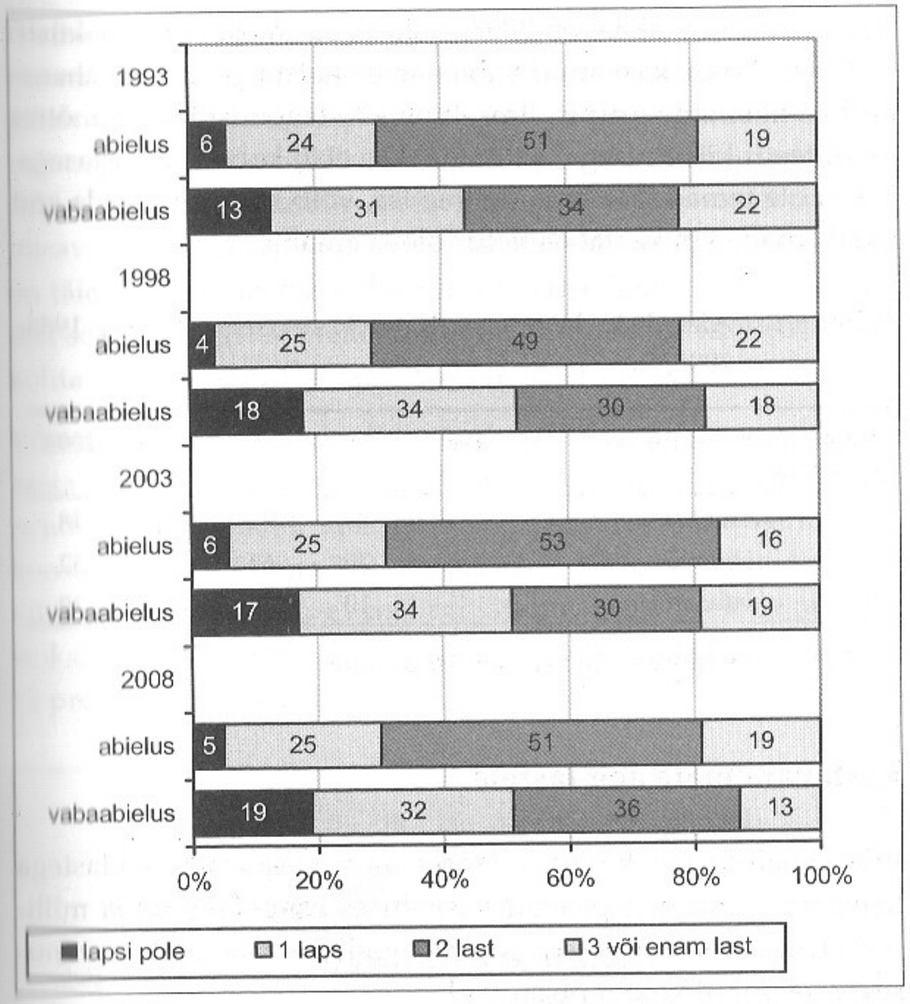

Joonis 3.3. Laste arv perekonnaseisu lõikes (naised vanuses 25–69), 1993–2008, %

Tavaliselt käsitletakse lastega perena selliseid peresid, kus kasvavad alaealised lapsed. Meie uurimistulemused näitavad, et suurenenud on selliste perede osakaal, kus täiskasvanud lapsed elavad vanema(te)ga koos. Ka see võib viidata noorte naiste ja meeste perekonnaloomise vanuse tõusule. Alaealiste

lastega naiste osakaal on 2003. ja 2008. aasta elanikkonnaküsitluste võrdluses kasvanud vabaabielus naiste grupis ja kahanenud üksikemade grupis. Ilmselt on siin tegemist teatud mõttes identiteedi küsimusega, s.t naine, kes elab koos elukaaslasega, kes ei ole tema lapse bioloogiline isa, võib identifitseerida end üksikemana või ka vabaabielus oleva emana.

Tabel 3.1. Alaealiste laste emad perekonnaseisu lõikes, 1985–2008, %

Noorem laps kodus on alaealine	1985	1993	1998	2003	2008
üksikema	19	20	21	26	18
abielus	81*	70	65	50	52
vabaabielus	-	10	14	24	30

* 1985. aastal vastusevariant *vabaabielus* puudus

Lastevanemate aeg lastele

Edasi analüüsime, kui palju lapsevanemad saavad oma lastega tegeleda, mida nad peavad kasvatuses esmatähtsaks ja millised on peamised probleemid, millega lapsevanemad eri vanuses laste puhul kokku puutuvad.

1985. aasta elanikkonnaküsitluses leidis 36 protsenti isadest ja 44 protsenti emadest, et nad on pühendanud oma lastele piisavalt aega. Samas tunnistas üle poolte emadest ja isadest, et oleksid pidanud oma laste jaoks veel rohkem aega leidma. Meestest arvas 61 protsenti ja naistest 26 protsenti, et nende abikaasa leidis piisavalt aega laste jaoks, ent kolmandik meestest ja üle poolte naistest oli seisukohal, et abikaasa oleks pidanud leidma rohkem aega.

Alates 1993. aasta elanikkonnaküsitlusest on alaealiste laste vanematel palutud vastata küsimustele "Kas olete lastele piisavalt aega pühendanud?" ja "Kas abikaasa on lastele piisavalt aega pühendanud?". 1993. ja 1998. aasta uurimused näitasid, et vaid kümnendik meestest leidis, et neil on jätkunud piisavalt aega laste jaoks. Ka naistest leidis vaid neljandik, et on täiesti rahul lastele pühendatud ajaga. 2003. aasta uurimusest selgus, et lastevanemate hinnangud lastega tegelemise aja kohta on paranenud ja vanemad tegelevad lastega üha enam.

Võrreldes eelnevate elanikkonnaküsitlustega, näitavad 2008. aasta küsitluse tulemused, et aasta-aastalt on suurenenud nende isade osakaal, kellel jätkub piisavalt aega oma lastega koosolemiseks (Joonis 3.4). Kui 1993. ja 1998. aastal leidis vaid kümnendik meestest, et neil on jätkunud piisavalt aega laste jaoks, siis 2003. aastal arvas nii 18 protsenti ja 2008. aastal juba 22 protsenti meestest.

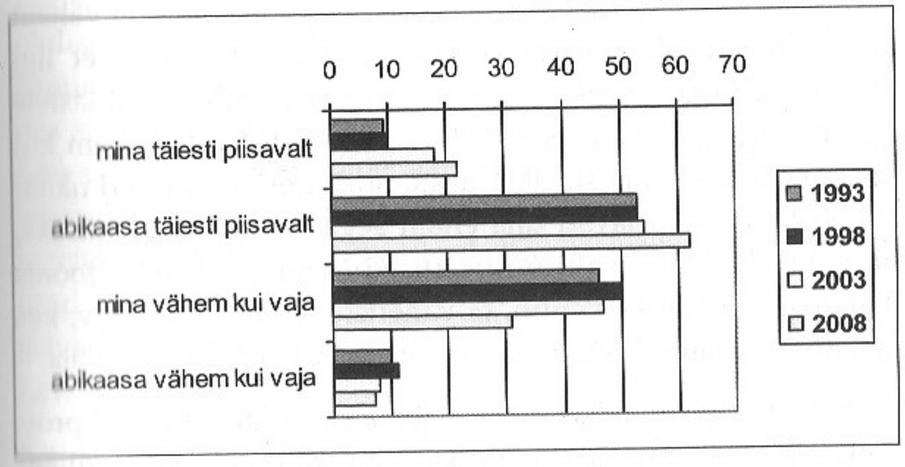

Joonis 3.4. Lastele pühendatud aeg, meeste hinnang, %

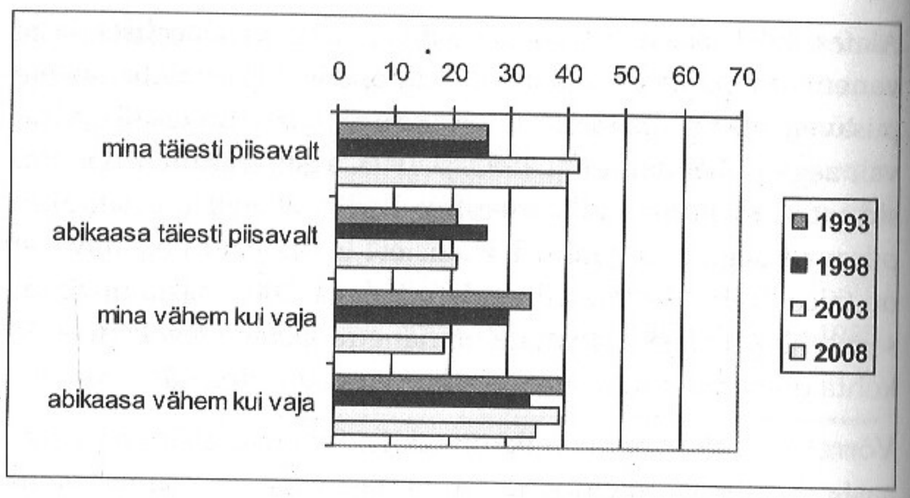

Joonis 3.5. Lastele pühendatud aeg, naiste hinnang, %

2008. aasta elanikkonnaküsitluse tulemused osutavad, et on suurenenud nende isade osakaal, kes on enda arvates oma lastele piisavalt aega pühendanud. Samuti on vähenenud nende isade arv, kes leiavad, et lastega tegelemiseks on vähem aega kui vaja. Kui varasematest küsitlustest selgus, et ligi pooled vastanud meestest pühendasid enda hinnangul lastele vähem aega kui tarvis, siis 2008. aastal leidis seda vähem kui kolmandik vastanutest. 2003. aasta uurimuse tulemused näitasid, et ka emad leiavad üha enam aega lastega tegelemiseks, ning 2008. aasta küsitluse tulemused kinnitavad seda (Joonis 3.5). Küsitlus näitas samuti, et väheneb nende emade arv, kes on enda hinnangul pühendanud lastele vähem aega kui vaja.

2008. aasta ankeedis küsimusele abikaasa kohta vastas 63 protsenti isadest, et abikaasa on täiesti piisavalt lastele aega pühendanud. Emadest leidis 21 protsenti, et abikaasa on täiesti piisavalt lastele aega leidnud. 2003. aastaga võrreldes on nende osakaal kasvanud. Samas leidis 7 protsenti isadest, et abikaasa

on leidnud aega laste jaoks vähem kui vaja, emade seas oli vastav näitaja 35 protsenti. Seega näitavad 2008. aasta küsitluse tulemused, et lapsevanemad, eriti isad, osalevad üha enam laste kasvatamisel ja leiavad rohkem aega nendega koos olemiseks.

Analüüsides vastajate hinnanguid eri vanuses lastega tegelemise aja kohta, selgus, et enam aega on lastele pühendanud eelkooliealiste laste vanemad. 44 protsenti eelkooliealiste laste emadest ja 26 protsenti isadest leidsid, et on lastele piisavalt aega leidnud. Saadud tulemus on ühelt poolt mõistetav, sest väikelaps vajab kõige enam ema-isa lähedust. Järgmise vanusegrupi (7–13 aastat) laste jaoks leidis vaid kolmandik emadest ja viiendik isadest piisavalt aega. 14–17-aastaste laste jaoks leiab vaid 15 protsenti isadest enda hinnangul piisavalt aega. Saadud tulemus vajaks edaspidi põhjalikumalt analüüsimist, sest ka koolieas lapsed vajavad vanemate tähelepanu ja aega. Pealegi on teada, et lapsevanemad jäävad ka koolieas laste olulisteks mõjutajateks, kuid nende roll laste elus muutub. Samuti selgus, et kõigi kolme vanusegrupi laste isad on võrreldes emadega pühendanud lastele vähem aega, kui vaja oleks. Seega võib väita, et mida väiksemad on lapsed, seda enam leiavad vanemad aega nendega tegelemiseks, ning et emad tegelevad lastega enam kui isad. Ka ulatuslikud rahvusvahelised uurimused näitavad, et kui lapsed kasvavad suureks, jäävad emad võrreldes isadega enam lastega tegelema (Lamb, Lewis 2005).

Kui analüüsida uurimuse tulemusi vastajate hariduse järgi, siis selgub, et kõrgharidusega emad-isad on võrreldes kesk-/keskeriharidusega vanematega pühendanud lastele teatud määral enam aega. Sama kehtib ka abikaasa hinnangu kohta.

Siin leiab kinnitust seisukoht, et kõrgharidusega lapsevanemad tunnetavad suuremat vastutust oma laste kasvatamisel ja püüavad leida enam aega lastega tegelemiseks (Kohn 1977; Sigel *et al.* 1992).

Lastevanemate kasvatusväärtused

2008. aastal esitati ankeedis esimest korda küsimusi ka lastevanemate kasvatusväärtuste kohta. Taheti teada, mida peetakse laste kasvatamisel oluliseks ja mis suunas soovitakse lapsi arendada. Küsimuste sõnastamisel tugineti varasematele samalaadsetele uurimustele (Heinla, Derman 2004; Kraav 1997; Saar, Niglas 2001). Vanematele esitati küsimus "Mis on Teie arvates lapse kasvatamisel kõige olulisem?"

Küsitlusest ilmnes, et kõige tähtsamaks pidasid lapsevanemad häid emotsionaalseid suhteid oma lastega (69%), hea eeskuju andmist (49%) ja lapse arvamusega arvestamist (40%) (vt Joonis 3.6). Sellist lähenemist on nimetatud lapsest lähtuvaks kasvatuseks perekonnas (Pulkkinen 2002: 141). Tulemus on oluline, sest on teada, et laste kasvatamisel perekonnas on olulisim just usaldus ning lähedus laste ja vanemate vahel. Head suhted lastega ja lapse arvamusega arvestamine aitavad kaasa ka murede ja probleemide vähenemisele. Samuti on vanemate-laste suhted aluseks laste suhetele oma eakaaslastega. Emade ja isade vahel on erinevus heade emotsionaalsete suhete tähtsustamisel – 75 protsenti emadest ja 56 protsenti isadest pidas seda oluliseks. Eriti tähtsustasid häid emotsionaalseid suhteid kõrgharidusega naised.

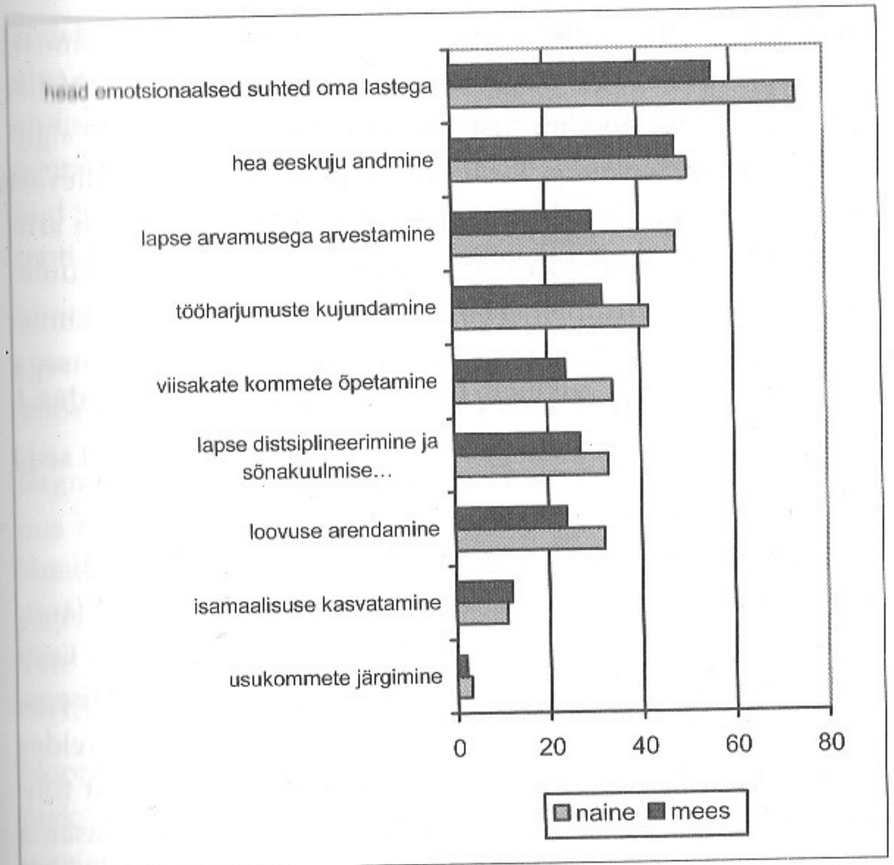

Joonis 3.6. Isade ja emade hinnangud kasvatusväärtuste kohta, %

Ka lapse arvamusega arvestamisel on emade ja isade vahel erinevus (48% naistest ja 30% meestest pidas seda tähtsaks). Samuti peeti oluliseks tööharjumuste ning distsipliini ja sõnakuulmise kujundamist (seda tähtsustas kolmandik vastanutest). Viimane on oluline kasvatusdimensioon, mis on seotud lapse vabaduse ja iseseisvuse piiramisega vanemate poolt ning kindlate reeglite järgimisega. Näiteks 1980ndatel korraldatud uurimus näitas, et Eesti vanemad peavad laste kasvatamisel

tähtsaimaks sõnakuulelikkuse ja korralikkuse kasvatamist, vähem oluliseks aga laste teadmishimu ning lastevahelisi sõprussuhteid ja abivalmidust (Kitvel 1987). Ka 1990ndate alguses läbi viidud Soome ja Eesti noorte perekondade võrdlevast uurimusest selgus, et Eesti vanemad väärtustavad lapse arukuse, teadmiste, kunstiliste harrastuste kõrval ka sõnakuulelikkust ja head käitumist (Hämaläinen *et al.* 1994). Märkimisväärne on, et põhihariduse ja lõpetamata keskharidusega vanemad tähtsustavad enam lapse distsiplineerimist ja sõnakuulmise kujundamist. Kõrgharidusega vanemad peavad seda väheoluliseks.

Vaid 10 protsenti vastanutest pidas tähtsaks isamaalisuse kasvatamist ja üldse ei peetud oluliseks usukommete järgimist. Iseseisvusaja alguses tehtud uurimused näitasid, et Eesti paistis silma isamaa ja isamaalise kultuuri väärtustamisega. Eesti-Soome võrdlev uurimus osutas, et Soomega võrreldes hindasid Eesti emad-isad 1990ndate alguses isamaalisust rohkem kui Soome vanemad (Hämaläinen *et al.* 1994). Vasama (2008) on maininud, et Soomes väljendub isamaa väärtustamine piiritus usalduses, mida Soome kodudes tuntakse riiklike institutsioonide vastu. Isamaalisuse kasvatamine Eesti kodudes vajaks edaspidi kindlasti põhjalikku uurimist.

2003. aasta Eesti uurimuses selgitati välja kodu ja kooli ülesanded laste kasvatamisel (Heinla, Derman 2004). Selgus, et vanematel oli raske otsustada, kelle ülesandeks jääb usu põhitõdede õpetamine. Kindlamal seisukohal olid kõrgharidusega nooremad lapsevanemad, kellest üle poolte olid arvamusel, et usuga seonduva õpetamine on kodu ülesanne. Võimalik, et ka isamaalisuse kasvatamist peavad lapsevanemad kooli ülesandeks ega pööra seepärast sellele kodus tähelepanu. Religiooniga seotud väärtused on Eesti inimeste jaoks suhteliselt väheolulised (Heidmets 2008). Kui vaadelda usulist kasvatust Soome peredes, siis sealsetes kodudes on usk väärtusena säilinud just tänu oma rituaalidele. Näiteks leeris käib seal 88 protsenti 15-aastastest noortest (Vasama 2008).

Laste kasvatamisega seotud probleemid

Järgnevalt vaatleme emade-isade arvamusi probleemide kohta, mis kerkivad üles laste kasvatamisel perekonnas. 2008. aasta elanikkonnaküsitluses paluti lapsevanematel märkida, kui sageli on nad oma laste kasvatamisel kokku puutunud erinevate raskustega. Järgnevalt analüüsitakse eraldi nooremat (7–13-aastased) ja vanemat (14–17-aastased) kooliiga.

Nooremas koolieas laste emad ja isad pidasid kõige suuremaks probleemiks seda, et neil on sageli vähe aega lastega tegelemiseks (isad 35% ja emad 34%). Lapse liigses arvuti taga istumises nägid probleemi 31 protsenti emadest ja 29 protsenti isadest. Üldse ei nähtud probleemi lapse alkoholi või narkootikumide tarvitamises, mis nooremas koolieas laste puhul on mõistetav, aga ka koolikiusamises ja halbade sõprade olemasolus.

14–17-aastaste laste vanemad tõid kõige sagedamini esineva probleemina välja liigset arvuti taga istumist. Seda probleemi nimetas oluliseks 40 protsenti emadest ja 30 protsenti isadest. Sageli on vanemad kokku puutunud ka ajanappusega. 34 protsenti meestest ja 19 protsenti naistest leiavad, et lapsega tege-

lemiseks on neil sageli liiga vähe aega. Ka näiteks varasem Eesti uurimus osutas sellele, et vanemate jaoks on aeg üks olulisem faktor laste kasvatamisel ning mida enam vanemad töötavad väljaspool kodu, seda vähem jääb aega lastega tegelemiseks ja suhtlemiseks (Aavik *et al.* 2006). Kontakti leidmine lastega ei ole üldse probleemiks, arvas kolmandik vastanutest.

Üle 80 protsendi vanematest ei olnud üldse kokku puutunud sellise probleemiga nagu lapse alkoholi või narkootikumide tarvitamine. Samuti oldi veendunud, et laps ei kannata koolikiusamise all (isadest 79% ja emadest 58%). Viimase küsimuse puhul oli suur erinevus emade ja isade seisukohtade vahel. Koolikiusamine on Eesti koolide õpilaste seas suur probleem ja uurimused näitavad, et iga õpilane on kogenud suuremal või vähemal määral kiusamist. Põhikooli õpilaste kirjutatud esseedes valitses mure koolivägivalla pärast (Sutrop 2008). Samas võib olla, et lapsevanemad ei tea või ei näe laste tegelikke muresid ja probleeme, seda eriti kooli kontekstis ja suhetes sõpradega.

Mõlemas vanusegrupis tõid lapsevanemad kõige sagedamini esineva kasvatusprobleemina välja lapse sagedast arvuti taga istumist. Seda tulemust kinnitatavad ka teised teadustööd. Ulatuslik uurimus lastevanemate seas näitas, et 32 protsenti vanematest oli häiritud sellest, et nende lapsed veedavad liiga palju aega arvuti taga (Ots 2008). Rahvusvaheliste võrdlusandmete põhjal kuulub Eesti laste interneti-kasutuse ulatuse poolest Euroopa riikide hulgas esirinda. Samas on Eesti lapsed Euroopa pingerea eesotsas ka internetiga seotud riskide kogemisel (Kalmus 2008). Seega vajab see küsimus edaspidi kindlasti põhjalikumat analüüsi. Üldiselt näevad isad vähem probleeme 14–17-aastaste laste kasvatamisel kui emad.

Joonisel 3.7 on esitatud kahte erinevasse vanusegruppi kuuluvaid lapsi kasvatavate emade hinnangud erinevate kasvatusprobleemide kohta.

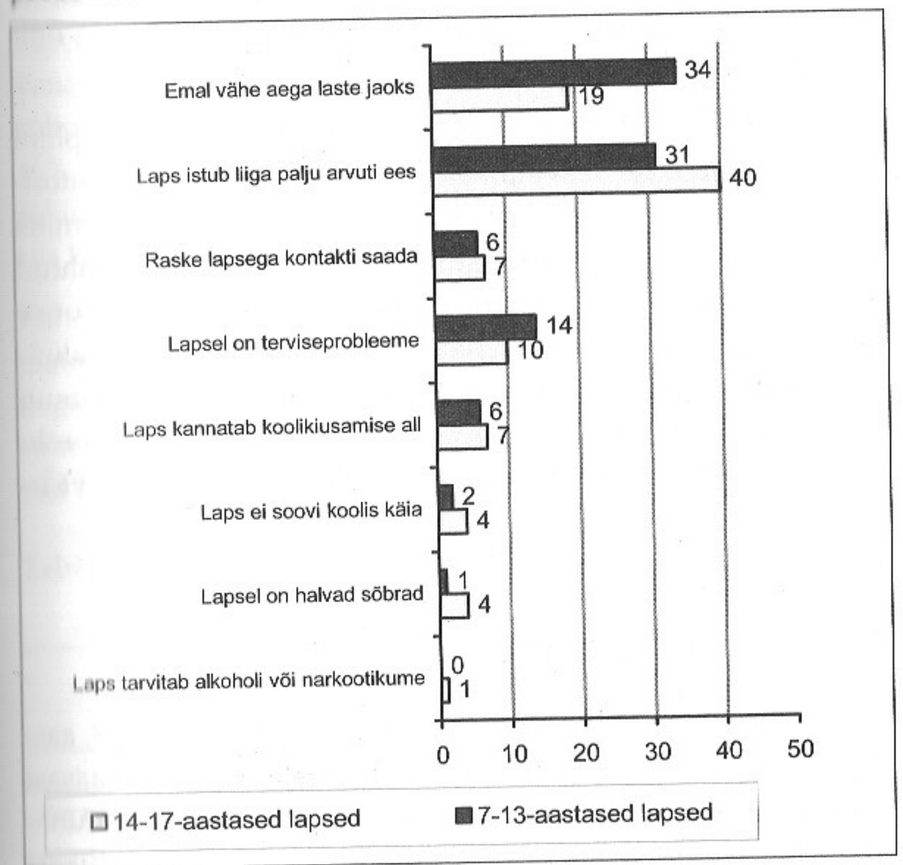

Joonis 3.7. Sagedasemad kasvatusprobleemid emade hinnangul, %

Kokkuvõtvalt võib öelda, et emad-isad tegelevad oma lastega varasemast enam ja eriti on kasvanud isade osalus lastega tegelemisel. Tähtsamateks kasvatusväärtusteks peetakse häid emotsionaalseid suhteid oma lastega, hea eeskuju andmist ja lapse arvamusega arvestamist. See tulemus on märkimisväärne ja näitab, et lapsevanemad pööravad headele peresuhetele

suurt tähelepanu. Näiteks Steinbergi ja Dornbuschi (1992) ulatuslik uurimus lastevanemate seas näitas, et vanemad, kes loovad kodus meeldiva emotsionaalse keskkonna, toetavad ja motiveerivad ka laste õpinguid koolis ning nende laste õpitulemused on paremad.

Samas on vanemaid, kes peavad oluliseks ka lastes distsipliini ja sõnakuulelikkuse kasvatamist, mis on oluline tunnus autoritaarses kasvatusstiilis. Lapsevanemad nägid põhiprobleemina lapse sagedast arvuti taga istumist, probleemina ei nähtud koolikiusamist ja halbu sõpru. Edaspidi võiks täpsemalt uurida lastevanemate arvamusi isamaalisest kasvatusest, analüüsida kasvatusväärtuste ja kasvatusprobleemide seost. Samuti võiks välja selgitada, kas vanemate tajutavad mured ja probleemid on sõltuvuses nende poolt tähtsaks peetavatest väärtustest.

Üksikvanemaga pered

Alaealisi lapsi üksinda kasvatavate emade hulgas oli 2008. aastal perekonnaseisu järgi enam (55%) lahutatud ja abikaasast või elukaaslasest eraldi elavaid naisi. Sellele sihtgrupile suunatud küsimustele vastasid ka mõned emad, kes olid lühikest aega koos elanud mehega, kes ilmselt ei olnud nende lapse/laste bioloogiline isa. Kümnendik alaealiste lastega üksikemadest olid lesed ja kolmandik vallalised. Enamikul (88%) vallalistest üksikemadest oli üks laps, seevastu lahus elavatest üksikemadest 58 protsendil oli kasvatada kaks ja 4 protsendil kolm last.

2008. aasta elanikkonnaküsitluse ankeeti oli lülitatud 1993. aasta ja 1998. aasta elanikkonnaküsitluste küsimus, mis andis üksikvanematele võimaluse vastata, kas põhjuseks, miks nad kasvatavad last või lapsi üksi, on (1) nende valik (üksi või teise vanemaga koos) või (2) olukord kujunes selliseks nendest sõltumata. 1993. aastal 56%, 1998. aastal 53% ja 2008. aastal 46% alaealiste lastega üksikemadest vastasid, et kooselu ei sobinud ja laste üksinda kasvatamine oli kas nende endi või siis koos lapse isaga tehtud valik.

Kahe viimase küsitluse andmete võrdlus näitab, et kuigi vanematevahelistes suhetes paranemist pole märgata, on laste isadega koosviibimise sagedus veidi kasvanud; samuti on suurenenud nende üksikemade perede osakaal, kus isad toetavad lapsi rahaliselt (Tabel 3.2).

Tabel 3.2. Üksikema ja lapse suhted pere juurest lahkunud isaga, 2003–2008, %

	Vallalised		Lahutatud ja abikaasast/elukaaslasest eraldi elavad	
	2003	2008	2003	2008
Ema suhted lapse isaga:				
head	11	13	25	33
ei head ega halvad	26	20	30	21
halvad ja väga halvad	6	7	7	4
ei suhtle	57	60	38	42
Laps kohtub isaga:				
vähemalt kord-paar kuus	20	40	40	50
kord-paar poolaastas	29	7	24	15
ei kohtu üldse	51	53	36	35
Pere saab rahalist toetust isalt	11	38	40	65

Üksikemaga perede üheks suuremaks probleemiks on majanduslik toimetulek. Võrreldunà kahest täiskasvanust ja lapsest koosneva leibkonnaga (100%), oli Eesti Statistika 1998., 2003. ja 2007. aasta andmeil üksikvanemaga perede majanduslik olukord teistest lastega ja lasteta leibkondadest tunduvalt halvem (Tabel 3.3).

Tabel 3.3. Majandusliku olukorra võrdlus leibkonnatüüpide lõikes, 1998–2007, %. Allikas: Statistikaamet

	Leibkonnaliikme netosissetulek kuus (võrdluskategooriaks on "kaks täiskasvanut ühe lapsega")					
	Üks täiskasvanu	Kaks täiskasvanut	Üks täiskasvanu ja laps(ed)	Kaks täiskasvanut ühe lapsega	Kaks täiskasvanut kahe lapsega	Kaks täiskasvanut kolme või enama lapsega
1998	103	103	64	100	77	70
2003	102	107	76	100	81	59
2007	97	100	54	100	78	65

Nagu tabelist 3.3 näha, moodustas üksikvanemaga peres netosissetulek pereliikme kohta 2007. aastal üksnes 54 protsenti leibkonnaliikme netosissetulekust kahe vanemaga ühelapselises peres. Seega jäävad üksikemad endiselt toimetuleku riskigruppi ning lastele soodsa kasvukeskkonna tagamine on majandusliku kitsikuse tõttu raskendatud. Kuna majanduslikuks toimetulekuks teevad üksikemad sageli lisatöid ning püüavad majapidamises palju asju ise ära teha, ei ole üllatav, et neil jääb traditsioonilisest perekonnast pärit emadega võrreldes laste jaoks vähem aega. 2008. aasta elanikkonnaküsitluses arvas 38% alaealiste lastega üksikemadest ja 24% abielus/vabaabielus emadest, et neil jääb sageli liiga vähe aega lapsega tegelemiseks.

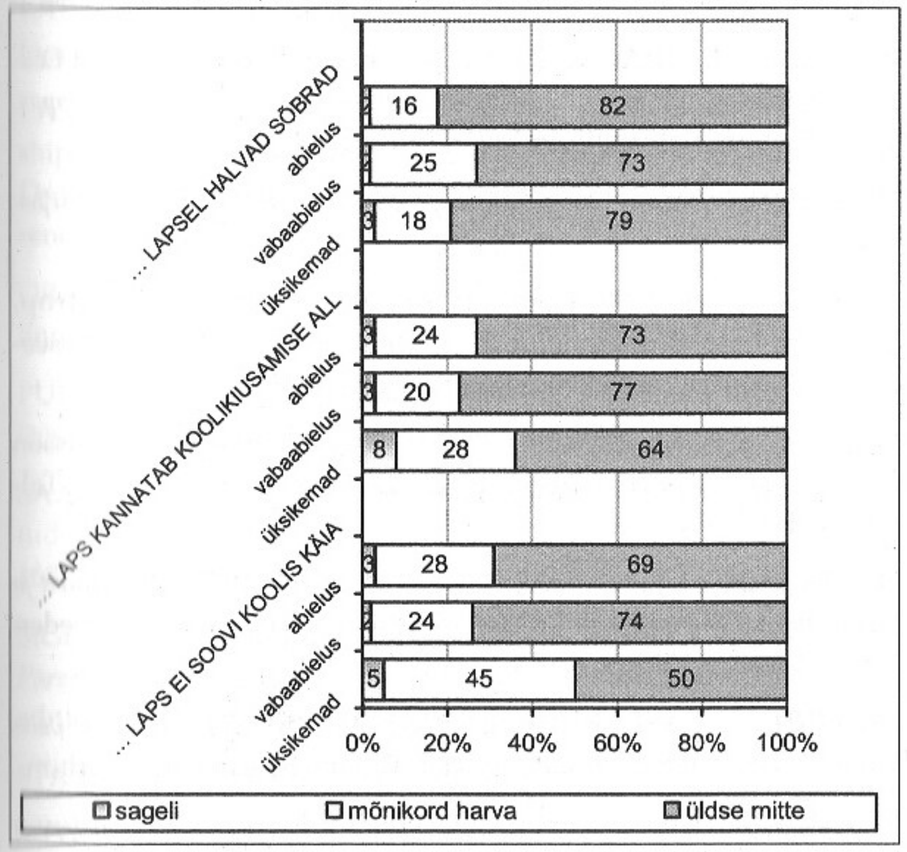

Joonis 3.8. Alaealiste laste emade probleemid perekonnaseisu lõikes, 2008, %

Joonisel 3.8 on välja toodud emade jaoks olulised probleemid laste kasvatamisel. Üksikemade hulgas on abielus või vabaabielus emadega võrreldes märgatavalt enam neid, kes väidavad, et nende laps kannatab koolikiusamise all või ei soovi koolis käia.

Viiteallikad

AAVIK, A., AAVIK, T., KÕRGESAAR, J. 2006. Parenting practices and personal values: comparison between parents of institutionalized and non-institutionalized adolescents. – *Trames*, 10, (1), 44–56.

AINSAAR, M., ORAS, K. 2000. Laste arvu mõjutavad tegurid Eestis. – Ainsaar, M. (toim). *Laste- ja perepoliitika Eestis ja Euroopas*. Tartu/Tallinn: Rahvastikuministri büroo, 112–133.

HANSSON, L. (toim). 2001. *Naine, perekond ja töö*. Tallinn: TA Kirjastus.

HEIDMETS, M. 2008. Eesti väärtuspildi eripära. – M. Sutrop, T. Pisuke (koost). *Mõtestatud Eesti – ühiseid väärtusi hoides*. Esseekogumik. Tartu: Tartu Ülikooli eetikakeskus, 119–123.

HEINLA, E., DERMAN, N. 2004. Lastega pered. – L. Hansson (koost). *Valikud* ja *võimalused: argielu Eestis aastatel 1993–2003*. Tallinn: TPÜ, 47–63.

HÄMÄLÄINEN, J., KRAAV, I., RAUDIK, V. 1994. *Perhekulttuurit ja vanhemmuus Suomessa ja Virossa. Vertaileva tutkimus*. Sotsiaalitieden laitos. Kuopion Yliopisto.

JÄRVISTE, L., KASEARU, K., REINOMÄGI, A. 2008. *Abielu ja vaba kooselu: trendid, regulatsioonid, hoiakud*. Tallinn: Sotsiaalministeerium.

KALMUS, V. 2008. Riskialtid tiigrikutsud: Eesti lapsed kui (uue) meedia kasutajad. – L. Ots (toim). *Uued ajad – uued lapsed*. Teadusartiklite kogumik. Tallinn: TLÜ, 35–63.

KITVEL, T. 1987. Vanemad ja koolieelik. – *Nõukogude Kool*, 6, 52–55.

KOHN, M. L. 1977. *Class and Conformity: A Study in Values*, 2nd edition. Chicago: University of Chicago Press.

KRAAV, I. 1998. Vanemakasvatuse olemus ja vajadus vanemate kasvatamiseks kaasaegses Eestis. – I. Kraav (toim). *Perekasvatus ja selle teostamise võimalused tänapäeva Eestis*. Tartu: Tartu HO, EAPS-i Tartu osakond ja Tartu Õppekeskus, 14–27.

LAPS, lapsevanem, seadus. 1997. – I. Kraav (toim). Eesti Haridusfoorum 97. NIVANO Trükikoda.

LAMB, M. E., LEWIS, C. 2005. The role of parent-child relationships in child development. – M. H. Bornsein, M. E. Lamb (eds). *Developmental science. An Advance Textbook*, 5 ed. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 429–467.

ORAS, K., UNT, M. 2008. *Sündimust mõjutavad tegurid Eestis*. Tallinn: Sotsiaalse Analüüsi Keskus.

PULKKINEN, L. 2002. *Mukavaa yhdessä. Sosiaalinen alkupääoma ja lapsen sosiaalinen kehitys*. Keuruu: Otava, PS-kustannus.

SAAR, A., NIGLAS, K. 2001. Estonian and Russian parental attitudes to childrearing and play. – *Early Child Development and Care*, 168, 39–47.

SIGEL, I. E., Mc GILLICUDDY-De LISI, A.V., GOODNOW, J. 1992. *Parental belief systems: The psychological consequences for children*, 2nd edition. Hillsdale, NJ: Erlbaum Associates.

STATISTIKAAMET, http://www.stat.ee

SUTROP, M. 2008. Eesti ühisväärtused: mis need on ja kuidas neid hoida. – M. Sutrop, T. Pisuke (koost). *Mõtestatud Eesti – ühiseid väärtusi hoides*. Esseekogumik. Tartu: Tartu Ülikooli eetikakeskus, 17–33.

TIIT, E.-M., AINSAAR, M. 2002. Kavandatav sündimuskäitumine Eestis. – *Elutingimused Eestis viis aastat hiljem*. NORBALT II. Tartu Ülikool, Rakenduslike Sotsiaaluuringute Instituut FAFO (Norra). Tartu.

4.

ELUASE

Liis Ojamäe, Katrin Paadam

Eluasemesektoris on pärast 1990ndatel läbi viidud omandireformi – eluasemeomandi tagastamist ja erastamist – toimunud fundamentaalsed muutused nii institutsionaalsel kui individuaalsel tegutsemistasandil. Periood 1993–2008 on Eesti eluasemeväljal olnud turbulentne kiirete muutuste aeg, hõlmates kõiki kapitalistlikule ühiskonnakorraldusele iseloomulikke hüvesid ja ohte: individuaalset valikuvabadust toetav ja samal ajal piirav eluasemeturg koos loova ja kohati väärtuslikku eluasemekeskkonda hävitava kinnisvaraarendusega; aeglaselt, kuid üha enam tunnetatud vajadus arendada eluasemepoliitikat nii kitsamas sotsiaalpoliitilises kontekstis, tagades ka ajutiselt väheosastele inimestele esmaste eluasemevajaduste rahuldamise, kui ka laiemalt eluasemeruumi kujundamise strateegiana; eluasemeteenuste turu tekkimine ja areng ning eluasemesuhete teisenemine individuaalsel ja kollektiivsel tasandil. Vaadeldav periood hõlmab nõudluse ja pakkumise hiilgehetki, mida toetasid radikaalselt avardunud ja 2000ndate keskpaigaks kulmineerunud laenuvõimalused, ning sellele järgnenud globaalset majanduskriisi etteaimamatute riskidega kõikidele eluasemeturul tegutsejatele. Eluasemekeskkonnas ruumi-

liselt ja füüsiliselt aset leidnud muutusi pole võimalik mitte märgata: renoveeritud, rekonstrueeritud, restaureeritud elamud või uusehitised osutavad investeeringutele kõige erinevamates elamiskontekstides, taaselustatud miljööpiirkondadest suurelamu-asumite ning vanade ja uute eramu-aladeni.

Alljärgnev analüüs käsitleb nii struktuurset kui hoiakulist muutuste dünaamikat eluasemeväljal.

Eluasemetüübid ja omandisuhted

Vaatamata visuaalselt jälgitavatele muutustele eluasemeväljal (vt Bourdieu 1972, Bourdieu ja Wacquant 1992), mis on laialdast kajastust leidnud populaarses diskursuses ja seostuvad eelkõige valglinnastumise ilmingutega uutes eramupiirkondades, elab enamik Eesti elanikkonnast endiselt korterelamus: kuni 39 korteriga majades elab 27 protsenti ning suuremates korterelamutes 35 protsenti elanikest; ühiselamutes majutub üks protsent elanikest. Ühepereelamus elab ligi kolmandik ning kahepere- või ridaelamus seitse protsenti elanikkonnast (vt ka tabel 4.1). Võrreldes eelmiste uuringuperioodidega on vähesel määral suurenenud väiksemates korterelamutes ja pereelamutes[1] elavate leibkondade osakaal, mis peegeldab varasematest uuringutest teada (Tallinna elanike... 1995; Eluasemestrateegia Tallinnas 2000; Tomson 2004; Kõrgelamud... 2005; Leetmaa 2008; Paadam, Ojamäe 2008) suur-paneelelamupiirkondadele vastanduvaid eluaseme-eelistusi ning suurenenud võimalusi neid eelistusi realiseerida. Siiski, statistilises mõttes ei ole muutused olnud ulatuslikud.

[1] Ühepereelamud, kahepereelamud ja ridaelamud

Tabel 4.1. Eluasemetüübid, 1993–2008, %

	1993	1998	2003	2008
Ühepereelamu	26	26	29	30
Kahepere- või ridaelamu	3	5	6	7
Korterelamu	71	69	66	63

Sõltuvalt elukohast domineerivad erinevad eluasemetüübid, mis annab tunnistust vastavates piirkondades ajalooliselt väljakujunenud eluasemekeskkondade erinevast füüsilisest struktuurist. Linnades elab 75 protsenti elanikest korterelamutes (Tallinnas 80%), maapiirkondades on valdavaks pereelamu, kus elab 65 protsenti leibkondadest. Erinevused rahvusrühmade elamistavades peegelduvad, pärandina Nõukogude Liidu migratsiooni- ja eluasemepoliitikast, mitte-eestlaste jätkuvalt valdavas paiknemises linnades, kus korterelamu on levinumaks eluasemetüübiks. Elanikkonnaküsitluse "Eesti 2008" andmete järgi elab 92 protsenti mitte-eesti perekondadest linnades ja 90 protsenti korterelamutes, eestlastest vastavalt 61 protsenti ja 52 protsenti. Antud jaotus pole viimase kümnendi jooksul oluliselt muutunud.

Ka omandisuhete struktuur on peale erastamise kõrgperioodi 1990ndate keskel püsinud stabiilsena: 92 protsenti elab leibkonnaliikmele kuuluval eluasemel ning vaid 8 protsenti üürib eluaset (sh nii munitsipaal- kui eraüürisektoris, vt tabel 4.2).

Tabel 4.2. Eluasemevaldamise struktuur, 1993–2008, %

	1993	1998	2003	2008
korteriomanik	14	62	60	56
majaomanik	26	28	29	36
üürnik	60	10	10	8

Nooremate, kuni 34-aastaste elanike seas on keskmisest veidi enam korteriomanikke (60%), aga ka üürnikke (13%). Keskealiste, 35–54-aastaste leibkondade seas on majaomanikke oluliselt enam (vastavalt 44% ja 51%). Üle 55-aastaste ja vanemate elanike puhul suureneb taas korteriomanike osakaal, mis on võrreldav noorte leibkondade vastava näitajaga, kuid vanemate seas on keskmisest vähem üürnikke.

Eluaseme ruumikus, mugavused ja eluasemekulud

Eluaseme ruumikuse kohta annab infot tihelioleku indeks, kus võrreldakse leibkonna käsutuses olevate ruumide arvu leibkonnaliikmete arvuga. Selles aspektis on leibkondade eluasemetingimused pidevalt paranenud (vt tabel 4.3), kuid siiski on 64 protsendi leibkondade olukord piiripealne, kus tubade arv on võrdne elanike arvuga, või kehvem, sest tube on vähem kui elanike arv seda eeldaks. Vaid 37 protsendil leibkondadest ületab ruumide arv inimeste arvu.

Tabel 4.3. Tubade arv pereliikme kohta, 1993–2008, %

	1993	1998	2003	2008
vähemalt 1 tuba enam	22	24	31	37
tube võrdselt elanike arvuga	31	34	30	34
tube vähem kui elanike arv	48	42	38	30

Valdavalt korterelamutes elavate mitte-eesti leibkondade ruumitingimused on keskmisest piiratumad: 41 protsendil leibkondadel on kasutada leibkonnaliikmete arvust vähem tube, eesti perede puhul on vastav näitaja 25 protsenti. Korteriomanike leibkondadest elab keskmiselt 34 protsenti kitsastes tingimustes (kasutada leibkonnaliikmete arvust väiksem arv tube), majaomanike leibkondadest 20 protsenti ja üürnikest 39 protsenti.

Võrreldes 2003. aasta uuringuga, kui ilmnes, et kuni 35. eluaastani oli enam kui pooltel leibkondadest kasutada väiksem arv tube kui pereliikmete arv, on olukord paranenud: see näitaja on suurim (41 protsenti) kuni 24-aastaste puhul ja ei tõuse ühegi vanusegrupi puhul kõrgemaks. Endiselt püsib peamiselt pere juurdekasvu ning hilisema laste lahkumisega seotud seaduspära, et ruumitingimused, mis on piiratumad nooremas eas, muutuvad lahedamaks vanuse kasvades: pensionieas leibkondadest vaid 10 protsendil on pereliikmete arvust vähem tube, vastav näitaja ei ole viimase 5 aasta jooksul muutunud. Lastega perede puhul on alates kolmanda lapse lisandumisest perre ruumikitsikuses elavate perede osakaal keskmisest suurem – 44 protsenti.

Keskmine kasutatav pind eluaseme kohta on samuti aastate lõikes suurenenud – 62 ruutmeetrilt (22 m² leibkonnaliikme kohta) 1993. aastal 82 ruutmeetrini (31 m² leibkonnaliikme kohta) 2008. aastal. Stabiilse arenguga riikide vastavate näitajateni on küll veel piisavalt kasvuruumi: 2004. aastal oli nt Soomes leibkonnaliikme kohta keskmiselt 37,1, Rootsis 43,6 ja Taanis 53 m² kasutatavat eluruumi pinda (Statistics Finland, Eurostat).

Eluasemetüüpide lõikes on erinevused varasema ja praeguse situatsiooni vahel kiiremini kasvanud: kui pereelamus oli 1993. aastal pere kasutada keskmiselt 73 ruutmeetrit pinda (26 m² pereliikme kohta) ja korteris keskmiselt 56 ruutmeetrit pinda (18 m² pereliikme kohta), siis 2008 oli pereelamu keskmiseks suuruseks 128 ruutmeetrit (42 m² pereliikme kohta).

Korteri keskmine suurus ei ole 15 aasta jooksul oluliselt muutunud, ulatudes 2008. aastal 57 ruutmeetrini. Samas, korterielanike ruumitingimused (25 m² pereliikme kohta, 2008) on lahedamaks muutunud – seda leibkondade keskmise suuruse vähenemise tõttu.

Tabel 4.4. Keskmine eluaseme suurus, 1993–2008, m²

	1993	2003	2008
Üldkeskmine eluaseme kohta	62	74	82
Keskmine pind leibkonnaliikme kohta:			
...kõik eluasemed	22	28	31
...pereelamus	26	40	42
...korteris	18	22	25

2008. aastal hinnati eluasemekulude osakaaluks (sh eluasemelaenu tagasimaksed) keskmiselt 27 protsenti sissetulekutest. Alla kolmandiku kulutab eluasemele 67 protsenti leibkondadest, veerandil jäävad eluasemekulud 31–50 protsendi piiresse ning 9 protsendil moodustavad eluasemekulud enam kui poole leibkonna sissetulekutest.

Eluasemekulud avaldavad leibkonna eelarvele suuremat mõju kuni 30-aastaste vastajate puhul, kellest veerandi eluasemekulud ületavad 40 protsenti sissetulekutest. Selles vanusegrupis, kus enamasti toimub vanematekodust lahkumine, tööturule sisenemine ja pere loomine, on turusuhete-kesksel eluasemeväljal oma eluaseme soetamine eriti kulukas. Nii on 18–24-aastastest veerand seotud eluasemelaenuga korteri või eramu soetamiseks ning nendest kolmandik peab oma laenukohustust praegu suureks koormuseks. Korteri või eramu

soetamiseks võetud eluasemelaenuga leibkondade osakaal on suurim 24–40-aastaste vastajate seas (42%), veerand neist peab oma laenukohustust suureks koormuseks.

Keskmiselt on eluaseme ostuks võetud laenukohustusega seotud veerand leibkondadest, 15 protsenti on võtnud laenu vahetu eluruumi remondiks ning 14 protsenti on seotud kortermaja remondiks võetud laenukohustusega. Tabelist 4.5 on näha, et sagedamini on eluasemelaenuga seotud Tallinna ja teiste linnade elanikud ning mitte-eesti leibkonnad, viimased eriti kortermajade renoveerimisega seoses. Eesti Panga andmeil on enamik eluasemelaenudest võetud viimase 5–10 aasta jooksul, seetõttu on eluasemelaenu kohustusest enim haaratud äsjased eluasemevahetajad: vähem kui 5 aastat praegusel eluasemel elanud leibkondadest üle poolte (52%) omab eluasemelaenu.

Tabel 4.5. Eluasemega seotud laenukohustuse olemasolu, %

	Eluaseme ostuks	Korteri/eramu remondiks	Kortermaja remondiks
Kõikidest leibkondadest	25	15	14
Eesti leibkonnad	24	15	9
Mitte-eesti leibkonnad	26	17	27
Kuni 5 aastat elanud	52	16	12
Tallinn	32	15	20
Muu linn	23	17	18
Maapiirkond	19	14	4

Eluasemega seotud kõigi laenukohustuste summat (sh eluaseme, ka korterelamu remondiks võetud laenud) hindas 2008. aastal suureks koormuseks veerand (25%) vastajatest ja 19 protsenti pidas võimalikuks selle suurenemist tulevikus. Vaid 12 protsenti ei pidanud seda probleemiks. Nii individuaalseid kui kollektiivseid (korteriühistu/-ühisuse) laenustrateegiaid on vaadeldaval perioodil mõjutanud nii pankade soodsad laenutingimused kui riiklikud programmid, mis on peamiselt olnud suunatud noortele peredele, aga ka sotsiaalselt suhteliselt kirju kontingendiga korteriühistute sihtgruppidele. Majandusliku madalseisu tingimustes, millele on iseloomulikud kahanevad sissetulekud, moodustavad just laenukoormust kandvad hiljutised eluasemetingimusi parandanud elanikud ühe tundliku ma riskirühma.

Eluasemega rahulolu

Võrreldes 2003. aastaga olid 2008. aastal rahuloluhinnangud eluasemetingimustele mõnevõrra kõrgemad, samas on säilinud sarnased erisused rahulolu struktuuris erinevate faktorite lõikes (vt tabelid 4.7 ja 4.9). 86 protsenti elanikest on elutingimustega oma vahetus eluruumis *väga* või *enam-vähem* rahul, rahulolematuid on 14 protsenti.

Oma vahetu eluruumiga on enam rahul pereelamute elanikud, ruumikamates tingimustes elavad pered ja hiljutised eluasemevahetajad, sealhulgas need, kes on uue eluaseme soetamiseks kasutanud eluasemelaenu abi. Enam on rahul ka eluaseme omanikud ning eestlased. Madalaim on rahulolu vahetu eluruumiga üürnike ja kitsaste ruumitingimuste puhul.

Tabel 4.6. Rahulolu vahetu eluruumiga (korter, eramu)

	Rahul*	Rahulolematu**
Keskmine	86	14
Rahulolu keskmisest suurem		
Tube rohkem kui leibkonnaliikmeid	94	6
Pereelamu elanik	93	7
Eluasemelaen korteri/eramu ostuks	93	7
Eestlane	90	10
Kolinud viimase 5 aasta jooksul	88	12
Eluaseme omanik	88	12
Rahulolu keskmisest väiksem		
Korterelamu elanik	81	19
Mitte-eestlane	76	24
Leibkonnaliikmeid rohkem kui tube	74	26
Eluaseme üürnik	71	29

* *väga rahul* või *enam-vähem rahul*
** *mitte eriti rahul* või *üldse mitte rahul*

Seega, olulisteks kriteeriumideks eluasemega rahulolu kujunemisel on eelistustele vastava suurusega eluaseme omamine ning, nagu selgub hinnangutest lähikeskkonnale, ka eluasemetüüp eramu või korterelamu näol ning asukoha sotsiaalne ja füüsiline kvaliteet.

Oma eluaseme lähipiirkonnaga on 86 protsenti kõigist vastajatest väga või enam-vähem rahul (vastavalt 25% ja 86%). Mõnevõrra väiksem on kortermajade elanike rahulolu oma kortermajaga: 71 protsenti on väga või enam-vähem rahul (vastavalt 12% ja 59%), 29 protsenti on rahulolematud (vastavalt 24% ja 5%).

Tabelist 4.7 nähtub, et rahulolu praeguse eluasemega on viimase 5 aasta tsüklis olnud tõusuteel kõigi eluaset iseloomustavate tunnuste lõikes. Märkimisväärselt on tõusnud hinnangud

lähikeskkonnale, elamu tehnilisele seisundile ja esteetilisele kvaliteedile ning vahetule elamisruumile, milles väärtustatakse nii elanike käsutuses oleva ruumi suurust kui selle planeeringut. Kõik nimetatud aspektid on eeldatavasti seotud võimaluste avardumisega eluasemekeskkonna kvaliteedi parandamiseks vanas elukohas või eluasemevahetuse teel. Seejuures on hinnangud eluasemekulutustele olnud suhteliselt stabiilsed ning 2008. aasta sügisel toimunud uuringus antud hinnangud ei peegelda veel laenukohustuste täitmisega seotud raskuste suurenemist ja eluasemeteenuste kallinemist.

Kõige märgatavamad muutused on toimunud hinnangutes eluaseme turvalisusele. Kui 2003. aastal hindasid pooled küsitletuist oma eluaset turvaliseks, siis 2008. aastal juba kaks kolmandikku.

Tabel 4.7. Praegust eluaset iseloomustavad omadused, %

	2003	2008
Kergesti ligipääsetav asukoht	**80**	**83**
Meeldiv ümbrus	**67**	**76**
Rahulik ja vaikne asukoht	**61**	**67**
Turvalisus	50	**67**
Mõistlikud eluasemekulud	**66**	**67**
Hea mainega elupiirkond	37*	63
Siseplaneeringu sobivus	**54**	63
Head naabrid	-**	62
Ruumikus	51	58
Heas seisundis maja	49	57
Privaatsus, eraldatus	38	47
Ilus maja, kaunis arhitektuur***	13	37

* 2003. a sõnastus: *hinnatud, prestiižne asukoht*
** 2003. a vastav küsimus puudus
*** 2003. a sõnastus: *kaunis arhitektuur*

Olemasoleva eluaseme turvalisushinnangute puhul (vt Tabel 4.8) läheb peamine veelahe elamutüübi ja vastavalt erinevate eluasemekeskkondade vahel. Suurema elanike arvuga ja sotsiaalse anonüümsusega korterelamutes, eriti linnades, on elanike turvalisushinnangud madalamad, sõltumata linna tüübist. Siiski on Tallinnas, kus suurelamu-asumites elab üle poole elanikest ning kus vahetu elamiskontekst on oma ruumistruktuuris haaramatu, turvalisuse hinnangud madalaimad. Kui maapiirkondade elanike hinnangud turvalisusele on üldiselt kõrgemad, siis maapiirkondade korterelamute elanike hinnangud oma elukeskkonna turvalisusele on madalamad nii maakui linnapiirkondade eramu-elanike hinnangutest.

Tabel 4.8. Turvalisushinnang oma elukeskkonnale, *täiesti* ja *enam-vähem* vastanute osakaal, 2008, %

Elamu läheduses on turvaline…	lastel omapead õues mängida	õhtul väljas käia	maja välisuks lukustamata jätta	auto ööseks maja ette parkida
Kõik	78	85	46	84
Korterelamu	69	78	40	78
Pereelamu	94	96	59	93
Tallinlased	69	76	31	78
Muu linn	76	82	44	81
Maapiirkond	92	95	69	94

Inimesed on eluasemele antavates hinnangutes tundlikumad ekstreemsetes oludes ja muutuste tingimustes, mis tulenevad nii struktuursetest ja institutsionaalsetest ümberkorraldustest antud väljal kui isiklikust elust, suutlikkusest ja võimalustest,

mida luuakse erinevatel väljadel tegutsemisega. Inimeste suutlikkus tegutseda ja oma ambitsioone realiseerida on erinev, nagu ka nende kodukogemus, mis üldjuhul seostub konkreetse eluasemega. Eluaset võib vaadelda kui üht tingimust kodu loomisel. Tabel 4.9 näitab, milliseid eluasemeomadusi inimesed kõige enam hindavad. Vastajatel paluti ette antud loetelust, mida oli võimalik täiendada mõne puuduva omaduse lisamisega, valida välja viis omadust, mida nad eluaseme puhul kõige enam hindavad.

Tabel 4.9. Enam hinnatud omadused eluaseme juures, vastava variandi valinute osakaal, 2008, %

	Viie olulisema omaduse seas mainitud
Turvalisus	54
Mõistlikud eluasemekulud	52
Rahulik ja vaikne asukoht	51
Heas seisundis maja	50
Siseplaneeringu sobivus	49
Kergesti ligipääsetav asukoht	48
Meeldiv ümbrus	43
Ruumikus	43
Head naabrid	39
Privaatsus, eraldatus	30
Hea mainega elupiirkond	14
Ilus maja, kaunis arhitektuur	12

Nagu eelnevalt osutatud, peetakse kõige hinnatumaks eluasemeväärtuseks turvalisust. Pooltele küsitletuist on pea võrdselt oluline, et eluasemekulud oleksid mõistlikud, eluase vaikses ja rahulikus asukohas ning maja heas seisundis. Lähema viie aasta jooksul uut eluaset soetada kavatsevad inimesed

peavad samuti kõige tähtsamaks elukoha turvalisust (64%) ning seejärel vahetu eluruumi omadusi: ruumikust (57%) ja sobivat siseplaneeringut (56%).

Eluaseme vahetus

Rahulolu praeguse eluasemega avaldab mõju elaniku eluasemevahetuse soovile. Nende seas, kes järgmise viie aasta jooksul kavatsevad eluaset vahetada, on vahetu eluruumiga rahulolematute hulk ligi neljakordne, võrreldes nendega, kes kolida ei kavatse (vastavalt 27% ja 7%, 2003. aastal 31% ja 14%).

Praeguse eluaseme juures enam hinnatud omadustest (tabelites 4.7 ja 4.9 toodud vastusevariantide põhjal) moodustati loendusindeks: iga eluaset iseloomustava omaduse juures antud jaatav vastus lisas indeksisse ühe lisapunkti, ehk mida suurem on indeksi väärtus, seda suuremaks võib pidada elaniku rahulolu oma praeguse eluasemega (vt Tabel 4.10).

Tabel 4.10. Rahulolu praeguse eluasemega, loendusindeksi väärtuse alusel, 2008

	Loendusindeksi keskmine väärtus (skaalal 0…12)
Kõik vastajad	**7,39**
Pereelamu omanik	8,78
Korterelamu omanik	6,75
Üürnik	6,36
Ei kavatse eluaset vahetada 5 a jooksul	7,83
Kavatseb eluaset vahetada 5 a jooksul	7,15
Maa-asula, küla	7,88

Tallinn ja muu linn	7,18
Elanud vähem kui 5 a antud eluasemel	7,99
Elanud enam kui 5 a antud eluasemel	7,09
Eluasemelaen eluaseme ostuks	8,39
Leibkonnaliikmeid rohkem kui tube	6,68
Leibkonnaliikmeid vähem kui tube	8,30

Kõige kõrgem indeksi väärtus iseloomustab pereelamute elanikke (eriti Tallinnas, keskmine hinnang 9,36). Keskmisest kõrgem on see näitaja ka maapiirkondade elanikel sõltumata eluasemetüübist, mis osutab lähikeskkonna kvaliteedi olulisusele eluasemehinnangutes. Enam on oma eluaseme juures positiivseid omadusi nimetanud ka viimase 5 aasta jooksul eluaset vahetanud vastajad, samas kui lähiaastal eluasemevahetust alles kavandavad vastajad on eluasemega vähem rahul. 2003. aasta uuringus oli selliseid vastajaid, kes ei saanud või soovinud oma eluaset vahetada hoolimata rahulolematusest eluasemega (indeksi väärtus 0...3), viiendik, 2008. aasta uuringus 15 protsenti.

Eluaset vahetada kavatseb lähema viie aasta jooksul 18 protsenti elanikest. Võrreldes eelmise küsitlusperioodiga 2003. aastal oli 2008. aasta sügisel kindla eluaseme vahetamissooviga küsitletute arv vähenenud; samas oli suurenenud kõhklejate arv, mistõttu eluasemevahetust kaaluvate leibkondade arv on vaadeldaval perioodil isegi suurenenud. Seega on eestimaalaste eluasememobiilsusega seotud hoiakud jätkuvalt positiivsed, kuigi hiljutised muutused eluasemeturul on tekitanud soovi ja/või vajaduse oodata üldise majandusolukorra paranemist, mis võimaldaks eluasemevahetuse soovi teostada.

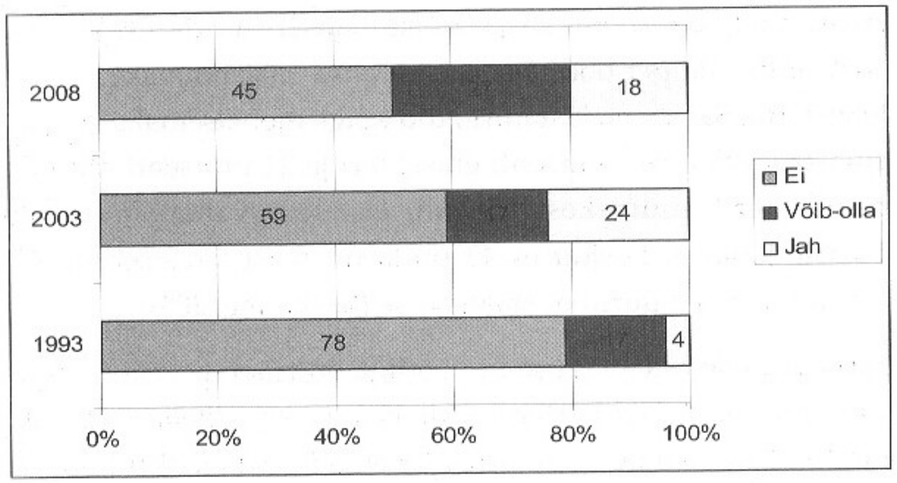

Joonis 4.1. Eluaset vahetada soovijate osakaal

Möödunud aktiivsele perioodile eluasemeturul ja elanike suurenenud eluasememobiilsusele osutab kahekordistunud eluasemevahetajate arv: kui 2003. aastal oli 15 protsenti vastanutest elanud antud eluasemel kuni 5 aastat, siis 2008. aastaks oli see näitaja tõusnud 32 protsendini. Kõrgemat eluasememobiilsust näitab ka keskmine eluasemel elatud aastate arv, mis viimase 15 aasta jooksul oluliselt vähenenud: 31 aastalt (1993) 25 (2003) ja 15 aastani (2008). 2008. aastal oli vastaja keskmiselt elanud 3,5 elukohas.

Suurema mobiilsusvalmidusega on endiselt noored (kuni 30-aastased), kes vajavad elukohavahetust seoses iseseisva elu alustamisega või õpingutega: neist 40 protsenti on praegusel eluasemel elanud vähem kui 5 aastat; vaid kolmandik ei mõtle eluasemevahetusele. Valdavalt omanikuasutusele orienteeritud eluasemevahetajate (77%) kõrval eristub oodatult noorim, kuni 24-aastaste vanusegrupp, kus on keskmisest kaks korda

enam neid, kes soovivad järgmist eluaset üürida (39%) – nii spetsiifilise eluperioodi kui ka piiratud majanduslike võimaluste tõttu. Samas on just üürnikud kõige mobiilsemaks grupiks eluasemeväljal: 46 protsenti erasektori ja 21 protsenti munitsipaalkorterite üürnikest plaanib eluasemevahetust lähema 5 aasta jooksul, kusjuures 43 protsenti neist kavatseb või on sunnitud jääma üürniku staatusesse (keskmine: 20%).

Sarnaselt viie aasta taguse perioodiga on enam potentsiaalseid eluasemevahetajaid kortermajade elanike seas, kellest ligi veerand plaanib eluasememuutust lähema 5 aasta jooksul ja vaid kolmandik ei tunne selleks vajadust. Pereelamu elanikest plaanib eluasemevahetust 11 protsenti ja kaks kolmandikku ei tunne selleks vajadust.

Eluasemevahetust soovivad inimesed erinevatel põhjustel (vt Tabel 4.11), mis on seotud nii eluaseme erinevate omadustega rahuloluga kui ka inimeste vajadustega teistes eluvaldkondades. Võrreldes viie aasta taguse olukorraga ei ole eluasemevahetuse põhjused palju muutunud. Erandina on tõusnud perekondlike põhjuste osakaal (40 protsendini). Suurenenud on ka suurte eluasemekulude osakaal kolimise põhjusena, seda peamiselt korterielanike puhul (18%).

Sõltuvalt elukohast ja eluasemetüübist on eluasemevahetuste soovi põhjustavad tegurid mõnevõrra erinevad. Korterelamute elanikke ajendab sagedamini eluaset vahetama ruumipuudus (47%), pereelamute elanikke aga esmalt perekondlikud põhjused (43%) ja seejärel ruumipuudus (23%). Ruumipuudus kerkib eluasemevahetuse peamise põhjusena esile vanusegrupis 31–40 eluaastat (56%) ning 1–2 lapsega peredel (51%).

Tabel 4.11. Peamised põhjused eluaseme vahetuseks, %*

	2003	2008
Ruumipuudus	37	41
Perekondlikud põhjused	**27**	**40**
Maja kehv seisund	20	22
Elamine üürnikuna	18	15
Halb siseplaneering	18	18
Kehv ümbruskond	15	12
Tööga seotud põhjused	11	12
Liiga suured eluasemekulud	**10**	**15**
Mugavuste puudumine	10	10
Liiga suur eluase	6	5

* *see kindlasti* vastanud, % nendest, kes kavatsevad lähema 5 aasta jooksul kolida

Tallinna elanikel on lisaks ruumipuudusele eluasemevahetus sagedamini tingitud perekondlikest põhjustest, samuti on nende hulgas enam üürnikke, kes elavad praegusel eluasemel ajutiselt. Muudes linnades ja maapiirkondades tuleb eluasemevahetuse põhjusena enam esile maja/korteri kehv seisukord.

Enam kui pooled (61%) eluasemevahetajatest kavatsevad oma elukohta muuta sama linna/asula piires. Enam on elukohta valmis muutma pereelamute elanikud (49%). Väikemaju, ühe- ja kahepereelamuid või ridamaju eelistab enamik eluasemevahetajatest (tabel 4.12). Korterelamu-eelistus on enam iseloomulik praegustele üürnikele (63% erasektori üürnikest).

Tabel 4.12. Eluasemevahetajate eelistused*

Eelistaksid kolida …	2003	2008
ühepereelamusse	59	61
kahepere(rida)elamusse	11	8
korterelamusse	23	30
raske öelda, midagi muud	6	1

* % 5 aasta jooksul eluasemevahetust kavandavatest küsitletutest

Kui 2003. aastal olid eesti ja mitte-eesti leibkondade eluaseme-eelistused elukohavahetusega seoses eristunud (21 protsenti eestlastest ja 34 protsenti venekeelsetest vastajatest soovis elada kortermajas), siis 2008. aastal olid eelistused võrdsustunud – 31 protsenti mõlemast grupist soovis elama asuda kortermajja. Elamutüübi-eelistuste sarnastumisel, mis vihjab eelkõige eestlaste varasemaga võrreldes positiivsemale hoiakule kortermaja alternatiivi suhtes ja venekeelse elanikkonna senisest suurema tõenäosusega otsustusele eramu kasuks, on erinevaid individuaalse suutlikkuse ja institutsionaalse keskkonna muutustest tulenevaid põhjuseid. Eelistuste sarnastumistendentsi olemusele osutavad juba varasemad, 2000ndate alguses Tallinnas läbi viidud kvalitatiivsed eluasemeuuringud (Leemet, Paadam 2002; Paadam, Ojamäe 2008; Paadam 2003, 2005): eluasemekogemuses lähenevad maitse-eelistused ja arusaamad eluasemekultuurist ning seda toetavad nii individuaalsed majanduslikud võimalused kui eluasemekeskkonnas teisenevad tähendusstruktuurid, ka sümbolilised väärtused. Viimasel aastakümnel, enne majanduslikku tagasilangust, on neid arenguid soodustanud turusituatsioon kõige laiemas plaanis: ühelt poolt erinevate esteetiliste ja funktsionaalsete arhitektuursete lahendustega mitmekesistatud (korter)elamuehitus ning teisalt jõulised kinnisvaraarendus- ja müügistrateegiad ning turutegutsejate erineva tasemega professionaalsus (Ojamäe ilmumas; Ojamäe 2007).

Kokkuvõte

Vaadeldaval perioodil on paranenud nii elanike rahuloluhinnangud kui ka seda muutust soosivad objektiivsed näitajad: leibkonnaliikmetel on kasutada enam ruumi, tiheliolek on probleemiks üha väiksemale osale elanikkonnast. Vaatamata sellele, et kindlaid eluasemevahetuse plaane tehakse vähem, on eluasememobiilsus suurenenud. Majandusliku tõusu ja kinnisvarabuumi perioodil avardusid nii individuaalsed kui struktuursed võimalused eluasemevajaduste ja -eelistuste rahuldamiseks; seda eriti nooremate küsitletute spetsiifilist eluetappi silmas pidades.

Eelistatuim elamutüüp Eestis on jätkuvalt väikemaja, eriti eramu, ning kuigi seal elavate inimeste arv on suurenemas, pole muutused veel ulatuslikud: valdav osa elanikkonnast elab endiselt kortermajades. Sarnastumas on eestlaste ja venekeelse elanikkonna eluaseme-eelistused, kuid valdav osa viimastest jätkab elamist pigem suuremates kortermajades, seda peamiselt linnades.

Eluaseme valimisel on lisaks piisava ruumi olemasolule olulisteks kriteeriumideks ka korteri/maja planeering, lähikeskkonna sotsiaalne ja füüsiline kvaliteet ning, absoluutse dominandina, loodetav turvalisustunne. Eluasemevahetus on enamikule küsitletuist olnud teostatav pangalaenu abil. Võib arvata, et küsitlusperioodil 2008. aasta sügisel ei tajutud sellega seotud riske veel piisava teravusega, samas on hiljutised eluasemevahetajad oma kohustustega laenuandjate ees muutunud üheks uueks riskigrupiks Eesti eluasemeväljal.

Viiteallikad

BOURDIEU, P. 1972. *Outline of the Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

BOURDIEU, P., WACQUANT, L. J. D. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.

ELUASEMESTRATEEGIA Tallinnas. 2000. Tallinna Linnauuringute Instituut.

EUROSTAT.<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>,15.06.2009.

LEETMAA, K. 2008. *Residential suburbanisation in the Tallinn metropolita area*. Dissertationes Geographicae Universitatis Tartuensis 35. Tartu: Tartu University Press.

LEEMET, A., PAADAM, K. 2002. Case Kadriorg. – K. Paadam (ed). *Changing Neighbourhoods in Tallinn: Mustamäe, Kalamaja, Kadriorg*. Tallinn: TTU Press, 78–108.

OJAMÄE, L. (ilmumas). Making Choices in Housing Market: from Use, Exchange and Symbolic Value to Sign Value and Back. – *Research in Economics and Business*.

OJAMÄE, L. 2007. Appraising and Brokering in Estonian Housing Market: Different Forms and Norms of Professionalisation. – *Working Papers in Economics*. School of Economics and Business Administration, Tallinn University of Technology (TUTWPE), 22, 39–57.

PAADAM, K. 2003. *Constructing Residence as Home: Homeowners and their Housing Histories*. Tallinn Pedagogical University Dissertations on Social Sciences, 6. Tallinn: TPÜ Kirjastus.

PAADAM, K. 2005. From Institutions to Individuals and back to Institutions... – D. Ciaffi (ed). *Neighbourhood Housing Debate*. Milan: Franco Angeli, 168–181.

PAADAM, K., OJAMÄE, L. 2008. Ideological shifts and shifting relations of actors in the field of housing. – *Social Aspect of Housing Redevelopment. Housing in Ideologies/Ideologies in Housing*. Proceedings of CIB W069 – 21st and 22nd Housing Sociology Conference: 28 September – 2 October 2005, Maribor and 7–10 October 2004, Helsinki. Rotterdam: International Council for Research and Innovation in Building and Construction, (CIB Publications), 208–222.

STATISTICS Finland. <http://www.stat.fi/index_en.html>, 15.06.2009.

TALLINNA linnaelanike osalus linna arengu kavandamisel. 1995. Tallinn: Tallinna Linnauuringute Instituut.

TALLINNA kõrgelamuelanikud. 2005. Tallinna Ülikool, sotsioloogia osakond.

TOMSON, L. 2004. Kodu ja eluase. – L. Hansson (toim). *Valikud ja võimalused*. Tallinn: TPÜ kirjastus, 63–77.

5.

TERVISEHINNANGUD JA TERVISEKÄITUMINE

Virve-Ines Laidmäe

Võrdlemaks erinevate riikide sotsiaalset ja majanduslikku olukorda, lähtutakse inimarengu indeksist. Indeksit arvutatakse kolme näitaja alusel: haritus, mida mõõdab ühelt poolt täiskasvanute kirjaoskus ja teisalt eri tasemetel õppijate vanuseline määr, elujärg, mida mõõdab sisemajanduse kogutoodang inimese kohta, ja oodatav keskmine eluiga sünnil, mis näitab rahvastiku tervist ja pikaealisust.

2008. aasta Eesti inimarengu aruande kohaselt kuulub Eesti kindlalt kõrge inimarenguga riikide hulka, olles maailmas 42. kohal (eelneval aastal 44. kohal). Eestist parema inimarengu indeksiga on 26 Euroopa riiki. Euroopa Liidu liikmetest on Eestist madalamal positsioonil üksnes Leedu (43.), Läti (44.), Bulgaaria (56.) ja Rumeenia (62. koht). Eesti asub eri komponentide lõikes pingereas üpris erinevatel kohtadel. Kui hariduse näitaja annab meile maailmas 19. koha ja elujärje osas oleme 42. kohal, siis oodatava eluea näitaja on meist parem tervelt 89 riigis (Eesti inimarengu aruanne 2008).

Analüüsides meditsiinilise ja demograafilise statistika andmeid möödunud kümnendi algusest kuni tänapäevani, on uurijad jõudnud järeldusele, et Eesti rahva tervisenäitajatega ei saa rahule jääda (Ainsaar, Kiivet 2004; Kasmel 2005; Eesti inimarengu aruanne 2008). Üldistelt tervisenäitajatelt on Eesti rahvastiku tervis viimastel aastatel paranenud. Keskmine oodatav eluiga on viimase 17 aasta jooksul meestel kasvanud ligi kolme ja naistel nelja aasta võrra. 2008. aasta Eesti inimarengu aruanne tõi välja, et Eesti rahvas elab praegu kauem kui kunagi varem, ent samas jääme rahvatervise näitajate poolest arenenud riikidest siiski 20 aastat maha. Nende statistikaandmete taustal küsigem, millised muutused on toimunud Eesti rahva subjektiivsetes hinnangutes oma elule ja tervisele. Kuna 1985. aasta elanikkonnaküsitluses tervisega seonduvaid küsimusi peale üldise rahuloluküsimuse ei olnud ja laiem tervisega seonduvate küsimuste plokk lisati elanikkonnaküsitlustesse alles 1993. aastal, siis põhinebki käesolev analüüs peamiselt elanikkonnaküsitluste "Eesti 93", "Eesti 98", "Eesti 2003" ja "Eesti 2008" andmetel. Toetudes nimetatud aastatel korraldatud elanikkonnaküsitluste andmetele, püüame allpool saada pilti sellest, kuidas muutused Eesti sotsiaal-majanduslikus keskkonnas on mõjutanud inimeste subjektiivseid tervisehinnanguid ja tervisekäitumist.

Muutused Eesti ühiskonnas ja tervisega rahulolu

1985. aasta elanikkonnaküsitluses "Eesti 85: Töö, kodu ja vaba aeg" oli ainult üks tervist puudutav küsimus – üldine tervisega rahulolu. Ajavahemikus 1993–2008 korraldatud elanikkonnaküsitluste analüüs näitab, et Eesti elanikkonna elutingimused, hoiakud ja tervisekäitumine on muutunud. Nende nihete mõjust annavad hea ülevaate vastajate rahuloluhinnangud erinevate eluvaldkondadega (Joonis 5.1). Rahuloluhinnangute muutustes tuli esile mitu selgelt piiritletavat perioodi. Esimene periood hõlmas aastaid 1993–1998. 1990ndate algusaastaid võib iseloomustada kui väga radikaalsete muutuste aega Eesti ühiskonnas. Inimestel oli raske kiirete muutustega kohaneda, lisaks oli 1990ndate algusaastate hüperinflatsioon ja 1992. aasta rahareform nullinud paljude inimeste säästud. Sel perioodil olid inimeste majandusliku olukorraga ja eluga seonduvad rahuloluhinnangud suhteliselt madalad ning oluliselt madalamad kui 1985. aastal. Kuigi nn Vene kriis (vt ka kogumiku ajakirjanduse ülevaate osa) oli 1998. aasta lõpuks toonud kaasa tööpuuduse kasvu, hakkasid nähtavale tulema tõusuilmingud, mis väljendusid rahulolijate osakaalu kasvus. Teisel perioodil (1998–2003) elu Eestis tasakaalustus ja majanduslik olukord paranes, mistõttu ka eluga rahulolu kasvas. Ka järgmiste elanikkonnaküsitluste vahele jäävat perioodi – aastaid 2003–2008 – iseloomustas eluga rahulolu märgatav kasv.

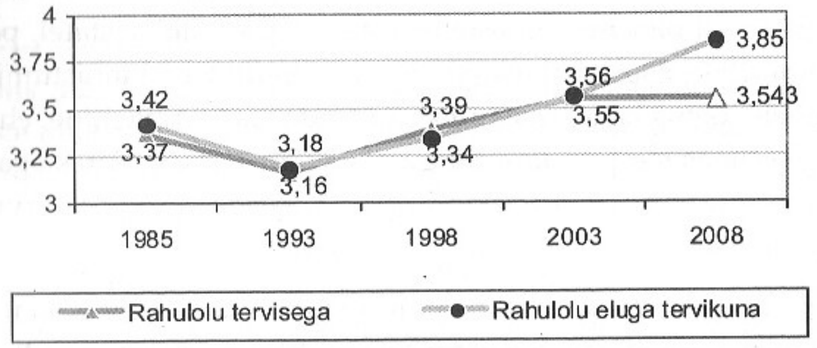

Joonis 5.1. Elu ja tervisega seonduvate rahuloluhinnangute muutused aastatel 1985–2008 (keskmised 5-pallisel skaalal, 1 – *üldse mitte rahul*, ..., 5 – *täiesti rahul*)

Uurijate sõnutsi kajastuvad kõik ühiskonnas toimuvad sotsiaal-majanduslikud muutused ka rahva vaimses ja füüsilises heaolus (Bury 1997). Inimese füüsilist ja vaimset seisundit halvendava tegurina on paljud uurijad viidanud ühiskonna muutustest tingitud majandusraskustele (Adler *et al.* 1994), ka on tõdetud, et tervis on muutunud majanduslikuks probleemiks ning sotsiaal-majanduslik ebavõrdsus on aluseks ebavõrdsusele tervises (Kunst *et al.* 2002; Leinsalu 2002; Habicht, Kunst 2005; Wilkinson, Pickett 2006). Kuidas see Eesti näitel ilmneb? Sotsioloogiline andmestik aastate 1985–2008 kohta kinnitab, et tervisehinnangute muutused kordasid suures osas ühiskonna teisenemistendentsi: eestimaalaste rahulolu oma tervisega oli aastatel 1992–1994 madalpunktis ja Statistikaameti andmetel esines sel perioodil ka palju suitsiide (Statistika andmebaasid 2009). Järgnevatel aastatel seisakuetapp läbiti ja algas tõus. Siinkohal on samuti täheldatavad selgelt erinevad perioodid (vt Joonis 5.1). Ajavahemikus 1993–1998 toimus kiire tervisega seonduvate rahuloluhinnangute tõus. Võib öelda, et 1998. aastaks, pärast turumajandusele üleminekuga kaasnenud šoki üleelamist (Lauristin, Vihalemm 1997), oli olukord teatud määral stabiliseerunud, mistõttu tõusis ka oma tervisega rahul olevate inimeste osakaal. Järgnevatel aastatel, perioodil 1998–2003, jätkus positiivsete muutuste kinnistumine, millele toetus ka tervisehinnangute edasine paranemine, ehkki aeglasemas tempos. Järgmine ajajärk, 2003–2008, näitas aga, et kuigi eluga rahulolu oli oluliselt tõusnud, polnud tervisehinnangud enam paremaks muutunud.

Terviseseisund kujuneb paljude tegurite koostoimes. Makro- ja mikrokeskkonna iseloomustajate kõrval, nagu muutused ühiskonnas, pere- ja töösfääri iseärasused jm, on tervise seisukohalt olulised inimesest endast lähtuvad tegurid, eelkõige

sotsiaal-demograafilised iseloomustajad (sugu, vanus, haridus, elukoht). Vaatleme allpool, kuidas on aastatel 1993–2008 muutunud Eesti rahva rahulolu oma tervisega, millistes elanikkonnagruppides on edestumus või mahajäämus kõige ilmsem. Joonised 5.2 ja 5.3 toovad selgelt esile, et perioodil 1993–2003 on Eesti elanikkonna tervisehinnangutes toimunud märgatav paranemine ja seda kõikides sotsiaal-demograafilistes gruppides. Seevastu perioodil 2003–2008 ilmneb mõningane langustendents. Paljudel juhtudel, nagu näiteks erineva hariduse ja vanusega vastajate hulgas, kus varasematel aastatel rahulolunäitajad paranesid, on 2008. aastaks toimunud teatud seisak, mõnes grupis, nt naiste hulgas, isegi teatud tagasiminek.

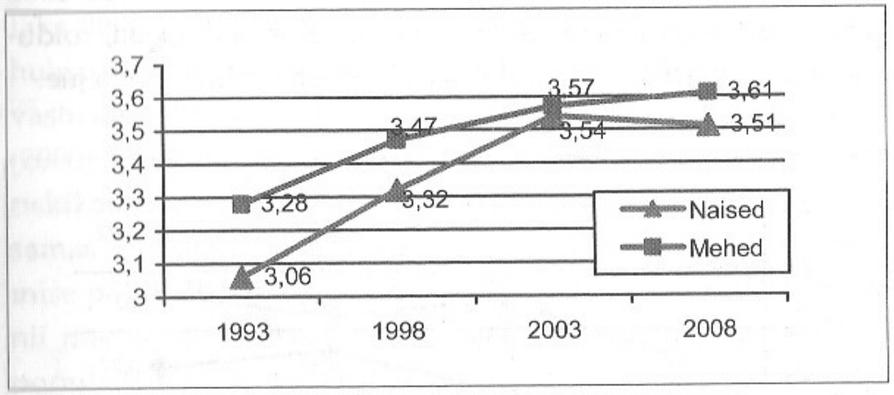

Joonis 5.2. Tervisega seonduvad rahuloluhinnangud meeste ja naiste hulgas aastatel 1993–2008 (keskmised 5-pallisel skaalal, 1 – *üldse mitte rahul*, ..., 5 – *täiesti rahul*)

Kõige rohkem on tervisega rahulolijaid ootuspäraselt 18–24-aastaste seas, sest noored pole jõudnud vale eluviisiga oma tervist rikkuda, ka on neil veel piisavalt looduselt kaasa saadud elujõudu ja energiat, et eluraskuste surve tagajärjel mitte haigestuda jms.

Teiseks grupiks, kus tervisega rahulolijaid on eriti palju, on kõrgema haridusega vastajad (Joonis 5.3). Kõikides selleteemalistes uurimustes on ilmnenud, et haritumad ja ametiredelil kõrgemal positsioonil asuvad ning jõukamad inimesed on parema tervisega kui madalama staatuse puhul (Adler *et al.* 1994; Ross, Wu 1995; Kunst *et al.* 2002 jt). 2003. aasta andmete eripära vajab siiski äramärkimist, sest võrreldes 1993. aastaga on tervisega rahulolijate osakaalu tõus lausa hüppeline. Ilmselt hakkasid haritumad inimesed sel perioodil üha enam nägema turumajanduse eeliseid ja kuna neil on laialdasemad teadmised ja oskused, tagab see kõik suuremad võimalused igas olukorras hakkama saada. Kõik need omadused üheskoos tagavad parema majandusliku kindlustatuse, mis omakorda loob soodsamad tingimused, et oma tervise eest hoolitseda, toiduaineid osta, vajalikul määral ja kvaliteetset arstiabi saada jne.

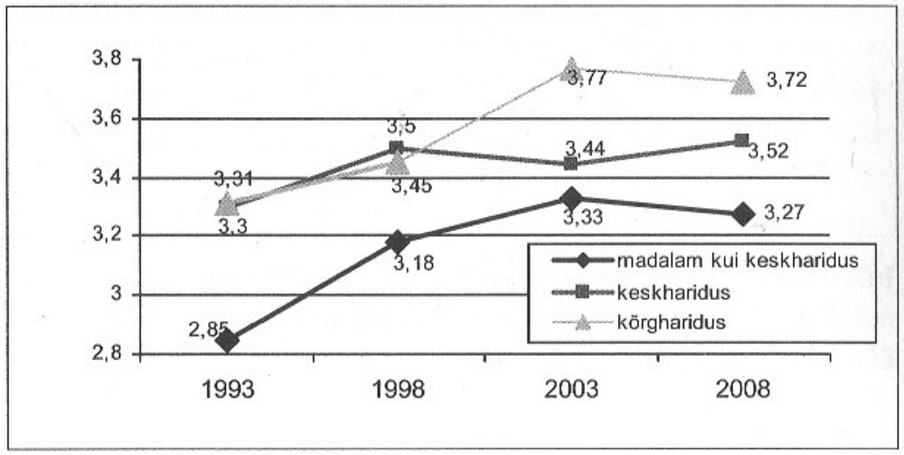

Joonis 5.3. Tervisega seonduvate rahuloluhinnangute muutused haridustaseme lõikes aastatel 1993–2008 (keskmised 5-pallisel skaalal, 1 – *üldse mitte rahul*, ..., 5 – *täiesti rahul*)

Üheks põhjuseks, miks madalama haridusega inimesed hindavad oma tervislikku seisundit kõrgema haridusega vastajate omast halvemaks, on kindlasti raskemad töötingimused, sealhulgas raske füüsiline töö ja tervistkahjustav töökeskkond (mürgid, kuumus, müra jms). "Eesti 2008" andmetel teeb ebatervislikku tööd madalama haridusega vastajatest 53 ja kõrgema haridusega vastajatest 13 protsenti; ka on ennekõike madalama haridusega töötajate seas rohkem neid, kelle töö on füüsiliselt raske (57%, kõrgema hariduse puhul 10%).

1993. aasta andmetel oli naiste seas tervisega seonduva rahuloluhinnangu keskmine meeste vastavast näitajast madalam, ent järgnevatel aastatel olid muutused niivõrd kiired, et aastaks 2003 olid tervisega rahulolijate osakaalud meeste-naiste hulgas peaaegu võrdsustunud ja seda naiste seas positiivsete vastuste kiirema kasvu arvel (Joonis 5.2). Nagu A. Lipand (2000) rõhutab, on meeste eluviisile ülekaalukamalt omasem riskikäitumine, ka suitsetamine ja alkoholi kuritarvitamine, samas on naised meestest enam rakendanud tervisliku toitumise põhimõtteid. Kuigi füüsiline aktiivsus on võrdselt madal nii meeste kui naiste osas, on naiste hulgas tõusnud eriliselt populaarseks kõikvõimalikes aeroobika- ja lihastreeningu rühmades osalemine. Kõik see on loonud baasi tervisehinnangute tõusuks. Uurides toimetulekustrateegiaid sotsiaalsete muutuste ajal, on uurijad väitnud, et nihked ühiskonnas tõid esile keskmisest sagedamini pinget, läbipõlemist ja pessimismi, ning seda ennekõike naiste hulgas (Kauppinen 1996). Ilmselt olukordade tasakaalustumisel paranes ka naiste rahulolu oma tervisega. 2008. aastal oli aga meeste grupis rahulolijate osakaal jällegi kõrgem naiste vastavast näitajast. Kas ühiskonnas toimunud muutused on praeguseks kõige enam puudutanud

naisi? Võrreldes subjektiivseid tervisehinnanguid Tallinnas ja maakohtades, ilmnevad tallinlaste kõrgemad hinnangud oma tervisele.

Kokkuvõtvalt tuleb tõdeda, et perioodil 2003–2008 ei ole tervisehinnangud erinevates sotsiaal-demograafilistes gruppides oluliselt muutunud, mida näitas juba üldrahulolu tunnus joonisel 5.1. Vast tuleks paigalseisu hinnata kui negatiivset tendentsi ja tuletada meelde Eesti inimarengu aruande autorite mõtteid, et rahvastiku eluea lühiduses mängib väga suurt rolli inimese vähene väärtustamine ning et ainult rahaga rahvast tervemaks ei tee, vaid inimestel on tarvis muuta enda hoiakuid, seda, et elanike kehva tervise juured on ajaloos ja eluviisis, mis pole, nagu rõhutas E. Tiit, lühikese aja jooksul parandatav, vaid vajab pikaajalist tõhusat terviseedendust, tervislike eluviiside väärtustamist ja inimeste endi tegutsemist hea tervise nimel (Eesti inimarengu aruanne 2008).

Sagedasemad iganädalased tervisevaevused

Stressitaseme hindamiseks on kasutatud Soome spetsialistide mudelit (täpsemalt vt Lehto, Sutela 2004), mis põhineb võimalike füsioloogiliste terviseprobleemide, nagu peavalu, südame rütmihäired, kõhuvalu või seedehäired, või psühholoogilise seisundi, nagu masendus, ärrituvus, tunne, et kõik käib üle jõu jms (kokku 9 indikaatorit), esinemissagedusel. Vastajaid paluti märkida, kui tihti on loetletud vaevusi kogetud. Esinemise sagedust väljendasid vastusevariandid "peaaegu iga päev", "kord-paar nädalas", "kord-paar kuus", "harvem" ja "pole vaevanud". Eelnevast analüüsist selgus, et naiste tervist puudutavad rahuloluhinnangud on jätkuvalt madalamad kui meeste

hinnangud. Seetõttu vaatleme alljärgnevalt, milliste psühhosomaatiliste vaevuste üle on naised viimase 15 aasta jooksul kurtnud.

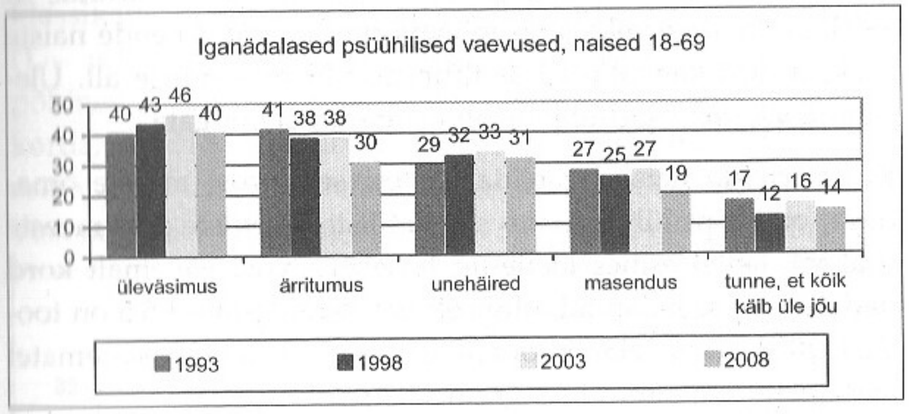

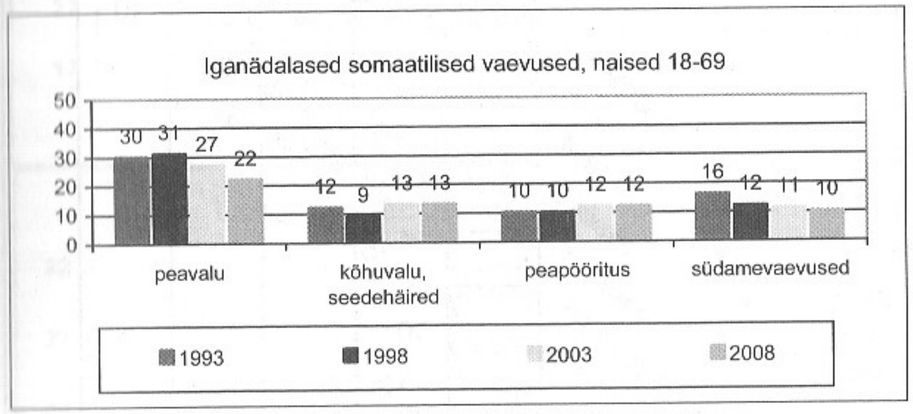

Joonis 5.4. Naiste iganädalased (vähemalt kord-paar nädalas) tervisevaevused, 1993–2008, %

Nagu jooniselt 5.4 näha, on iganädalaste psüühiliste vaevuste all kannatavate naiste osakaal mõnevõrra suurem kui somaatiliste vaevuste all kannatavate naiste osakaal. Viimastest on

enamlevinumaks kaebuseks kõikides elanikkonnaküsitlustes olnud peavalu, mis on somaatiliste vaevuste hulgas ainus, mille puhul on viimase kümne aasta jooksul märgata mõningast langust. Psüühiliste vaevuste puhul tuleb märkida, et 1993. aastaga võrreldes on mõnevõrra langenud nende naiste osakaal, kes kannatavad ärritumuse või masenduse all. Ülejäänud vaevuste puhul pole olulisi muutusi märgata.

Kui võrrelda naiste iganädalasi tervisevaevusi meeste omadega, on nii psüühiliste kui somaatiliste vaevuste osas meeste osakaal, kellel esines loetletud tervisevaevusi vähemalt kord nädalas või sagedamini, oluliselt väiksem. Joonisel 5.5 on toodud 2008. aasta elanikkonnaküsitluse andmed (varasematel aastatel on pilt olnud üsnagi sarnane).

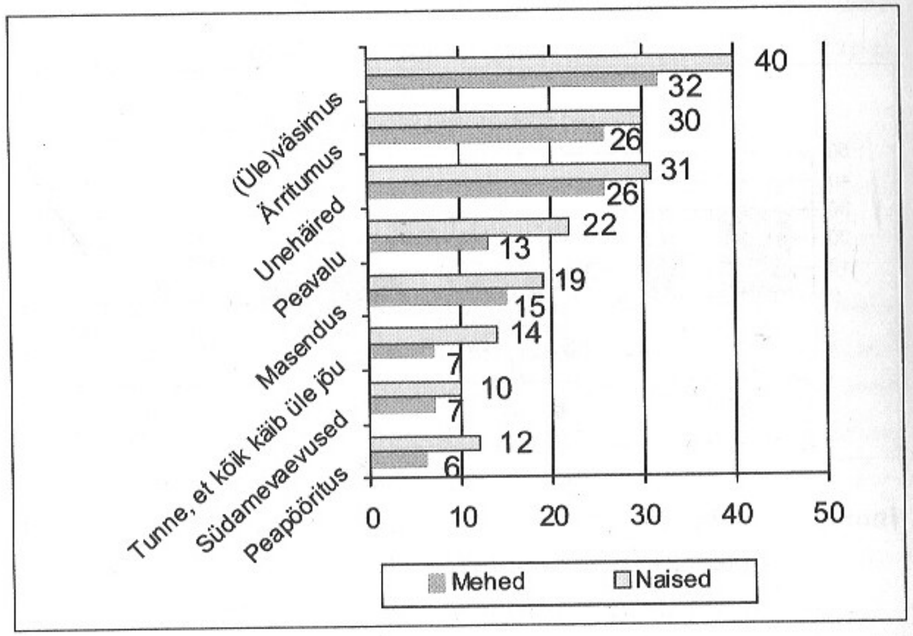

Joonis 5.5. 18–69-aastaste meeste ja naiste hulgas iga päev või vähemsalt kord-paar nädalas esinevad tervisevaevused, 2008, %

Stress

Nimetatud üheksast indikaatorist on võimalik inimeste stressitaseme hindamiseks moodustada erinevaid skaalasid. Nii-öelda klassikaliseks mõõdikuks on indikaatorite esinemissageduse (1 – *pole esinenud*, …, 5 – *peaaegu iga päev*) summeerimisel põhinev skaala, kus üheksa indikaatori puhul 9 tähistab olukorda, kus ühtegi loetletud vaevust pole esinenud, s.t stressi ei esine, ja 45 tähistab olukorda, kus kõik üheksa loetletud vaevust on esinenud pea iga päev, s.t stressitase on väga kõrge.

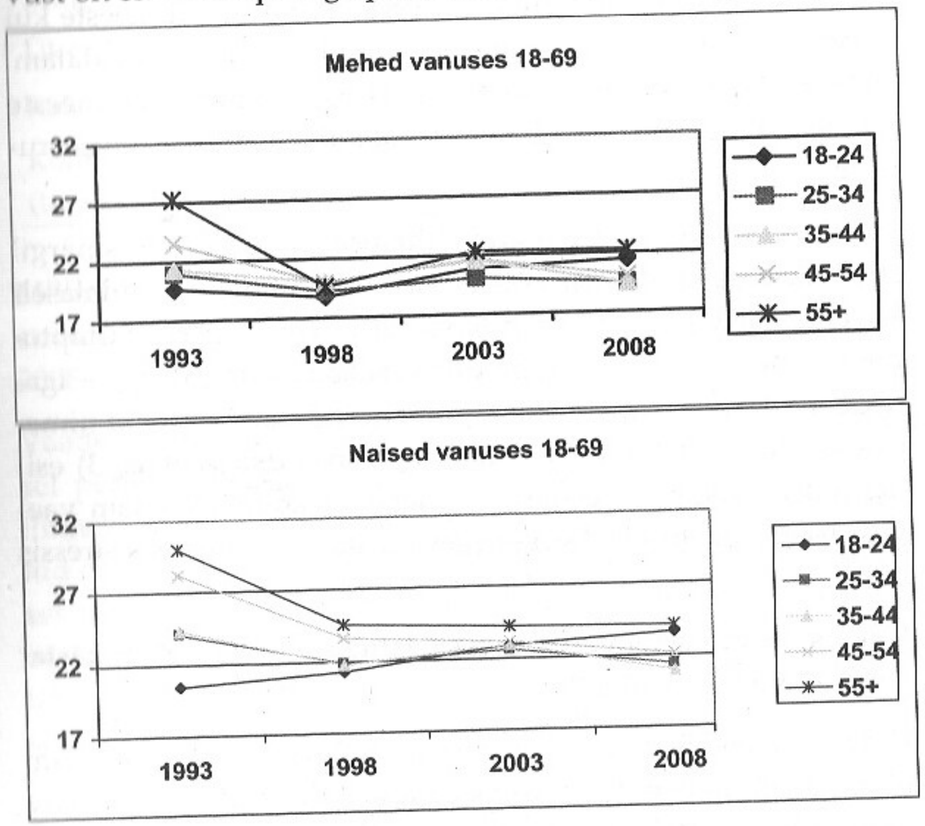

Joonis 5.6. Muutused 18–69-aastaste meeste ja naiste stressitasemes aastatel 1993–2008 (keskmised skaalal 9–45, 9 – *stressi ei esine*, …, 45 – *väga kõrge stress*)

Joonisel 5.6 on näha, et naiste üldine·stressitase on üldjuhul mõnevõrra kõrgem kui samas vanuses meeste stressitase, ent aastatel 1993–2008 toimunud muudatused on põhimõtteliselt samasuunalised. 1993. aastat iseloomustas kõrge stressitase nii meeste kui naiste hulgas. Ilmselt võib seda paljuski seletada taasiseseisvumisele järgnenud poliitilise ebakindlusega (võõrväed olid endiselt Eestis), radikaalsete ümberkorraldustega majanduses ja rahareformile järgnenud majandusliku kitsikusega. Järgnenud viie aasta jooksul olukord stabiliseerus ja inimesed kohanesid uute oludega. 1998. aastal on nii meeste kui naiste stressitase 1993. aastaga võrreldes oluliselt madalam. 2003. aastal on märgata mõningast stressitaseme tõusu meeste hulgas, ent naiste puhul võime rääkida teatud stabiliseerumisest.

Edasises analüüsis kasutame lihtsuse ja selguse eesmärgil stressitaseme hindamiseks teist meetodit, nimelt iganädalaselt kogetud vaevuste arvu (täpsemalt vt Elo *et al.* 1992). Sümptomite esinemise alusel jaotasime vastajad nelja gruppi – iganädalaselt 1) ei esinenud ühtegi loetletud vaevust (said nimetuseks "ilma stressivaevusteta"), 2) esines üks vaevus, 3) esines kaks vaevust, 4) esines 9 nimetatust kolm või enam vaevust (said nimetuseks "stressivaevustega" või "tugevas stressis olijad").

Kuidas on stressivaevused meeste ja naiste hulgas 2008. aastal levinud, näitab tabel 5.1.

Üldpilt tabelis 5.1 näitab, et meeste hulgas on naistest enam neid, kellel loetletud stressivaevusi ei esinenud. Naiste seas, vastupidi, on rohkem neid, kes on tugevas stressis. Vaadates erinevate stressivaevuste esinemist, võib isegi öelda, et naised on teistmoodi haiged kui mehed. Meeste-naiste stressitaseme

erinevused ei olnud üllatavad, kuna põhimõtteliselt samalaadne tulemus on ka teistes uurimustes (Lundberg, Frankenhaeuser 1999; Mirowsky, Ross 1992; Mirowsky 1996).

Tabel 5.1. Iganädalaste stressivaevuste esinemine meeste ja naiste seas, 2008, %

Stressivaevuste esinemine kord-paar nädalas	Mehed	Naised
Mitte ühtegi (ilma stressivaevusteta)	46	36
Üks stressivaevus	18	21
Kaks stressivaevust	14	13
Kolm ja enam vaevust üheksast (tugevas stressis olijad)	22	30

Milline on teistes sotsiaal-demograafilistes gruppides tugevas stressis olijate osakaal ja kas selles osas on erinevusi 1993. ja 2008. aastal? Need andmed on esitatud tabelis 5.2.

Vaadeldes kahe küsitluse – "Eesti 93" ja "Eesti 2008" – vahelisel perioodil toimunud muutusi elanikkonna stressitasemes, ilmneb, et vähemalt kolme stressivaevusega vastajate osakaalud on sarnased. Ka põhilised riskigrupid on mõlemas küsitluses samad. Naiste hulgas on kolme stressivaevusega vastajate osakaal suurem kui meeste hulgas. Haridustaseme kasv paistab vähendavat stressi tekkimise võimalusi kõikides sotsiaalsetes gruppides – nii meeste ja naiste kui ka nooremate ja vanemate puhul. Nii oli 1993. aastal madalama haridusega vastajatest tugevas stressis 31 protsenti, kõrghariduse puhul on vastav näitaja aga mõnevõrra väiksem. See seos stressi ja haridustaseme vahel 2008. aastaks isegi suurenes. Põhjenduseks võib viidata, et kiired muutused nõuavad konkureerimi-

seks, rasketes olukordades hakkamasaamiseks laia silmaringi, keelte- ja arvutioskust, ettevõtlikkust, teadmisi firma asutamisest jms. Kõik need omadused üheskoos tagavad parema majandusliku kindlustatuse ja eluga rahulolu, mis omakorda madaldab stressitaset. 2008. aastal on kõrgema haridusega vastajate grupis stressivaevustega inimeste osakaal viiendik.

Tabel 5.2. Stressivaevuste esinemine elanikkonna erinevates rühmades 1993. ja 2008. aastal (kolm ja enam stressivaevust vähemalt kord-paar nädalas, %)

	1993	2008
Keskmine	25	26
Sugu:		
Mehed	17	22
Naised	32	30
Vanus:		
Alla 25-aastased	19	33
55-aastased ja vanemad	25	30
Haridus:		
Alla keskhariduse	31	40
Kõrgharidus	24	22
Elukoht:		
Tallinn	29	26
Maapiirkond	21	26

See, et 1993. aastal oli Tallinnas tugeva stressiga inimesi rohkem kui maakohtades, võib rääkida linnaelu suuremast närvilisusest ja kiiremast elutempost. 2008. aastaks olid vahed kadunud ja stressivaevustega inimesi Tallinnas ja maal ühesugune osakaal. Seega näib üleminekuaeg olevat kummutanud vana arusaama, et just linnaelu tekitab pingeid, kui ka

selle, et loodus maal rahustab ja tasakaalustab. Maainimeste stressitasemes peegelduvad mitmed maakohtadele iseloomulikud sotsiaalsed ja majanduslikud probleemid. Kindlasti mõjub füüsilisele ja vaimsele tervisele ka maatöö eripära. On ju maatöö enamasti füüsiliselt raske ja korraldatud nii, et inimesel pole mahtigi tervisevaevuste puhul arsti poole pöörduda. Tööd tahavad tegemist, põld harimist ja loomad söötmist ka siis, kui tervis nõuaks puhkust.

Mõningane muutus on toimunud ka eri vanusegruppide stressitasemes. Küsitlusest "Eesti 93" nähtus, et vanemaid inimesi vaevasid vaimsed pinged noorematest mõnevõrra rohkem. 2008. aastal ilmnes noorte seas tugevas stressis inimeste osakaalu tõus ning üle 55-aastaste seas langus, seega oli mõlemas vanusegrupis tugevas stressis inimesi peaaegu ühepalju (30–33%). Vanemate inimeste puhul võiks seletus lähtuda asjaolust, et nad on Eesti ühiskonna murrangulise muutumise kõige suuremast šokist üle saanud ja hakkavad nüüd mõnesugust tasakaalu saavutama või olukorraga leppima. Noortel võib nähtuda tendentsi tagajärg, et varasematel aastatel sisenesid noored töömaailma valutumalt ja järk-järgult, mistõttu ka pinget ja stressi oli vähem. Praegu on uuenduste eesotsas ja paljudes valdkondades juhtpositsioonil ennekõike nooremad inimesed. Sel põhjusel peavad nii need noored, kes püüavad karjääriredelil edasi liikuda, kui ka need, kes tahavad positsiooni säilitada, endast pidevalt maksimaalse andma. Rõhutada tuleb kindlasti veel tööpuuduse üha teravamat esiletulekut, seda ka noorte seas. Kõik see on loonud eeldused stressiseisundi kujunemiseks. Ka siin tuleks teha üksikasjalikum analüüs, sest tegelikult on suurimad käärid meeste-naiste kõrvutuses, vaadates stressitaseme muutusi erinevates vanuserühmades (Joonis 5.6).

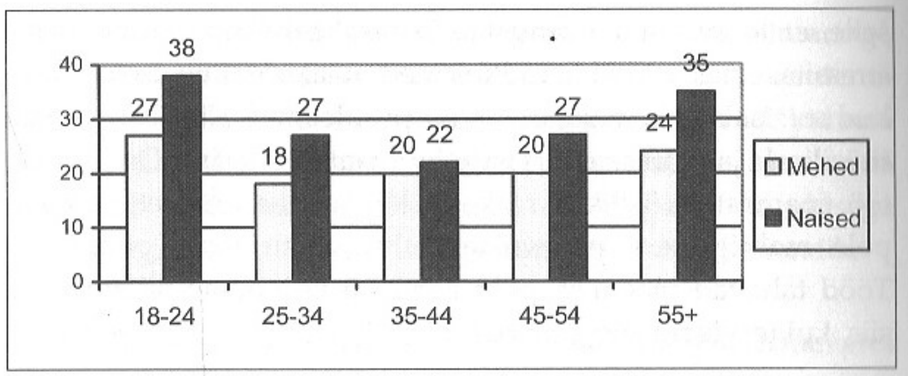

Joonis 5.7. Meeste ja naiste stressiseisund erinevas elueas (kolm ja enam stressivaevust vähemalt kord-paar nädalas, 2008, %)

Jooniselt 5.7 selgub, et naiste stressinäitaja on meeste omast tunduvalt kõrgem pea kõikides vaadeldud vanusegruppides. "Eesti 2008" andmetel on nii meeste kui naiste stressitase kõrgeim vanuses 18–24 ja vanemas eas, üle 55-aastaselt. Uurijad viitavad, et noorte meeste probleemiks on, et neist paljude jaoks on igatsusväärne edasipürgimine, konkurentsis püsimine ja edu saavutamine, mis sageli viib pingetaseme kujunemiseni (Macionis 2003). Naistel püsib stress kõrgena kogu elu jooksul. Kriitiline eluperiood on neil, nagu meestelgi, seotud kooli lõpetamise, haridustee jätkamise ja tööellu lülitumisega. Jätkuvalt on stressitase kõrge eas, mil väikeste lastega naine peab lahendama perekonna ja kutsetöö ühildamisega seotud probleeme.

Naiste jaoks on kriitiline ka vanus 45–54. Nagu Eesti inimarengu aruandest võib lugeda, hakatakse end vanaks pidama juba keskeas. Marju Lauristini analüüsist järeldub, et umbes 50-aastaselt hakkavad inimesed tundma, et nende aktiivse enesearenduse aeg on läbi. Inimesi harjutatakse mõttega, et

kui oled üle viiekümne ja pealegi naisterahvas, siis justkui ei olegi moraalset õigust nõuda tööl endale neid tingimusi, mis on noorematel. Vanemas eas naistele on tugevaks stressiallikaks ka palju aega ja energiat võttev hoolitseja ja hooldaja roll. Nagu 2000. aastal Eesti Geriaatria ja Gerontoloogia Assotsiatsiooni poolt läbi viidud uurimusest ilmnes, on 42 protsenti sotsiaaltöötajatest arvamusel, et eakate eest hoolitsemine pole riigi ülesanne, vaid pere kohustus (Kiis 2002). Tavaliselt on hoolitseja rollis naine.

Üle 55-aastaste naiste kõrge stressitaseme põhjuseks võib olla ka tervise olukord. Selleealistest meestest on oma tervisega rahul 62 protsenti, naistest natukene vähem – 55 protsenti. Samuti võib stressi põhjuseks olla üksindus. Üle 55-aastastest naistest on (vaba)abielus 58 protsenti, meestest 85 protsenti; naistest on lesed 22 protsenti, meestest üksnes 3 protsenti. Kõik need andmed aitavad selgitada vanemaealiste meeste ja naiste stressitaseme erinevusi.

Nägime, et Eestis on mitte ainult eakamatel, vaid ka noortel ja paljudel 45. eluaasta piiri ületanutel kõrge stressitase, mis annab tunnistust probleemide olemasolust eluga toimetulekul. Kuigi ka meie küsitluses, sarnaselt teiste uurimustega (Waldfogel 2007), on paljude vastajate jaoks eluga hakkamasaamise kriisiajaks keskiga, on meie uurimuses stressinäitaja alusel kõige raskem nii noorus- kui ka pensioniaeg, seda eriti naiste jaoks – s.t stressitaseme seos vanusega on U-kujuline. Samalaadseid tulemusi stressitaseme muutustes elukaare erinevatel hetkedel on saanud ka teised uurijad (Oswald 1997; Waldfogel 2007), kusjuures rõhutatakse, et 40. eluaasta ümber on murdepunkt.

Eesti inimarengu autorid kinnitavad, et rahvastiku hea tervis pole vaid majanduskasvu loomulik saavutus, vaid seos on vastastikune – ka rahvastiku tervis mõjutab riigi majandus-likku arengut, konkurentsivõimet ja tootlikkust. Sünnimomen-dil ennustatava 52 tervelt elatud eluaasta poolest asub Eesti võrreldes teiste Euroopa riikidega ühel viimastest kohtadest. Kaotatud aastate tõttu jääb aga kasutamata põhjendamatult suur osa ühiskonna arengupotentsiaalist (Eesti inimarengu aruanne 2008).

Tervisekäitumine

Olukorras, kus osa Eesti inimesi pole rahul oma tervisega, ent samal ajal peavad head tervist ja paljud ka füüsilise vormi eest hoolitsemist oluliseks eluväärtuseks, kerkib küsimus – mil määral inimesed ise oma tervise eest hoolitsevad, mida nad selle heaks teevad või tegemata jätavad, kas nende käitumises ja ellusuhtumises on palju terviseriski suurendavaid asjaolusid.

Liikumisharrastused

Järgnevalt vaatame, mil määral on meie inimeste seas levinud erinevad liikumisharrastused. Elanikkonnaküsitluses "Eesti 2008" antud vastused liikumisharrastuste kohta näitavad, et jooksmise, rattasõidu, rulluisutamise, kepikõnni, pallimängude, jõuharjutuste jms tegeleb 2–3 korda nädalas iga kuues (17%), seejuures eriti tihti, neli või rohkemgi korda nädalas, 8 prot-senti vastajatest. Negatiivne pool on aga tunduvalt tugevamalt esindatud – peaaegu iga teine vastanu märkis liikumisharras-tuste kohta, et *ei tegele üldse* või tegeleb *harvemini kui paar korda kuus* (48%). Kui 1990ndatel tehtud küsitlustes edestasid naised

selles valdkonnas mõnevõrra mehi, siis nii 2003. kui 2008. aasta andmetel on mõlemas grupis küllaltki võrdselt neid, kes ütle-vad end tegelevat liikumisharrastustega 2–3 korda nädalas või sagedamini (26%). Samas tuleb esile, et võrreldes 2003. aastaga on olukord muutunud: meeste hulgas on naistega võrreldes kaks korda rohkem neid, kelle harrastussagedus on väga kõrge – neli või rohkem korda nädalas oli harrastussagedus meestest 13%-l ja naistest 7%-l. 2008. aastal on mõlemas grupis kõige aktiivsemate harrastajate osakaal ühesugune – 8–9 prot-senti (Joonis 5.8). 18–24-aastaste hulgas ilmneb, et noormees-test iga kuues tegeleb spordiga eriti aktiivselt, lausa iga päev, seevastu neidude liikumisharrastuste eesmärgiks on ilmselt enda füüsise vormis hoidmine, milleks piisab sagedusest 2–3 kordanädalas.

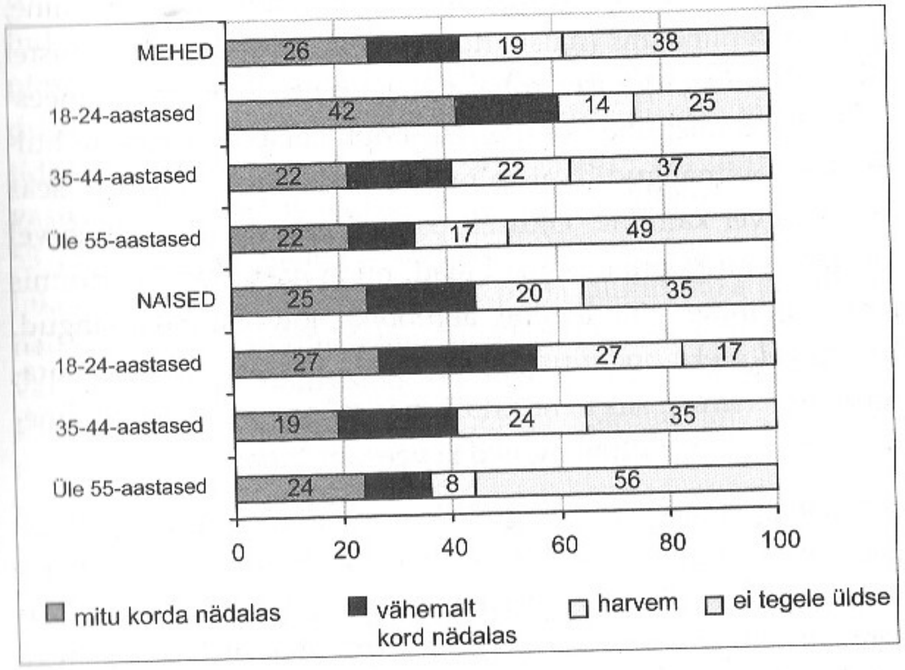

Joonis 5.8. Liikumisharrastustega tegelemine eri vanuses meeste ja naiste hulgas, 2008, %

Nii mehed kui naised tegelevad suvel kõige sagedamini jalgrattasõiduga – meestest 25 protsenti, naistest 33 protsenti. Suvistest liikumisharrastustest on sageduselt järgmisel kohal nii naistel kui meestel ujumine ja teised veespordialad (17–19% vastanutest). Sageduselt järgmisena nimetavad mehed käimist või matkamist, ka jooksmist, kergejõustikku, orienteerumist. Naiste seas on küllaltki populaarne käimine. Meeste puhul saab veel esile tõsta jõusaalis harjutamist ja pallimängusid, naistel puhul seevastu võimlemist või kepikõndi.

Talvistest harrastustest nimetasid nii mehed kui naised kõige sagedamini suusatamist, nooremad ka slaalomit või lumelauasõitu (meestest 19%, naistest 15%). Samas langevad ülejäänud talvised populaarsemad liikumisharrastused suuresti kokku suviste harrastustega. Kõige sagedamini on nendeks ujumine, vesivõimlemine jms (naiste hulgas 17%, meestel 13%). Naistel on sageduselt järgmisel kohal võimlemine ja aeroobika, meestel atleetvõimlemine või jõusaal. Populaarsed on meeste hulgas ka pallimängud. Naiste populaarsemate harrastuste seas on ka talvel käimine. Üldiselt paistab aga silma, et nii suvel kui talvel on populaarsemad alad, mida harrastatakse ruumis sees – ujumine, võimlemine, aeroobika, jõusaal, pallimängud. Kui talvel oleks oodanud ülekaalukalt suusatamise ja uisutamise nimetamist, siis nendest üksnes mõnevõrra vähem nimetati võimlemist, pallimängusid ja veespordi harrastusi.

On ootuspärane, et vanuse kasvades tõmbutakse liikumisharrastuste aktiivsuses tunduvalt tagasi ja kõige rohkem on mitte-tegelejaid üle 55-aastaste hulgas, naistest näiteks 56 protsenti. Kuigi nooremas vanusegrupis on liikumisharrastustega tegelejaid tunduvalt rohkem, on tegelikult üllatav, et noormeeste hulgas on 25 protsenti ja neidude hulgas 17 protsenti

neid, kes ei tegele ühegi liikumisharrastusega. Siinkohal tuleb esile veel üks märkimist vääriv asjaolu: vanemaealistest väidab iga üheksas-kümnes, et tegeleb liikumisharrastustega neli või rohkem korda nädalas. Põhjenduseks võib öelda, et vanemaealised tegelevad rohkem selliste liikumisharrastustega, mis eeldavad väiksemat koormust ja nii mõnigi kord on siinkohal mõeldud igapäevaseid tegemisi kodus, aias või põllul, mis eakamate inimeste jaoks võivad olla füüsiliselt küllaltki pingutavad. Seevastu noorte jaoks tähendasid liikumisharrastused ennekõike puhtsportlikke tegevusi. Niisiis tuleb andmete tõlgendamisel arvestada, et liikumisharrastusi võidakse erinevalt defineerida.

Liikumisharrastustega tegelemises etendab haridus olulist rolli. 2008. aasta küsitluses oli kõrgema haridusega inimeste hulgas 33 protsenti neid, kes on harrastamise sageduseks nimetanud *rohkem kui 2–3 korda nädalas*, seevastu alla keskharidusega grupis 20 protsenti. Ka on kõrgharidusega respondentide seas oluliselt vähem mitte-tegelejaid – 22 protsenti, seevastu madalama haridusega grupis üle kahe korra rohkem – 53 protsenti. Madalama haridusega inimesed märgivad oma liikumisharrastustena sagedamini pikki jalutuskäike ja käimist; nad eelistavad liikumist, kus füüsiline pingutus on suhteliselt väike või mille põhisisuks on meeldivalt vaba aega veeta: kalastamine, jahil, seenel või marjul käimine jms. Kõrgema haridusega vastajad on aktiivsemad sportlikes harrastustes. Nad teevad seda eelkõige hea enesetunde saavutamiseks ning oma füüsise vormishoidmiseks.

"Eesti 2008" andmetel ei tegele üldse liikumisharrastustega 36 protsenti elanikkonnast. Põhjuseks võib ühelt poolt olla asjaolu, et inimesed pole ise huvitatud end füüsiliselt pingutama, seda kas või laiskusest või mugavusest, ent teisalt või-

vad ajendiks olla objektiivsed takistused. Kõige sagedamini on mitte-tegelemise põhjusena nimetatud ajapuudust ja väsimust peale tööd; iga kolmas-neljas viitab, et pole piisavalt huvi ega viitsimist, pole sobivat seltskonda ega treeningukaaslasi või et sportimine on liiga kallis. Veel nimetatakse takistusena, et halb tervis ei võimalda sportida ja ka sportimiskoha (saali, väljaku jms) puudumist.

Tabel 5.3. Liikumisharrastustega mitte-tegelemise põhjused meeste ja naiste hulgas, 2008, %

Põhjused	Mehed	Naised
Ajapuudus	46	36
Väsimus peale tööd	39	41
Pole piisavalt huvi ega viitsimist	39	33
Halb tervislik seisund	22	21
Sportimine on kallis	16	24
Pole sobivat seltskonda ega treeningukaaslasi	16	24
Sportimiskoha (saali, väljaku jms) puudus	13	9

Paljud eeltoodud põhjendustest, miks ei tegelda ühegi liikumisharrastusega, on meeste ja naiste puhul küllaltki sarnased (Tabel 5.3). Samas viitavad naised meestega võrreldes sagedamini sportimisvõimaluste kallidusele, sellele, et pole sobivat seltskonda ega treeningukaaslasi, mehed seevastu rõhutavad sagedamini ajapuudust või sportimiskoha (saali või väljaku jms) puudumist. Madalama ja kõrgema haridusega vastajate

juures on suurematekst erinevuste põhjustajateks ennekõike tervislik seisund, seltskonna või spordikoha puudumine, materiaalne olukord ja ka huvi puudumine. Näiteks andis vastuse *liikumisharrastustega tegelemist segab halb tervislik seisund* madalama haridusega grupist 32 protsenti, kõrgema haridusega grupist kaks korda vähem. Elukohast lähtuvad erinevused on küllaltki mõistetavad: maapiirkondades on sagedamini takistuseks sportimiskoha puudumine (maal 21%, Tallinnas 5%). Samas nimetab Tallinnas vastanutest 28 protsenti, et sportimine on kallis harrastus, maal seevastu 14 protsenti. Tõepoolest, on ju pealinnas palju erinevaid võimalusi oma füüsilise vormi, hea enesetunde eest hoolitsemiseks – mängida tennist või sulgpalli, kasutada jõusaali, minna aeroobika-, *shapingu-*, spinningurühmadesse jm –, kuid neis gruppides osalemine on küllaltki kallis.

Terviseriske suurendav käitumine

Eestis on palju tehtud, et laieneks teadlik tervisekäitumine ning väheneks tervist kahjustavad harjumused – suitsetamine, alkoholi tarbimine ja uimastite kasutamine. Suitsetamise osas võib tervisekasvatuse ja -propaganda tulemuslikkust näha: ajavahemikus 1993–2008 on *pidevalt* suitsetajate osakaal mõnevõrra vähenenud ja mittesuitsetajate osakaal tõusnud (Joonis 5.9). 2008. aastal väitis 27 protsenti meestest ja 57 protsenti naistest, et nad pole kunagi suitsetanud. 2008. aastal oli *pidevalt* suitsetajaid meeste hulgas 34 protsenti, naiste seas 14 protsenti. Pidevalt suitsetajateks pidasime neid, kes suitsetasid 1–20 sigaretti või isegi üle paki päevas.

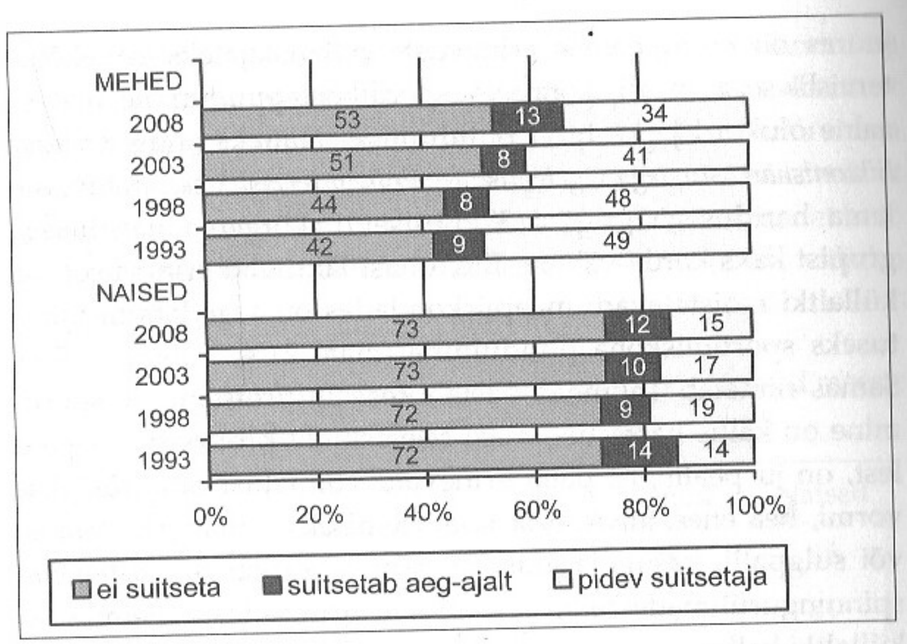

Joonis 5.9. Suitsetamine, 1993–2008, %

Edasi vaatleme, millise intensiivsusega suitsetavad erinevas vanuses ja eri haridustasemega naised ja mehed (Tabel 5.4). Üle 55-aastaste inimeste hulgas on mittesuitsetajaid rohkem kui noorte hulgas. Samas on noorte puhul põhjust esile tõsta negatiivset asjaolu: 18–24-aastaste noormeeste seas on iga kolmas pidev suitsetaja ja samaealiste neidude hulgas on pidevaid suitsetajaid 11 protsenti.

Hariduse osas on samuti suured erinevused – nii meeste kui naiste puhul ilmneb, et kõrgharidusega vastajad on ennekõike need, kes ei ole kunagi suitsetanud või on maha jätnud, ning kõige suurem pidevalt suitsetajate osakaal on alla keskharidusega meeste seas (51%). Kuigi naised on suitsetajatena tagasihoidlikumad, tuleb esile tuua mõningad negatiivsed asjaolud. 18–24-aastastest neidudest rohkem kui iga kümnes (11%) suitsetab pidevalt. Sama suur on pidevalt suitsetajate osakaal kõrgharidusega naiste hulgas, kusjuures madalama haridusega naistest on pidevaid suitsetajaid juba iga neljas. Vaadates eri vanuses mehi ja naisi, tuleb mõlemas grupis esile samalaadne tendents – neid, kes pole kunagi suitsetanud või on maha jätnud, on eriti palju vanemaealiste seas. Pidevalt suitsetajaid on kõige enam meeste seas ja ennekõike nooremas vanusegrupis, 18–24-aastaste hulgas (30%).

Tabel 5.4. Suitsetamise intensiivsus erineva vanuse ja haridusega meeste ja naiste seas, 2008, %

	Ei suitseta	Suitsetab aeg-ajalt	Pidev suitsetaja
Mehed			
18–24-aastased	45	25	30
55 ja vanemad	64	8	28
Naised			
18–24-aastased	65	24	11
55 ja vanemad	78	8	14
Mehed			
Madalam kui keskharidus	42	7	51
Kõrgharidus	65	14	21
Naised			
Madalam kui keskharidus	61	14	25
Kõrgharidus	79	10	11

Suitsetamise ja tervisega rahulolu vahel näib olevat otsene seos. Kui näiteks 35–69-aastaste meeste keskmine tervisega seonduv rahuloluhinnang 5-pallisel skaalal oli 3,52 (naistel 3,35), siis nende vastajate puhul, kes suitsetasid 20 või enam sigaretti päevas, olid rahuloluhinnangute keskmised ainult 3,06 ja 3,01 (Joonis 5.10).

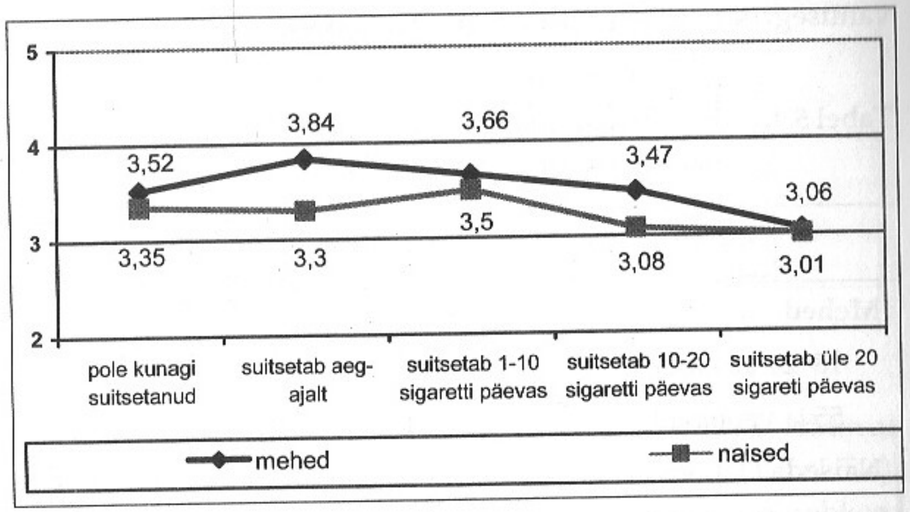

Joonis 5.10. Rahulolu tervisega sõltuvalt suitsetamise sagedusest (mehed ja naised vanuses 35–69), 2008, keskmised 5-pallisel skaalal, 1 – *üldse mitte rahul*, ..., 5 – *täiesti rahul*)

Eestis on algatatud mitmeid suitsetamisvastaseid tervisekampaaniaid, näiteks kohvikud ja töökohad on muudetud suitsuvabaks. Selle töö tulemused on nüüdseks märgatavad: olulisel määral on langenud passiivne suitsetamine, seda nii töökohas kui kodudes. Kui 1996. aastal viibis igal tööpäeval vähemalt tunni suitsuses ruumis 26% inimestest, siis 2006. aastaks oli see näitaja vähenenud 13 protsendile (Tekkel, Veideman, Rahu 2007).

Seksuaalkäitumisega seonduvad riskid

10–15 aastat tagasi ei olnud Eestis HIV-positiivsus ehk immuunpuudulikkuse viirus probleemiks. Praegu on selle nähtuse levikut iseloomustavad arvud juba murettekitavad. Seoses HIV-positiivsete arvu jätkuva kasvuga Eestis üritati 2008. aasta küsitluses saada pilti selle kohta, mil määral Eesti elanikud teavitavad endale seksuaalkäitumisega seonduvaid terviseriske.

18–69-aastastest küsitletutest ligi 95 protsenti oli olnud seksuaalvahekorras. Meestest 82 protsendil oli olnud küsitlusele eelnenud 12 kuu jooksul üks partner, 14 protsendil kaks-kolm partnerit ja 4 protsendil enam kui kolm partnerit. Naised olid selles osas mõnevõrra tagasihoidlikumad – 90 protsendil oli olnud üks partner, 9 protsendil kaks-kolm partnerit ja ühel protsendil enam kui kolm partnerit. Ootuspäraselt oli neid, kel oli 12 kuu jooksul olnud rohkem kui üks partner, kõige enam 18–24-aastaste seas (Joonis 5.11).

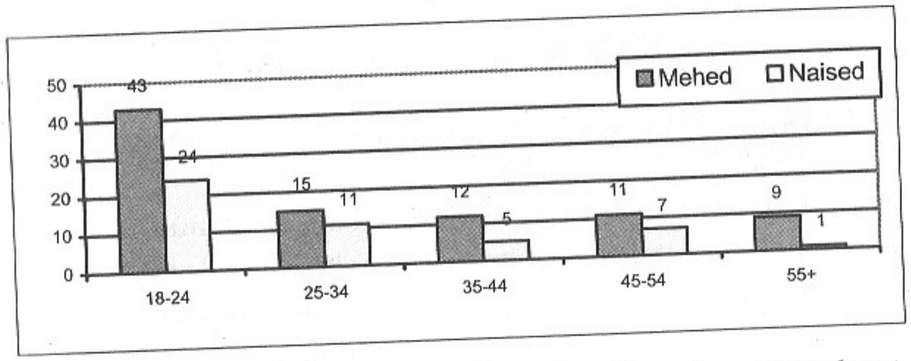

Joonis 5.11. Viimase 12 kuu jooksul kaks või enam seksuaalpartnerit meeste ja naiste hulgas eri vanuserühmades, 2008, %

Rohkem kui iga kümnes (11%) seksuaalvahekorras olnud 18–69-aastane vastaja oli küsitlusele eelnenud 12 kuu jooksul olnud juhuvahekorras (meestest 15% ja naistest 8%), mis jällegi tuli enamasti noorema vanusegrupi arvelt.

Uurimus näitas, et püsipartneriga küllaltki sageli kondoomi ei kasutata. Enamasti alati kasutas kondoomi üksnes iga kolmas 18–24-aastaste ja iga neljas 25–35-aastaste grupis. Ootuspäraselt juhukontaktide korral olukord mõnevõrra muutus. Juhuvahekorras olnud meestest oli alati kondoomi kasutanud 52 protsenti. Samas väitis iga kuues (17%), et ka juhuvahekorra puhul nad kondoomi ei kasutanud. Rõhutagem, et jutt on üksnes neist, kes olid olnud juhukontaktides. Üldiselt võib öelda, et mida vanem vastaja, seda vähem kasutati erinevate partnerite korral kondoomi. Suurem on kondoomi kasutajate osakaal juhusuhetes alla 35-aastaste hulgas, samuti Tallinnas ja kõrgema haridusega vastajate seas. Küsitlustulemuste põhjal võib järeldada, et kondoomi vaadeldakse pigem kui ühte rasestumisvastastest vahenditest, mitte kui elementaarset kaitsevahendit sugulisel teel levivate haiguste, kaasa arvatud HI-viiruse vastu.

Suhtumine HIV-positiivsetesse

Tervise Arengu Instituudi uurimused on näidanud, et mitte alati pole inimestel õiget ettekujutust, kuidas HI-viirus levib. Mõeldakse isegi, et viirus võib levida toidunõude või sääsehammustuse kaudu jms (Lõhmus, Trummal, Harro 2003).

2003. ja 2008. aasta elanikkonnaküsitlustes paluti vastajatel avaldada arvamust seitsme erineva olukorra suhtes, kus oli seos HIV-positiivsetega: kas vastaja sööks ühes lauas koos

HIV-positiivsega, kas oleks valmis hoolitsema HIV-positiivse sugulase eest, kuni selleni, et lõpetaks toidu ostmise poest, kus müüja on HIV-positiivne.

Joonisel 5.12 on toodud nende vastajate osakaal, kes 2003. ja 2008. aasta küsitlustes väljendasid tuntavalt tõrjuvat suhtumist HIV-positiivsetesse.

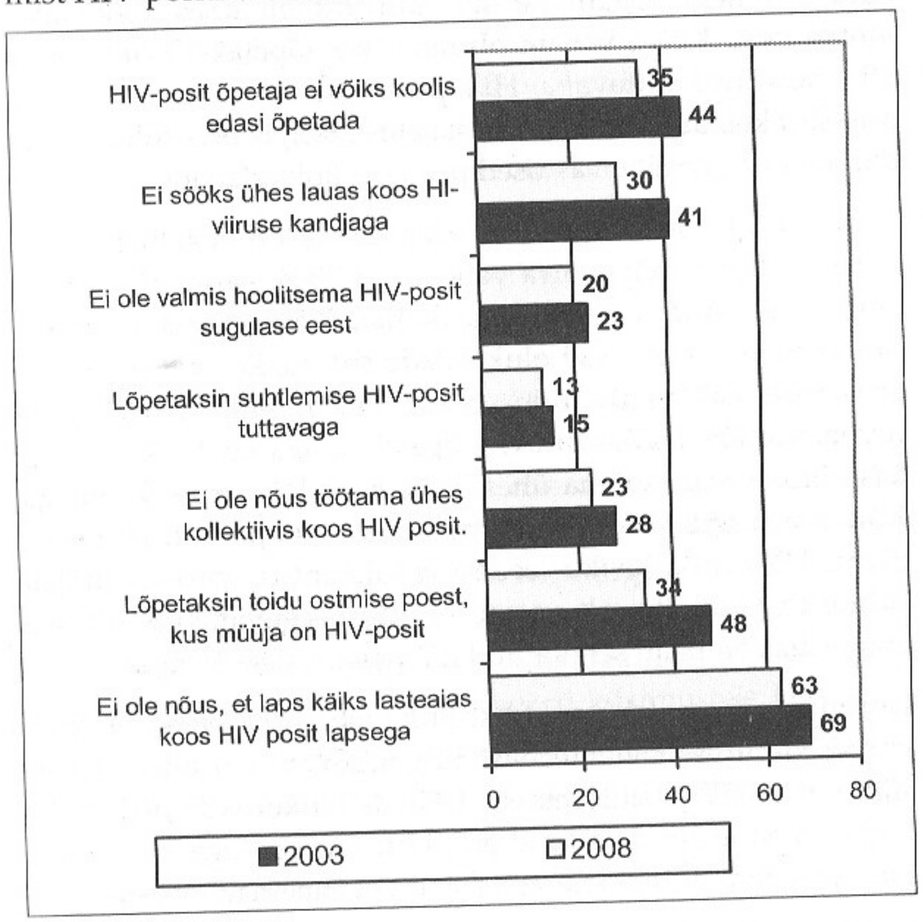

Joonis 5.12. Negatiivne suhtumine HI-viiruse kandjatesse aastatel 2003 ja 2008, %

Jooniselt 5.12 on näha, et mõlemas küsitluses ilmnes negatiivne hoiak kõige sagedamini olukorras, milles nähti ohtu iseendale või oma perekonnale. Nii ei oldud nõus, et laps käiks lasteaias, kus käib ka HIV-positiivne laps, või koolis, kus õpetaja oleks HIV-positiivne. Probleeme tekkis ka siis, kui peaks sööma ühes lauas koos HI-viiruse kandjaga. Suhtumine oli natuke vähem negatiivne siis, kui jutt oli ühes kollektiivis töötamisest. Kõige vähem oli neid, kes lõpetaksid suhtlemise HIV-positiivse tuttavaga. HIV-positiivse sugulase eest hoolitsemisest keelduks viiendik vastajatest. Kõigis neis suhtumistes olid meeste ja naiste vastused peaaegu kokkulangevad.

Jooniselt 5.12 on ka näha, et 2008. aastal on negatiivse hoiakuga vastajaid mõnevõrra vähem kui 2003. aastal. See kehtib kõikide esitatud valdkondade kohta. Kõige enam on negatiivne hoiak vähenenud olukordade suhtes, kus väljendatakse arvamust, kas ostaks toitu poest, kus müüja on HIV-positiivne, või kas HIV-positiivne õpetaja võiks koolis õpetada ja kas ollakse nõus sööma ühes lauas koos HI-viiruse kandjaga. Kõik see räägib sellest, et viimastel aastatel on inimeste teadlikkus HI-viiruse leviku teedest ja tolerantsus viirusekandjate suhtes tõusnud. Ilmselt on neis muutustes etendanud rolli see, et meedias on palju selgitatud HIV-positiivsuse olemust.

Uurimus näitas, et kõrgem haridus toob kaasa paremad teadmised HI-viiruse levikuteedest ning mõistvama ja tolerantsema suhtumise HIV-positiivsetesse. Kõikide olukordade puhul olid kõrgema haridusega vastajad positiivsema hoiakuga. Nooremad inimesed olid üldiselt tolerantsemad kui vanemad inimesed.

Hoiakutes ilmneb veel üks eripära. Nimelt pole vanemaealiste seas mitte üksnes rohkem negatiivse hoiakuga inimesi, vaid rohkem ka neid, kes valisid vastusevariandi *raske öelda*. Vanemaealiste hulgas oli neutraalseid ja kahtlevaid vastajaid erinevate

olukordade juures kolmandik (võrdluseks, 18–24-aastaste grupis oli *raske öelda* vastuseid enamikul juhtudest 10 protsendi piires või alla selle). Kontrollisime ka mõtet, kas maakohtades, kus HIV-positiivseid on Tallinna ja teiste suuremate linnadega võrreldes suhteliselt vähem, on positiivsem hoiak levinum või mitte. Tegelikult ilmnes, et hoiakud on sageli küllaltki lähedased: näiteks oleks nõus ühes lauas sööma HI-viiruse kandjaga 60 protsenti Tallinna vastajatest ja 55 protsenti maakohtade vastajatest. HIV-positiivsega on nõus ühes kollektiivis töötama 63 protsenti tallinlastest ja 59 protsenti maainimestest. Toiduainete ostmist jätkaks poest, kus müüja on HIV-positiivne, Tallinnas 41 protsenti ja maakohtades 43 protsenti inimestest.

Tervise Arengu Instituudis korraldati 2003. aastal küsitlus "HIV/AIDS-i temaatikaga seotud teadmised, hoiakud ja käitumine noorte hulgas" (Lõhmus, Trummal, Harro 2003). Selle uuringu alusel võime viidata küsitluses "Eesti 2008" ilmnenud tulemuste põhjustele. TAI uurijad rõhutasid informeeritust, teadmiste taset, mis kujundavad tolerantsemat hoiakut HIV-positiivsusesse ja ei lase end mõjutada levinud valearusaamadest ning müütidest. Ilmnes, et mida kõrgem on haridustase, seda vähem on väärarusaamu HIV-nakkuse edasikandumise võimalustest. Neis gruppides, kus teadmiste indikaatori väärtus oli kõrgem (s.t vastati õigesti küsimustele HI-viiruse leviku teede kohta), oli tolerantsem ka suhtumine HIV-positiivsetesse. Kuigi uurijad väidavad, et noorte teadmised HI-viiruse levikuteedest on siiski kasinad, tuleb arvestada, et TAI uurimuses oli vaatluse all ka väga noori vastajaid (nt 10–13-aastased).

Suhteliselt parema informeeritusega seletaksime ka meie elanikkonnaküsitluses noorte ja kõrgema haridusega vastajate positiivsemat suhtumist probleemi. Sama kehtib ka rahvuse

kohta, sest nagu TAI uurijad tõdevad, võib rahvuse lõikes andmeid analüüsides öelda, et eestlastel on paremad teadmised võrreldes muust rahvusest noortega. Nagu TAI uurimuses, nii ei ole ka elanikkonnaküsitluses "Eesti 2008" maa ja linna lõikes selleteemalistes hoiakutes olulisi erinevusi.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et hea tervise saavutamisel jääb kindlasti osa vastutusest inimese enda kanda: kas ta püüab elada tervislikult, käitub ohutult liikluses, piirab alkoholi tarvitamist ja suitsetamist, parandab oma toitumisharjumusi. Riik aga vastutab selle eest, et luua kõik tingimused selleks, et inimesed võiksid elada tervislikult. Positiivsena vajab märkimist, et Eestis on viimaste aastate jooksul korraldatud palju erinevaid terviseedendamise kampaaniaid – liigu terviseks, tervislik toitumine, suitsupriid klassid, HIV-testimise propageerimine jne. Loodetavasti näeb nende kampaaniate tulemusi järgmistes elanikkonnaküsitlustes.

Viiteallikad

ADLER, N. E., BOYCE, T., CHESNEY, M. A., COHEN, S., FOLKMAN, S., KAHN, R. L., SYME, L. S. 1994. Socioeconomic status and health. – *American Psychologist*, 40 (1), 15–24.

AINSAAR, M., KIIVET, R.-A. 2004. Demograafiline areng. – Viik, K. (toim). *Rahvastikust ja arengust Eestis 1994–2004.* Kairo konverentsi 10. aastapäeva tähistades. Tallinn: ÜRO Rahvastikufond, Eesti Pereplaneerimise Liit, 9–25.

BURY, M. 1997. *Health and Illness in a Changing Society.* London: London University.

EESTI inimarengu aruanne 2008. 2009. Eesti Koostöö Kogu. Tallinn: AS Printon Trükikoda. <http://www.kogu.ee/public/EIA08-_est.pdf>

ELO, A.-L., LEPPÄNEN, A., LINDSTRÖM, K. T., ROPPONEN, T. 1992. *Occupational Stress Questionnaire*. Users' Instructions. Helsinki: Finnish Institute of Occupational Health.

HABICHT, J., KUNST, A. E. 2005. Social inequalities in health care services utilisation after eight years of health care reforms: a cross-sectional study of Estonia, 1999. – *Social Science and Medicine*, 60, 777–787.

KASMEL, A. 2005. Rahvastiku tervis – reaalsus ja võimalused. – Raska, E., Raitviir, T. (toim). *Eesti edu hind: Eesti sotsiaalne julgeolek ja rahva turvalisus.* Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 95–110.

KAUPPINEN, K. 1996. Women´s coping strategies in social change: Positive life control and well-being. Women and Transition: The Case of Estonia. Idatutkimus. – *The Finnish Review of East European Studies*, 3-4, (3), 40–55.

KIIS, A. 2002. Sotsiaaltöötajate hinnang eakate asendile Eesti ühiskonnas. – Kaevats, Ü. (koost). *Usaldus. Vastutus. Sidusus.* Eesti sotsiaalteaduste III aastakonverentsi kogumik. Tallinn: TTÜ kirjastus, 211–215.

KUNST, A., LEINSALU, M., KASMEL, A., HABICHT, J. 2002. *Social Inequalities in Health in Estonia. Main Report.* Tallinn: The World Bank, Ministry of Social Affairs of Estonia.

LAURISTIN, M., VIHALEMM, P. 1997. Recent historical developments in Estonia: Three stages of transition (1987–1997). – M. Lauristin, P. Vihalemm, K. E. Rosengren, L. Weibull (eds). *Return to the Western World.* Tartu: Tartu University Press, 73–127.

LEINSALU, M. 2002. Social variation in self-rated health in Estonia: a cross-sectional study. – *Social Science and Medicine*, 2002, 55, 847–861.

LEHTOLA, A.-M., SUTELA, H. 2004. *Uhkia ja mahdollisuuksia.* Helsinki: Tilastikeskus.

LIPAND, A. 2000. Naiste ja meeste tervise seisund Eestis 1990–1998. – P. Maimik, K. Mänd, Ü.-M. Papp (toim). *Teel tasakaalustatud ühiskonda.* Tallinn: UNDP, EV Sotsiaalministeerium, 16–21.

LUNDBERG, U., FRANKENHAEUSER, M. 1999. Stress and workload of men and women in high ranking positions. – *Journal of Occupational Health Psychology*, 4, 142–151.

LÕHMUS, L., TRUMMAL, A., HARRO, M. 2003. *HIV/AIDS-i temaatikaga seotud teadmised, hoiakud ja käitumine Eesti noorte hulgas.* Tallinn. <http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Tervisevaldkond/Uuringud_ja_analuusid/HIVuuring.pdf>

MACIONIS, J. J. 2003. *Sociology.* Upper Saddle River, New York: Prentice Hall.

MIROWSKY, J. 1996. Age and Gender Gap in Depression. – *Journal of Health and Social Behavior*, 37 (December), 362–380.

MIROWSKY, J., ROSS, C. E. 1992. Age and Depression. – *Journal of Health and Social Behavior*, 33 (December), 187–205.

OSWALD, A. J. 1997. Happiness and economic performance. – *The Economic Journal*, 107 (November), 1815–1831.

ROSS, C. E., WU, C. 1995. The links between education and health. – *American Sociological Review*, 60, 719–745.

STATISTIKA andmebaasid. <http://pub.stat.ee>

TEKKEL, M., VEIDEMAN, T., RAHU, M. 2007. *Health Behavior among Estonian Adult Population 2006.* Tallinn: National Institute for Health Development.

WALDFOGEL, J. 2007. *The midlife happiness crisis. Washingtonpost.* Newsweek Interactive Co. LLC. <http://slate.com/id/2161925/>

WILKINSON, R. G., PICKETT, K. E. 2006. Income Inequality and Population Health: A Review and Explanation of the Evidence. – *Social Science & Medicine*, 62(7), 1768–1784.

6.

TÖÖ TÄHENDUS JA TÖÖ ISELOOM

Leeni Hansson

Viimastel aastakümnetel on majanduspoliitilistes aruteludes hakatud sageli rääkima töö sisu muutumisest ja töö teisenenud iseloomust. Eeskätt peetakse silmas tähtajatute töölepingute osakaalu vähenemist, ajutise iseloomuga tähtajaliste lepingutega tööde osakaalu suurenemist ning suuremat paindlikkust tööajas ja -kohas. Uue tehnoloogia laialdane kasutuselevõtt on ähmastanud töökoha ja tööaja mõisteid (Beck 1992). Tööd käsitlevates uurimustes on jõutud järeldusele, et kui 20. sajandi keskel oli tööl indiviidi elus võtmeroll – seda mitte üksnes sissetulekute peamise allikana, vaid ka sotsiaalse staatuse, tarbimisharjumuste, elustiili ja perekonnaelu kujundajana (vt nt Roe, Ester 1999) –, siis praeguses tarbimisühiskonnas ei ole töö enam selleks teljeks, mille ümber indiviidi kogu ülejäänud elu keerleb ning millel tema sotsiaalne identiteet suures osas rajaneb (Beck 2000, Bauman 1998, Sennett 2004 jt). Veelgi enam, väidetakse, et praegust tööturgu iseloomustab suurenev ebakindlus ja ebastandardsete töövormide levik, mida tööandjad edukalt tööalase paidlikkuse sildiga maskeerivad (Beck 2000). Bauman (1998) omakorda leiab, et tarbimisühiskonnas on töötamise eetika asendumas töötamise n-ö esteetiliste kri-

teeriumitega, s.t hinnatakse tööd, mis on vaheldusrikas ja huvitav. Samas nendib ta, et selline töö on tegelikult kättesaadav väiksemale osale töötajatest (Bauman 1998). Selleks, et kuuluda huvitavat ja vaheldusrikast tööd tegevate väljavalitute hulka, peab omama head haridust ja kõrget kvalifikatsiooni, kogemusi ja asjasse pühendumust. Baumani (*ibid*) väitel peavad töötajad, kellel ei õnnestu väljavalitud 'tuumiktöötajate' hulka jõuda, leppima vähemhuvitava ehk n-ö tavalise tööga, mis sageli ei paku töötajale täit rahuldust.

Tänapäeva Eestit iseloomustab olukord, kus palgatöö on jätkuvalt valdavale osale elanikkonnast peamine elatusvahendite hankimise moodus. Samas on mitmed Eesti uurijad jõudnud järeldusele, et viimaste aastakümnete jooksul on meil sarnaselt muu Euroopaga töö hulk kahanenud (Pavelson, Karotom 2004) ning nagu praegune Eesti tööturu olukord näitab, siis tööd ei jätku enam kaugeltki kõigile. Minevikku on jäänud tava, mille kohaselt amet õpiti kogu eluks ja kiiduväärseks peeti ühe ja sama tööandja juures pikaajalist töötamist (Helemäe 2006). Aastatel 1985–2008 korraldatud elanikkonnaküsitluste tulemuste võrdlemine annab hea võimaluse jälgida viimase 15–20 aasta jooksul Eestis toimunud muutusi töö iseloomus ning töö tähenduses meie inimeste jaoks. Tulemuste tõlgendamisel tuleb aga arvestada asjaoluga, et elanikkonnaküsitlus "Eesti 2008" toimus 2008. aasta oktoobris ja novembris, mil ülemaailmsest finants- ja majanduskriisist küll juba räägiti, ent kriiside otsene mõju Eesti majandusele ja sellest tulenevad probleemid ei olnud tööturul veel välja joonistunud. Seega ei võrdle me varasemate uurimuste tulemusi praeguse olukorraga, vaid 2008. aasta oktoobri-novembri seisuga.

Tööjõus osalemine

Aastail 2005–2007 iseloomustas Eestit kiire majanduskasv, madal tööpuudus ja kõrge hõivemäär, mille järelmõju peegeldus ka 2008. aasta elanikkonnaküsitluse tulemustes. Näiteks 2008. aastal oli Statistikaameti andmeil 15–69-aastasest elanikkonnast hõivatuid 66 protsenti ja töötuid alla kuue protsendi. Tabelis 6.1 on toodud elanikkonnaküsitlustes osalenud 18–69-aastase elanikkonna hõive struktuur aastatel 1993–2008. Nagu erinevate aastate elanikkonnaküsitluste tulemuste võrdlemine näitab, oli nii meeste kui naiste tööjõus osalemise määr 18–69-aastase elanikkonna hulgas viimase viieteistkümne aasta jooksul tasapisi kasvanud. Eriti märgatav oli hõivatute osakaalu kasv naiste hulgas, mille ühe olulise põhjusena võiks nimetada pensioniea järkjärgulist tõusu. Pensioniea tõus seletab ka pensionil olevate inimeste osakaalu kahanemist eeskätt naiste hulgas, kelle pensioniiga teatavasti jätkuvalt tõuseb. Nagu juba öeldud, iseloomustas aastaid 2005–2007 pigem töökäte puudus kui tööpuudus, mistõttu paljud pensioniikka jõudnud inimesed said võimaluse töötamist jätkata. Pensionieas inimeste töötamist soodustas ka meie seadusandlus, mis võimaldas töötavatel pensionäridel saada korraga nii töötasu kui pensioni.

Kuna Eesti tööturu arengutendentse ja hõivestruktuuri muutusi tegevusalade ja ametialade lõikes kajastavad põhjalikult Statistikaameti korraldatavad Eesti tööjõu-uuringud, mille andmed on Statistikaameti veebilehel kõigile kättesaadavad (vt www.stat.ee), siis nendel küsimustel käesolevas artiklis üksikasjalikumalt ei peatuta. Selle asemel keskendume edasises analüüsis seni vähem käsitlemist leidnud teemadele, nagu töö tähenduse ja iseloomu muutumine ning tööga seonduv kindlustunne.

Tabel 6.1. 18–69-aastane elanikkond soo ja majandusliku aktiivsuse järgi, 1993–2008 küsitluste valimid %

	mehed				naised			
	1993	1998	2003	2008	1993	1998	2003	2008
Töötavad**	74	74	72	76	58	61	66	67
Ei tööta, on:								
(üli)õpilased**	3	4	5	5	4	5	6	7
pensionärid**	12	12	14	10	21	17	14	12
kodused	(...)*	(...)	(…)	-	4	5	2	4
lapse-puhkusel	(...)	(...)	(…)	1	6	6	7	8
töötud	9	8	7	8	4	6	5	2
muud	2	2	2		3	(…)	(…)	-

* (...) - esinemissagedus alla 1%
** - töötavad (üli)õpilased ja pensionärid on loetud töötajateks

Töö tähendus

Nagu käesoleva kogumiku väärtusi puudutavas artiklis mainitakse, on kutsetöö tähtsus Eesti inimeste väärtusteskaalal viimasel aastakümnel mõnevõrra langenud (vt Heinla). Kutsetöö oli kõige kõrgemalt väärtustatud 1998. aastal. Eda Heinla seletab töö kui väärtuse muutumist majandusarengu erinevate faasidega. 2003. aasta küsitlus toimus majanduskasvu faasis ning nagu juba öeldud, ka 2008. aasta küsitluse toimumise ajaks ei olnud finantsturgude ja üldise majandusolukorra kogu tõsidus inimesteni veel jõudnud. Kuna viimaste küsitluste toimumise aastatel iseloomustas tööturgu vabade töökohtade olemasolu ja puudust tunti mitmete erialade kvalifitseeritud töötajatest, siis oli enamikul töötada soovinud inimestest kindel töökoht olemas. Töökoha olemasolu peeti iseenesestmõistetavaks, millega ilmselt seletub ka töö tähtsuse mõningane langus inimeste väärtusteskaalal.

1993. aasta elanikkonnaküsitlusest alates on inimestel palutud vastata, kas situatsioonis, kus majanduslik olukord võimaldaks neil töötamisest loobuda, sooviksid nad töölkäimist jätkata, eelistaksid täiskoormuse asemel töötada osalise koormusega või lõpetaksid töötamise ja jääksid üldse koduseks. 2008. aasta elanikkonnaküsitluses jätkaks kolm vastajat neljast endiselt töötamist kas siis täiskoormusega või osalise koormusega. Neljandik vastajatest loobuks töötamisest ja jääks koduseks. 2008. aasta küsitlustulemuste võrdlemine varasemate aastate küsitluste tulemustega näitab, et viimase 15 aasta jooksul on nii meeste kui naiste osas koju jääda soovijate osakaal mõnevõrra kahanenud, osalise tööajaga töötada soovijate osakaal aga oluliselt tõusnud (Joonis 6.1). Seega võib küsitlusandmetele toetudes väita, et valdavale osale Eesti inimestest ei ole töö üksnes leivateenimise moodus. Faktist, et viimase 15 aasta jooksul on oluliselt kasvanud nende vastajate osakaal, kes võimaluse korral eelistaksid töötada osalise koormusega, võib teha järelduse, et inimeste töökoormus on olnud suur ning perekonna ja muude oluliste valdkondade ja tegevuste jaoks on töö kõrvalt vähe aega jäänud.

Tavaliselt väidetakse, et mehed on enam orienteeritud tööle ning naised enam kodule ja perekonnale. Meie küsitluste tulemused seda üldlevinud arvamust ei kinnita (Joonis 6.1). Meeste hulgas on aastate lõikes olnud mõnevõrra suurem nende osakaal, kes valikuvõimaluse olemasolu korral sooviksid jätkata töötamist täiskoormusega, ning naiste hulgas nende osakaal, kes sooviksid töötada osalise koormusega, ent koju jääda soovijate osas meeste ja naiste eelistuste vahel olulisi erinevusi

ei ole. Kui materiaalne olukord seda võimaldaks, jätkaks töötamist täiskoormusega iga viies naine. Enam kui pooled (55%) naistest valiks täiskoormusega töötamise asemel osalise töökoormuse, mis viitab asjaolule, et naistel on vaja rohkem töövälist aega mitmesuguste teiste tegevuste, eeskätt lastega tegelemise tarvis.

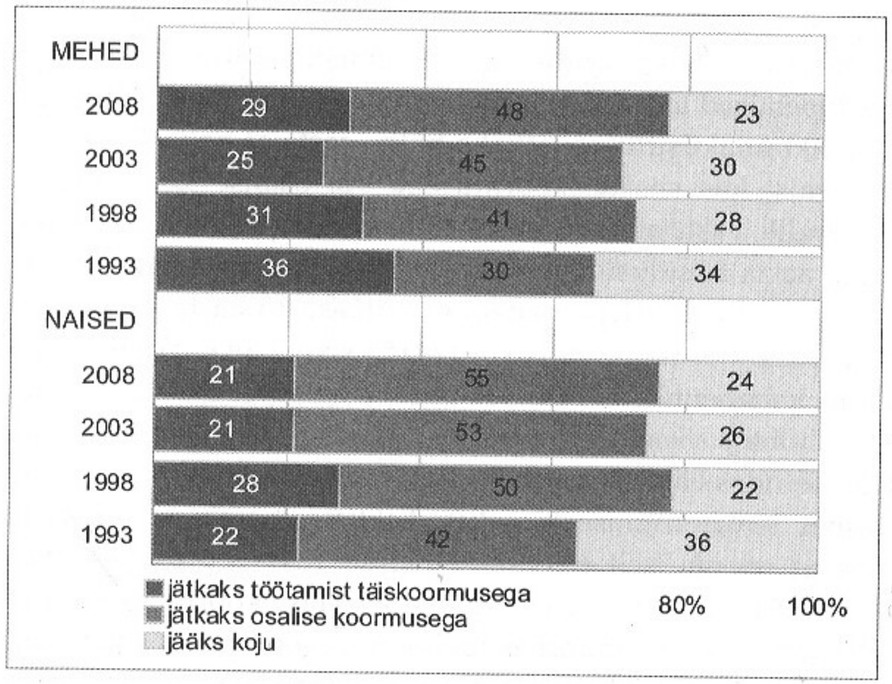

Joonis 6.1. Vastused küsimusele *Mida teeksite juhul, kui majanduslik olukord võimaldaks Teil töötamise lõpetada?*, 1993–2008, %

Üldise pildi muudab kirjuks töötavate pensionäride märgatav osakaal vastajate hulgas. Kui materiaalne olukord oleks seda võimaldanud, oleks 2008. aastal 39 protsenti töötavatest meespensionäridest ja 42 protsenti töötavatest naispensionäridest eelistanud töötamise lõpetada ja koduseks jääda.

Kahjuks ei ole meil võimalik võrrelda töö tähendust nõukogude ajal ja tänapäeval. 1985. aasta elanikkonnaküsitluse ajal ei olnud inimestel võimalik töötamise ja koduseks jäämise vahel valida, sest töötamine oli vastavalt tolleaegsele ideoloogiale iga tööealise nõukogude kodaniku kohus. Samas oli elanikkonnaküsitluse "Eesti 85" ankeedis küsimus, mis lubab meil teha kaudseid võrdlusi. Nimelt küsiti, mida sooviks vastaja teha pensioniikka jõudes: kas jääda kohe pensionile, jätkata töötamist oma endisel töökohal või vahetada olemasolev töö kergema vastu. 1985. aastal arvas 27% meestest ja 22% naistest, et pensioniikka jõudes sooviksid nad jätkata töötamist oma endisel ametikohal. Tulemus on üsnagi lähedane hilisemate küsitluste vastajate osakaaluga, kes sooviksid jätkata täiskohaga töötamist ka olukorras, kus selleks puudub materiaalne vajadus.

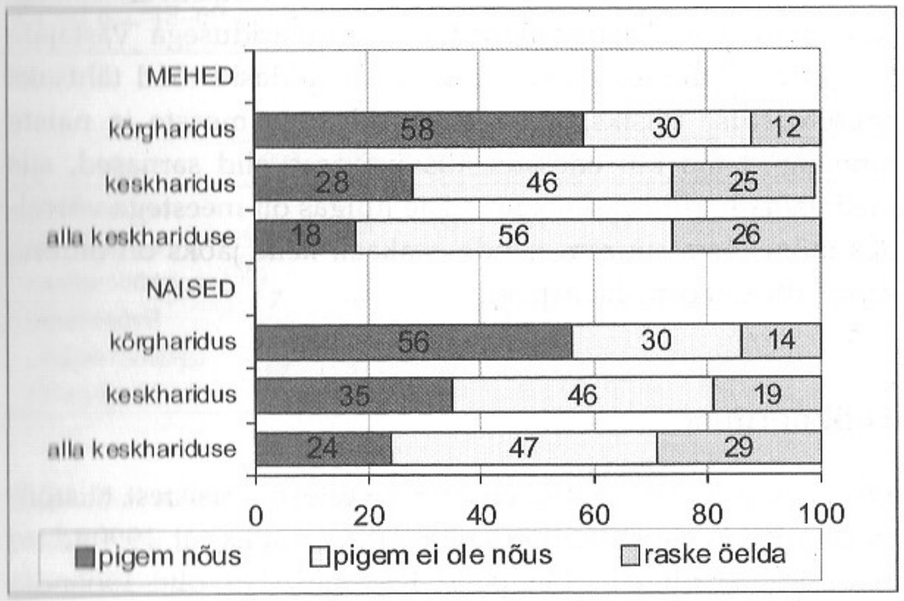

Joonis 6.2. Nõustumine või mittenõustumine väitega *Kutsetöö on minu jaoks tähtis eneseteostuse viis*, 18–69-aastased töötavad mehed ja naised hariduse lõikes, 2008, %

Elanikkonnaküsitlus "Eesti 2008" näitas ka seda, et 43 protsenti töötavatest naistest ja 38 protsenti töötavatest meestest pidas kutsetööd tähtsaks eneseteostuse viisiks ning 58 protsenti naistest ja 37 protsenti meestest leidis, et kutsetöö on suureks vahelduseks nende kodustele argiaskeldustele. Seega ei pea paika väited, et naised on meestest vähem tööle orienteeritud.

Oluliseks töö tähendust eristavaks teguriks on haridus. Nagu jooniselt 6.2 näha, on haridusel nii meeste kui naiste hulgas oluline roll, määramaks, kas ja kuivõrd nähakse töös rohkemat kui pelgalt raha teenimise võimalust. Haridustase määrab suuresti tehtava töö iseloomu. Tuginedes Baumani (1998) väidetele, võib oletada, et kõrgharidusega inimesed teevad huvitavamat tööd, mis omakorda pakub neile ka rohkem eneseteostuse võimalusi. Ootuspäraselt oli kõrgharidusega vastajate hulgas pea kaks korda enam neid, kes pidasid tööd tähtsaks eneseteostuse viisiks. Kui kõrgharidusega meeste ja naiste hinnangud töö kui eneseteostusviisi osas olid sarnased, siis madalama haridustasemega naiste hulgas oli meestega võrreldes mõnevõrra suurem nende osakaal, kelle jaoks oli oluline ka töö eneseteostuslik aspekt.

Töökoormus

1985. aastal töötas valdav enamik meestest ja naistest täistööajaga. 1993. aasta elanikkonnaküsitlus näitas, et 1990ndate algusaastatel oli küllaltki palju töötajaid, kes olid tööandja tahtel viidud üle osaajaga tööle. 2008. aastaks oli olukord muutunud ning meeste osas võis erinevate elanikkonnaküsitluste vahelisel perioodil täheldada täiskoormusega töötavate

meeste osakaalu kasvu ning vaeghõivatute, s.t tööandja tahtel osaajaga tööle üle viidud meeste osakaalu vähenemist (Tabel 6.2). Naiste puhul olid muutused töökoormuses väiksemad. Esile tuleks siiski tuua fakti, et viimase 15 aasta jooksul oli kahanenud tööandja tahtel osaajaga tööle üle viidud naiste osakaal ning kasvanud nende naiste osakaal, kes töötasid osalise tööajaga omal soovil. Osaajatöö võimaldab naistel paremini jagada tööalaseid ja perega seonduvaid kohustusi, ent see tähendab ka suuremat tööga seonduvat ebastabiilsust ja täiskohaga töötajatega võrreldes väiksemat palka. Töötajate osaajaga töötamise soovi piirab ühelt poolt perede üldine majanduslik olukord, sageli ka laenukoormus, teisalt aga pikaajaline täiskohaga töötamise traditsioon.

Tabel 6.2. 18–69-aastaste töötajate töökoormus, 1993–2008, %

	mehed				naised			
	1993	1998	2003	2008	1993	1998	2003	2008
Töötavad:								
täistööajaga	76	83	88	85	83	84	82	82
osalise tööajaga omal soovil	7	6	5	8	5	7	10	12
osalise tööajaga tööandja tahtel	17	11	6	7	12	9	8	6

Siinkohal tuleb märkida, et kui töötavad üliõpilased ja pensionärid välja arvata, siis 2008. aasta lõpus töötas valdav enamik (90%) töötajatest täistööajaga. Töötavatest pensionäridest töötas täistööajaga 60% mehi ning 55% naisi. Osaajaga töötavate pensionäride puhul oli enamasti tegemist nende endi sellekohase sooviga.

2008. aasta küsitluse toimumise ajal töötas 87% töötajatest üksnes oma põhitöökohal. Mis puutub töötamisse kahel või enamal töökohal, siis nagu varasematelgi aastatel, omas lisaks põhikohale teist töökohta pisut enam kui iga kümnes töötaja.

Tööalane kindlustunne

Elanikkonnaküsitluste "Eesti 93" ja "Eesti 2008" andmete võrdlemine näitas, et viimase 15 aasta jooksul oli töötajate hirm töökoha kaotamise võimaluse pärast tasapisi vähenenud. Nii pidas 1993. aastal töötuks jäämise võimalust väga tõenäoliseks iga viies 18–69-aastane töötav mees ja iga neljas töötav naine. Elanikkonnaküsitluse "Eesti 2008" toimumise ajal 2008. aasta sügisel pidas töökoha kaotamise võimalust üsna tõenäoliseks vaid 7 protsenti meestest ja 10 protsenti naistest. Seega olid inimesed 2008. aasta oktoobris-novembris oma töökoha säilimise suhtes üsnagi optimistlikud ning massilisi koondamisi ja tööpuuduse plahvatuslikku kasvu ei osatud sel ajal reaalselt veel ette näha.

Tabel 6.3. Vastused küsimusele *Millised on Teie võimalused uue töökoha saamisel?*, 18–69-aastane töötav elanikkond, %

	mehed				naised			
	1993	1998	2003	2008	1993	1998	2003	2008
head	12	18	21	30	6	8	12	22
keskmised	33	40	37	39	22	34	39	42
halvad	21	21	19	14	41	33	27	18
raske öelda	34	22	22	17	31	24	22	17

Samas olid ka hinnangud töö kaotamise korral uue töökoha leidmise võimaluste kohta küsitlustevahelisel perioodil muutunud optimistlikumaks (Tabel 6.3). Eriti märgatav oli see naiste puhul, kelle hulgas oli oma väljavaadetesse uue töökoha leidmisel kõhklevalt suhtujate osakaal kahanenud enam kui kaks korda. Uue töökoha saamise võimaluste hindamisel kehtis nii 1993. aastal kui ka 2008. aastal kindel seaduspärasus – mida noorem ja parema haridusega vastaja, seda paremaks hindas ta oma võimalusi vajadusel uue töökoha leidmiseks. See seaduspärasus kehtis nii naiste kui meeste puhul.

Töötasu

Statistikaameti andmetel oli 2008. aastal Eestis miinimumpalk 4350 krooni ja keskmine brutopalk 12 818 krooni (Eesti Statistika...). 2008. aasta elanikkonnaküsitluse valimis oli töötajate keskmine brutopalk 12 488 krooni ehk siis valimi keskmine palk oli üsnagi lähedane Eesti statistilisele keskmisele palgale.

Ajakirjanduses on sageli arutletud selle üle, kas ja kuidas riigi keskmine statistiline palk peegeldab tegelikku palkade olukorda. 2008. aasta küsitlusandmete analüüsil võtsime arvestuslikuks aluseks Eesti keskmise statistilise brutopalga ja miinimumpalga ning moodustasime nende põhjal viis palgagruppi. Esimese grupi moodustasid vastajad, kes said miinimumpalka või sellest väiksemat palka, ning teise grupi need vastajad, kelle palk oli miinimumpalgast suurem, ent jäi väiksemaks kui 60 protsenti statistilisest keskmisest palgast. Kolmandasse gruppi jäid vastajad palgaga 60 protsenti keskmisest kuni statistiline keskmine palk ning neljandas grupis jäi töötajate palk statistilise keskmise palga ja sellest kuni 40 protsenti kõrgema vahele. Viienda grupi moodustasid vastajad, kelle palk oli rohkem kui 40 protsenti üle keskmise palga.

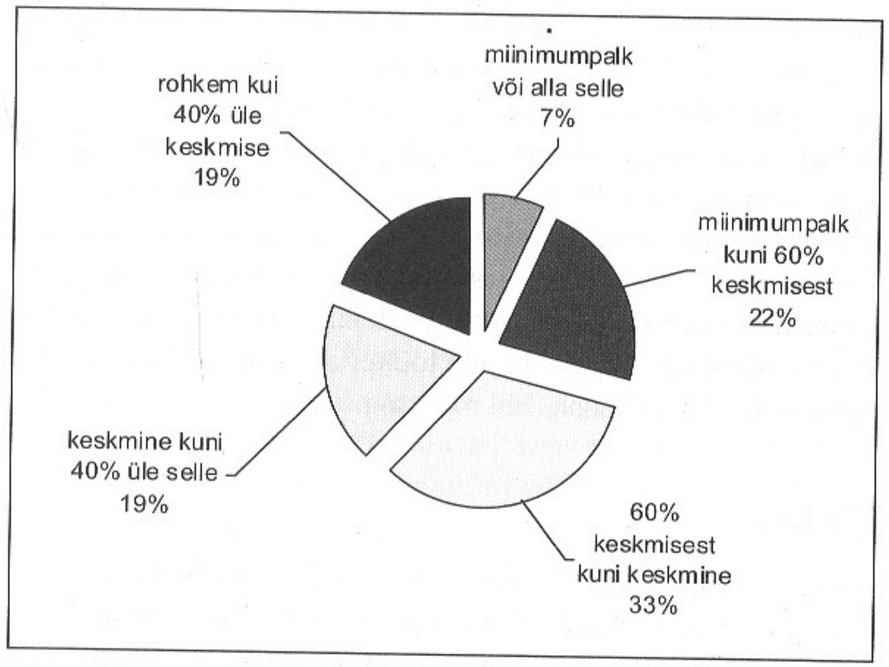

Joonis 6.3. 18–69-aastased töötajad palgarühmade lõikes, põhitöökohalt saadav brutopalk, %

Nagu jooniselt 6.3 näha, jäi 2008. aasta küsitluses ligemale kahe kolmandiku inimeste keskmine brutopalk allapoole Eesti statistilist keskmist palka ning pisut enam kui kolmandik töötajatest sai keskmist või sellest kõrgemat palka. Mediaanpalk, s.t palk, millest 50 protsenti töötajaid said suuremat ja 50 protsenti töötajaid väiksemat palka, oli 2008. aasta lõpus elanikkonnaküsitluses osalenute seas 10 000 krooni ringis.

Statistikaameti andmetel moodustas naiste keskmine netopalk 2006. aastal 69 protsenti meeste keskmisest netopalgast ja mediaanpalk 75 protsenti (Randoja 2008). Erinevus Eesti meeste ja naiste palkades, mis erinevate uurimuste (vt nt Antila, Ylöstalo 1999, 2003) ja Eurostati andmete kohaselt on üks suure-

maid Euroopas, on aastaid olnud mitmel tasandil arutlusobjektiks, ent olukord näib püsivat muutumatuna. Euroopa Komisjoni andmetel on meeste ja naiste keskmiste palkade erinevus Eestis 27 protsenti, mis tähendab seda, et Euroopa Liidu maades on palkade erinevus suurem üksnes Suurbritannias, Küprosel ja Slovakkias (täpsemalt vt Plantega, Remery 2006). Võrdluseks olgu öeldud, et näiteks Sloveenias oli meeste ja naiste palkade erinevus vaid 11 protsenti, Poolas 14 ja Rootsis 15 protsenti. Kuna meil on tavaks ennast võrrelda põhja- ja lõunanaabritega, siis olgu siinkohal mainitud, et Soomes on naiste keskmised palgad 18 protsenti ja Lätis 21% madalamad kui meeste omad (*ibid*).

Vanades Euroopa riikides on meeste ja naiste palgaerinevuste teema üle palju arutletud ning kõige sagedamini on meeste ja naiste palgaerinevusi seletatud kas naiste kesisemate ressurssidega (madalam haridustase, kesisem töökogemus) või tööturu poolt vaadatuna "valede" ressurssidega, nt laste olemasolu ja sellega kaasnevad kohustused (Helemäe 2005). Teiseks põhiliseks naiste palgamahajäämuse teguriks loetakse ebasoodsat tööturupositsiooni: naised on üleesindatud madalamatel ametihierarhia astmetel ja ka riiklikus sektoris, kus palgad on enamasti madalamad kui erasektoris. Kolmandaks oluliseks meeste ja naiste palgaerinevuste seletuseks võiks pidada naiste töö ja pereelu ühitamisega seonduvat, sest lastega seondub hulk otseseid ja kaudseid riskitegureid, mis ei võimalda naistel kõiki pakutavaid töid vastu võtta või mis pidurdavad nende liikumist karjääriredelil. Eesti omapäraks võiks lugeda ka seda, et kui enamikus Euroopa riikides peetakse naiste ja meeste palgaerinevust probleemiks ja selle erinevuse vähendamiseks püütakse lahendusi leida, siis näiteks 2005. aasta soolise võrdõiguslikkuse monitooringu and-

med näitasid, et märkimisväärne osa eestimaalastest ei näe meeste ja naiste keskmiste palkade erinevuses midagi taunimisväärset ning peab seda isegi õigustatuks (Helemäe 2005). Keskmiste palkade erinevust õigustatakse traditsioonilise arusaamaga mehest kui perekonnapeast, kes perekonna toitjana peabki suuremat palka saama. Nagu soolise võrdõiguslikkuse monitooring näitas, on selline arvamus eriti levinud meeste seas.

Eelnevat arvestades ei tulnud üllatusena, et nii nagu erinevate varasemate uurimuste ja elanikkonnaküsitluste puhul, on ka "Eesti 2008" andmetel meeste ja naiste keskmistes brutopalkades jätkuvalt suured erinevused. Palgad seostuvad küll töötajate haridustasemega, ent jooniselt 6.4 on näha, et sarnase haridustasemega meeste ja naiste keskmised palgad kipuvad oluliselt erinema.

Kui näiteks madalama haridustasemega (alla keskhariduse) täiskohaga töötavate naiste keskmine brutopalk jäi alla 7000 krooni, siis sama haridusega meeste keskmine brutopalk ületas 11 000 krooni. Seega moodustas alla keskharidusega naiste keskmine palk sama haridustasemega meeste keskmisest palgast vähem kui 60 protsenti. Kõrgharidusega naiste keskmine palk ületas pisut riigi keskmist, jäädes 14 200 krooni piiresse, kõrgharidusega meeste keskmine palk oli aga keskmisest oluliselt kõrgem, ületades 21 000 krooni. Kõrgharidusega töötajate puhul olid vahed meeste ja naiste keskmistes palkades küll mõnevõrra väiksemad kui madalama haridustasemega töötajate puhul, ent kõrgharidusega naiste keskmine palk moodustas siiski vaid 67% kõrgharidusega meeste keskmisest palgast.

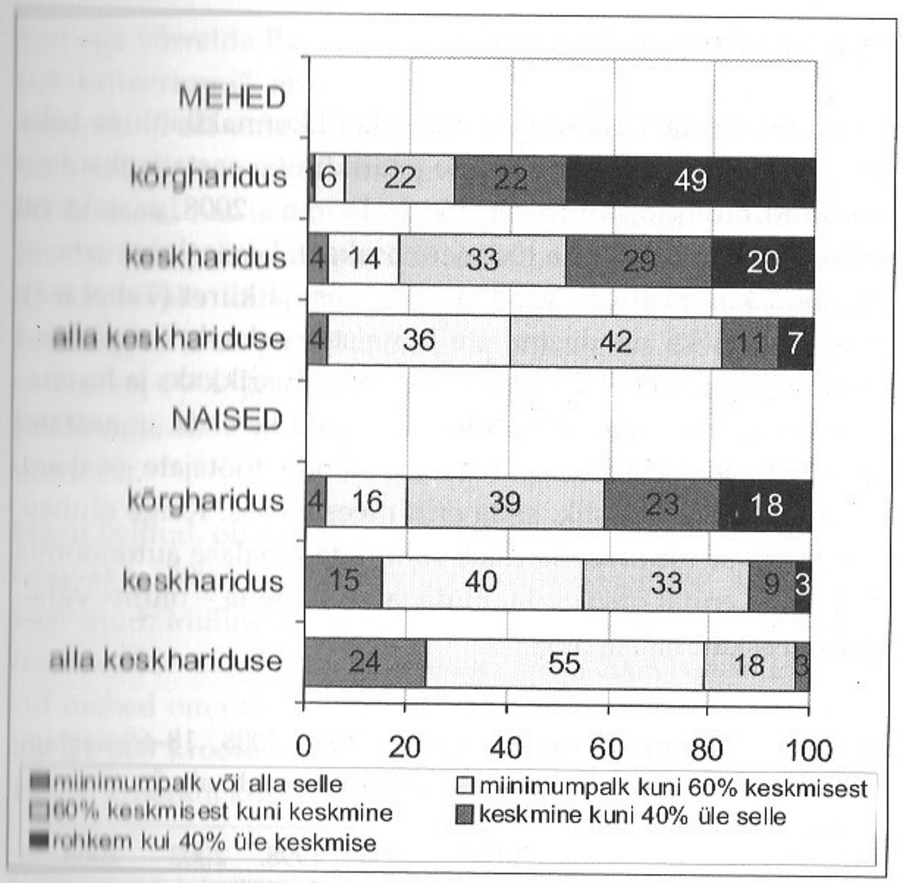

Joonis 6.4. Palgarühmad soo ja hariduse lõikes (brutopalgad), 18–69-aastane töötav elanikkond, 2008, %

Varasemate elanikkonnaküsitlusega võrreldes võib öelda, et ka elukohajärgsed erinevused keskmistes palkades on endiselt märgatavad. 2008. aasta lõpus iseloomustas Tallinnat keskmisest suurem kõrgemapalgaliste osakaal. Kõige kõrgem oli keskmine palk kõrgharidusega Tallinna meeste seas (keskmine 23 867 krooni). Võrdluseks võib mainida, et sama haridustasemega Tallinna naiste keskmine palk oli meeste omast ligi 8000 krooni madalam.

Muutused töö iseloomus

Erinevatel aastatel toimunud viie elanikkonnaküsitluse tulemuste võrdlus näitab, et viimase paarikümne aasta jooksul on toimunud olulised muutused töö iseloomus. 2008. aastaks oli oluliselt kasvanud nende töötajate osakaal, kes iseloomustasid oma tööd kui vastutustnõudvat, pingelist ja kiiret (Tabel 6.4). Kasvanud oli ka nende meeste ja naiste osakaal, kes pidasid oma tööd lugupeetavaks, tasuvaks, vaheldusrikkaks ja huvitavaks. Positiivse poole pealt tuleks märkida ka seda, et aastatel 1985–2008 oli jätkuvalt vähenenud nende töötajate osakaal, kelle töö oli ebatervislik, seda eriti meeste osas. Kõige olulisema negatiivse muutusena tuleb rõhutada tööalase autonoomia – võimalus endal otsustada, mida ja millal teha – olulist vähenemist, eeskätt naiste osas.

Tabel 6.4. Muutused töö iseloomus, 1985–2008, 18–69-aastane elanikkond (vastuse *jah* andnute osakaal), %

Minu töö on …	1985	1993	1998	2003	2008
vastutustnõudev	44	70	75	78	81
vaheldusrikas ja huvitav	54	61	60	65	67
kiire, pingeline	-	51	61	63	67
autonoomne (otsustan ise oma töökorralduse üle)	56	62	43	34	38
ebatervislik	24	35	32	29	28
lugupeetav	24	24	31	35	38
tasuv	22	9	11	14	21

Kui aga võrrelda Baumani (1998) poolt nimetatud töö "esteetilist kriteeriumi" ehk vaheldusrikast ja huvitavat tööd, siis 1990ndatel oli oma tööd vaheldusrikkaks ja huvitavaks pidavate töötajate osakaal mõnevõrra suurem meeste hulgas ja 2008. aastal naiste hulgas. Töö vaheldusrikkus sõltub olulisel määral töötaja haridusest. Nii pidas oma tööd vaheldusrikkaks ja huvitavaks küll iga teine keskharidust mitteomav töötaja, ent kõrgharidusega töötajate grupis kaheksa töötajat kümnest (meestest 77% ja naistest 82%). Keskharidusega töötajatest pidas oma tööd huvitavaks ja vaheldusrikkaks kuus töötajat kümnest.

Nagu öeldud, oli nende töötajate osakaal, kes pidasid oma tööd tasuvaks, 2008. aastaks võrreldes varasemate küsitlustega kasvanud. Milline peaks aga olema palk, et tööd peetaks hästi tasustatuks? Elanikkonnaküsitluse "Eesti 2008" andmetel pidasid mehed oma tööd tasuvaks siis, kui nad teenisid keskmiselt üle 21 000 krooni kuus, ja naised juba siis, kui palk küündis 17 000 kroonini kuus.

Töökohaga seotud konfliktid ja ebakõlad

Varasemate elanikkonnaküsitluste ja "Eesti 2008" tulemuste võrdlemine näitab, et kui töökaaslaste vahelisi sagedasi konflikte ja lahkhelisid oli oma töökohas 1993. aastal märganud üksnes 6% töötajatest, siis 2008. aastaks oli nende osakaal kahekordistunud (Joonis 6.5). Siinkohal peab mainima, et naiste hulgas oli 1993. aastal mõnevõrra rohkem neid, kelle töökohal oli sagedasti töötajate omavahelisi lahkhelisid. Nagu öeldud, üldine töökaaslaste vaheliste konfliktide ja lahkhelide tase on viimase 15 aasta jooksul tasapisi tõusnud, ent naiste osas jääb see endiselt kõrgemaks kui meeste osas (vastavalt 15% naiste

ja 9% meeste hulgas). Töötajate omavahelist tööalast konkurentsi mainis 2008. aastal 14 protsenti meestest ja 16 protsenti naistest ning see näitaja viimase 15 aasta jooksul oluliselt muutunud ei ole.

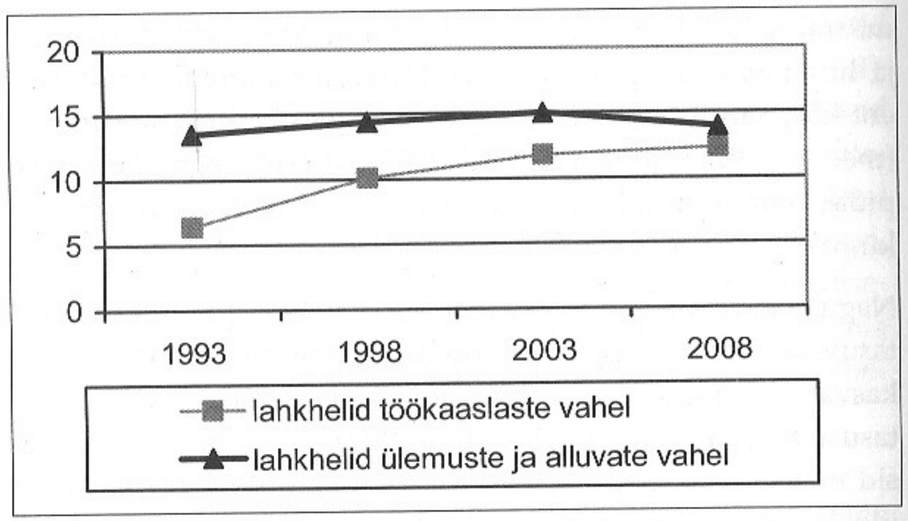

Joonis 6.5. Sagedaste konfliktide ja lahkhelide esinemine töökohal, 1993–2008, vastuse *sageli* osakaal

Kui töökaaslaste vahelisi konflikte ja lahkhelisid mainiti 2008. aasta küsitluses enam kui 15 aastat tagasi, siis alluvate ja ülemuste vaheliste lahkhelide (mida 1993. aastal esines sagedamini kui töökaaslaste omavahelisi lahkhelisid) esinemissagedus on püsinud suhteliselt stabiilsena 14–15% piires (Joonis 6.5) – seda nii meeste kui naiste osas. Olulised erinevused ilmnesid erinevate haridusgruppide lõikes. Kõige vähem mainisid tööalast konkurentsi ja lahkhelisid nii töötajate vahel kui ka alluvate ja ülemuste vahel kõrgharidusega inimesed, kõige sagedamini keskharidust mitteomavad töötajad. Viimast võib seletada ilmselt erineva haridustasemega töötajate töö iseloomuga kui ka

madalama haridustasemega inimeste keerulisema tööturupositsiooniga ning suurema ebakindlusega oma töökoha säilimise suhtes, mis ilmselt töökohas valitsevale õhkkonnale just positiivset mõju ei avalda.

Tööga seonduv stress

2008. aasta küsitlustulemuste analüüsist selgus, et tööga seonduva kindlustunde või siis selle puudumise ja töötajate stressitaseme vahel oli oluline seos. Stressitaseme koondtunnuse (9 – stressi ei esine, …, 45 – ülikõrge stressitase, valimi keskmine = 21.57) moodustamise kohta vt täpsemalt käesoleva kogumiku tervisehinnangute osa. Nagu võiski eeldada, oli üldine stressitase kõige madalam nende töötajate hulgas, kes oma töökoha kaotamist ei kartnud (19.55), ja oluliselt kõrgem nende hulgas, kes pidasid töökoha kaotamise võimalust üsna tõenäoliseks (23.59).

Konfliktid ja ebaterve konkurents tekitavad töökohas samuti stressialti õhkkonna, kusjuures meie küsitlustulemustele toetudes võib väita, et kõige suuremaks stressiallikaks on ebakõlad ja konfliktid töötajate ja juhtkonna vahel. Nende töötajate hulgas, kelle töökohta iseloomustasid sagedased alluvate ja juhtkonna vahelised konfliktid, oli keskmine stressitase oluliselt kõrgem (23.82) kui nende vastajate hulgas, kelle töökohas sellelaadseid konflikte ei esinenud (19.24). Töökaaslaste omavaheliste konfliktide mõju töötajate üldisele stressitasemele oli küsitluse andmetel suhteliselt väike.

Rahulolu tööga

1985. aastal oli oma tööga täiesti rahul 15 protsenti ja põhiliselt rahul 41 protsenti elanikkonnaküsitluses osalenutest. Nagu eelnevast ülevaatest selgub, on inimeste tööga ja töökohaga seonduv kindlustunne kasvanud. Teisalt aga on kasvanud ka nende inimeste osakaal, kes peavad oma tööd kiireloomuliseks ja pingeliseks, ning kahanenud nende töötajate osakaal, kes saavad oma töö korraldusliku poole osas midagi ise otsustada. Siit kerkib küsimus, kuidas on muutunud inimeste rahulolu oma tööga tervikuna.

2008. aasta elanikkonnaküsitlus näitas, et 16 protsenti 18–69-aastastest töötavatest meestest ja naistest oli oma tööga täiesti rahul. Lisaks sellele väitis 66 protsenti töötavatest meestest-naistest, et on oma tööga põhiliselt rahul. Rahulolematuid oli üksnes 13 protsenti. Seega on 2008. aasta küsitlustulemused tööga seonduva rahulolu osas väga lähedased 2003. aasta tulemustele.

Kui hinnata tööga rahulolu 5-pallisel skaalal, kus 5 märgib vastusevarianti *täiesti rahul* ja 1 vastusevarianti *pole üldse rahul*, siis meeste ja naiste tööd puudutavad keskmised rahuloluhinnangud olid 2008. aastal üsna lähedased – meestel oli keskmiseks rahuloluhindeks 3.84 ja naistel 3.81. Kui vaatame tööd puudutavate rahuloluhinnangute muutumist viimase 15 aasta jooksul, siis ilmneb, et muutused erinevate haridusgruppide lõikes on olnud märgatavad (Joonis 6.6).

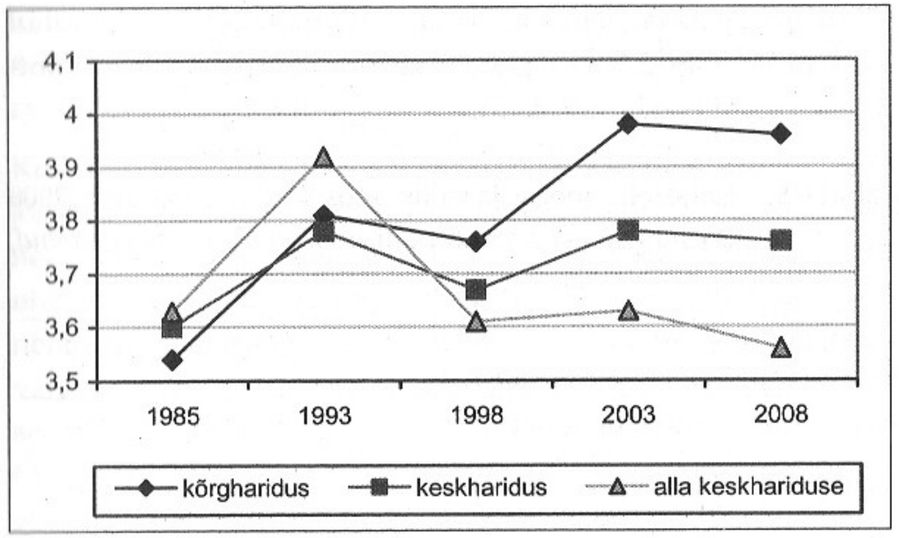

Joonis 6.6. Rahulolu tööga hariduse lõikes, 1985–2008 (keskmised hinded 5-pallisel skaalal, 5 – *täiesti rahul*, …, 1 – *pole üldse rahul*)

Jooniselt 6.6 on näha, et kui 1985. aastal olid oma tööga kõige enam rahul madalama haridustasemega töötajad, siis selle haridusgrupi rahuloluhinnangud on kõige enam kukkunud. 2008. aasta lõpus oli keskharidust mitteomavate töötajate seas oluliselt vähem neid, kes olid oma tööga rahul, kui kesk- või kõrgharidusega töötajate hulgas. Madalama haridustasemega, s.t keskharidust mitteomavate töötajate grupis olid rahuloluhinnangud langenud ka viimase viie aasta jooksul, s.t ajal, mil teiste haridusgruppide tööd puudutavad rahuloluhinnangud olid jäänud üsnagi stabiilseks.

Elanikkonnaküsitluste tulemuste põhjal võib järeldada, et tööga rahulolu on otseselt seotud nii töö iseloomuga, palgaga kui töökohal valitseva õhkkonnaga. Inimesed, kes väitsid, et nende töökohta iseloomustavad sagedased lahkhelid töötajate vahel

või siis töötajate ja ülemuste vahel, olid oma tööga vähem rahul (keskmised 3.49–3.52) kui need, kelle töökohas selliseid konflikte ei olnud (keskmine 4.03).

Tabel 6.5. Rahulolu tööga ja selle seos töö iseloomuga, 2008 (keskmised hinded 5-pallisel skaalal, 5 – *täiesti rahul*, ..., 1 – *pole üldse rahul*)

Minu töö on ...	mehed	naised
otsuste tegemist, vastutust nõudev	3.88	3.86
vaheldusrikas, huvitav	4.06	4.03
kiiretempoline, pingeline	3.79	3.74
võimaldab endal otsustada, mida ja millal teen	3.98	3.96
ebatervislik	3.60	3.40
lugupeetav	4.10	4.08
hästi tasustatud	4.19	4.24
vaimselt raske	3.84	3.78
füüsiliselt raske	3.56	3.48
Keskmine	3.84	3.81

Mis puutub töö iseloomu ja tööga rahulolu omavahelistesse seostesse, siis oma tööga olid kõige rohkem rahul need mehed ja naised, kelle töö oli tasuv, lugupeetav ja huvitav. Mis puutub tasuvasse töösse, siis siin näib olevat mõõdupuuks riigi keskmine palk. Inimesed, kelle palk jäi alla riigi keskmise, olid oma tööga oluliselt vähem rahul (keskmine rahuloluhinne 3.53–3.62) kui üle keskmise palga teenivad töötajad (keskmine 4.0). Ootuspäraselt olid töötajad kõige vähem rahul sellise tööga, mida ei saa tervislike hulka liigitada, ning ka raske füüsilise tööga.

Kokkuvõtteks võib töö iseloomus viimase paarikümne aasta jooksul toimunud muutusi pidada pigem positiivseks kui negatiivseks. 2008. aasta küsitlusele eelnenud 15 aasta jooksul olid Eesti tööturgu iseloomustavad olulisemad näitajad paranenud. 2008. aasta lõpus oli tööalane kindlustunne kõrgem kui varasemate küsitluste aastatel ja ülemaailmse majanduskriisiga seonduvaid ohte veel ei tunnetatud. Eesti inimeste jaoks ei ole töö pelgalt sissetulekute hankimise vahend, vaid ka oluline eneseteostuse viis, kusjuures meeste ja naiste seisukohad töö tähenduse osas on üsna lähedased. Küsitlustulemused näitavad, et tööga seonduvad rahuloluhinnangud ei sõltu üksnes palgast, vaid ka töö iseloomust ja töökohal valitsevast õhkkonnast. Töökohal valitsevad pinged mõjutavad omakorda nii üldisi tööga seonduvaid rahuloluhinnanguid kui ka töötajate üldist stressitaset. Negatiivse poole pealt tuleb mainida, et meeste ja naiste keskmiste palkade erinevused olid 2008. aastal Eestis jätkuvalt suured, kusjuures keskmiste palkade vahe oli Euroopa maade seas üks suuremaid.

Viiteallikad

ANTILA, J., YLÖSTALO, P. 1999. *Working Life Barometer in the Baltic Countries*. Finland: Ministry of Labour.

ANTILA, J., YLÖSTALO, P. 2003. *Working Life Barometer in the Baltic Countries 2002*. Finland: Ministry of Labour.

BAUMAN, Z. 1998. *Work, Consumerism and the New Poor*. Buckingham: Open University Press.

BECK, U. 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.

BECK, U. 2000. *The Brave New World of Work*. Cambridge: Polity.

HELEMÄE, J. 2006. Sooline võrdväärsus töösfääris. – *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2005*. TLÜ RASI.

PAVELSON, M., KAROTOM, N. 2004. *Muutuv töö ja teisenev tegija*. Tallinn: TTÜ kirjastus.

PLANTENGA, J., REMERY, C. (eds). 2006. *The Gender Pay Gap – Origins and Responses: A comparative review of 30 European countries*. Luxembourg: European Commission.

RANDOJA, M. 2008. *Naised ja mehed palgatööjõus*. Eesti Statistika teemaleht nr 3.

ROE, R. A., ESTER, P. 1999. Values and Work: Empirical Findings and Theoretical Perspective. – *Applied Psychology. An International Review*, 48 (1), 1–21.

SENNETT, R. 2004. *Respect: The Formation of Character in an Age of Inequality*. London: Penguin.

SOOLISE võrdõiguslikkuse monitooring 2005. TLÜ RASI.

7.

VABA AEG JA KULTUURITARBIMINE

Mare Müürsepp

Vaba aja kohta võib leida eri tähenduste alla koonduvaid tõlgendusi. Ühelt poolt mõeldakse mõiste *leisure* (ld *licere* – lubatud) all tööst ja rutiinsetest kohustustest vaba aega, mis on tarvitatav kosutuseks, taastumiseks, harrastuste jaoks, kultuurilistel ja kunstivaldkonnaga seotud eesmärkidel. Teisalt võib mõistega *leisure* tähistada tegevusi, mida sooritatakse n-ö vabal ajal (Collins 1995, Hillmann 1994). See hargnevus juhatab avaramasse arutlusruumi, kuna kultuuriuurimused võivad hõlmata eri lähenemistes nii loomingut üldse ja selle retseptsiooni, eluviisi kui ka muid aspekte.

Siinkohal esitatav analüüs on piiritletud 2008. aasta elanikkonnaküsitluse "Eesti 2008: Töö, kodu ja vaba aeg" küsimustega, mis hõlmasid vaba aja kasutamist ja vaba aja tähendust, ilukirjanduse, ajakirjanduse ja muude tekstide lugemist, kinos, teatris, kontsertidel ja muudel kultuuriüritustel osalemist, spordivõistluste vaatamist, arvuti kasutamist, reisimist ja rahulolu vaba aja veetmisega. Võrdluseks kasutatud 1993.–2003. aasta andmestik pärineb Malle Järve 2004. aastal avaldatud uurimusest (täpsemalt vt Järve 2004). Teatavaid aspekte vaba aja kasutuses, nagu näiteks spordi- ja liikumisharrastusi, on käsitletud tervist soodustava käitumise teema all peatükis 5.

Vaba aja tähendus ja kasutus

2008. aasta elanikkonnaküsitlus näitas, et vanuseti ja soost sõltuvalt on argipäevase vaba aja määr suuresti erinev. Ligikaudu pooltel küsitletuist on vaba aega 2–3 tundi (täpsemalt on nii vastanud 45 protsenti meestest ja 51 protsenti naistest). 6 ja rohkem tundi on vaba aega ligi 20 protsendil meestest ja 12 protsendil naistest.

Nagu varasemadki uurimused on näidanud, on naistel ka selle uurimuse põhjal vaba aega vähem kui meestel. Minimaalse vaba aja märkijaid (kuni 1 t) on naiste hulgas 10 protsenti meeste ligi 7 protsendi vastu. Hõivatuim vanusegrupp on 25–34-aastased naised, kellest ligi 17 protsenti omavad vaba aega vaid kuni 1 tund. Ka meeste seas on selles vanusegrupis kõige rohkem neid, kes märkisid vabaks ajaks vaid kuni 1 tund. Seevastu vanuserühmas 65–69 polnud ühtki meest ega naist, kel nii vähe vaba aega oleks.

Võrreldes 2003. aastaga on 2008. aasta küsitluses rohkem nii mehi kui naisi, kelle vaba aeg ületab 4 tundi, ja vähemaks jäänud neid, kel vaba aega vaid kuni 1 tund või 2–3 tundi. Seega on alust arvata, et viie aasta jooksul on ühiskond edenenud. Vaba aega on hakanud olema mõnevõrra rohkem, eeskätt naistel. Eriti ilmne muutus on vaba aja osas toimunud praegusi andmeid 1993. aastaga võrreldes, mil vaba aega vähem kui 1 tund oli ligi viiendikul naistest ja kümnendikul meestest (Narusk 1999).

Erinevus naiste ja meeste vaba aja osas on vähenenud võrreldes aastaga 2003, mil see oli jällegi väiksem kui varasema, 1998. aasta uurimuse andmeil, nii et naiste-meeste vaba aja võrdsustumine on olnud jätkuv suundumus (Järve 2004).

Suurem osa küsitletuist pidas vabaks ajaks aega, mil nad saavad olla koos perega – vastuse *seda peamiselt* ja *ka seda* andis ligi 9/10 meestest ja naistest. Meestest, kes perega ei saa olla, moodustavad suurima osa noored, 18–25-aastased mehed. Naiste seas on eitavat vastust kõige enam andnud vanim grupp, 65–69-aastased, kelle hulgas on üksikute osakaal kõige suurem.

Vaba aja üheks tunnusjooneks peaks olema võimalus teha seda, mida ise tahetakse. Nii ka uurimuse vastustes esile tuleb: väitele "saan teha, mida ise tahan" on kas *peamiselt* või *ka seda* vastanud ligi 95 protsenti meestest ja 97 protsenti naistest (Joonis 7.1). Siiski, pea iga kahekümnes tööjõus mees (vanuses 35–44) ei koge tegelikult vaba aega, kuna vastab, et ei saa teha, mida ise tahab.

Väitele "vabal ajal saan olla üksi, rahus" on jaatavalt vastanud 81 protsenti meestest ja 89 protsenti naistest. Vaba aja mõistele vastukäivana võib interpreteerida vastust *seda mitte*. Kas inimene on vaba, kui ta ei saa olla üksi ja rahus? See on rohkem meeste kui naiste probleem. 35–54-aastastest meestest 16–17 protsenti ehk ligikaudu iga kuues ei saa vabal ajal olla üksi ja rahus. Samade vanusegruppide naised on nii vastanud 6–7 protsendi ulatuses. Ometi on teada, et naised on märksa suuremal määral üksikvanemad, s.t rohkem lastega seotud, mistõttu neil võiks olla vähem võimalust olla üksi. Kas naised oskavad end üksi ja rahus tunda ka laste juuresolekul? Vahest on meeste seas rohkem neid, kellele üksiolek ei tähenda rahuseisundit? Hoopis vastupidi, üksi on nad rahutud? Nii et küsimuse esitus, sõnade seos on eksitav?

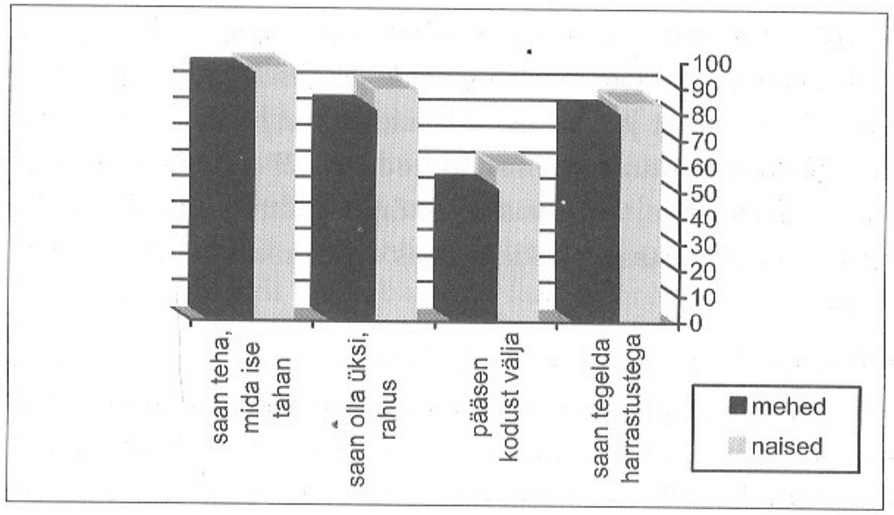

Joonis 7.1. Väited vaba aja kohta meeste ja naiste vastustes, 2008, %

Ehkki meestel on üldjoontes vaba aega enam, annavad nad rohkem vastuseid, mis näitavad, et nad pole oma vaba aja peremehed. Ka varasemad uurimused on esile toonud, et naised kasutavad oma napimaid ajavarusid mitmekülgsemalt, seda eriti kunstiloomingu tarbimise osas (Narusk 1999).

Vabal ajal saab sõpradega koos olla 83 protsenti meestest ja 84 protsenti naistest. Kui nooremate meeste (18–24) puhul on sõpradega olemine ligi pooltele peamine vaba aja veetmise viis, siis muudes vanuserühmades on selle kohta vastatud kõige rohkem *ka seda*. Perega koos olemist vabal ajal on tähtsustatud märksa enam kui sõpradega olemist. Suhteliselt rohkem eitava vastuse andjaid (*seda mitte*) on vanemate vanusegruppide meeste seas: 55–64- ning 65–69-aastastest ligemale iga viies vanem mees on vastanud, et ei saa vabal ajal koos sõpradega olla. Kas neil pole enam selles vanuses säilinud suhteid, mida sõpruseks nimetada, või väljendab see vastus rahulolematust (tahaks koos sõpradega rohkem olla)?

"Vabal ajal pääsen kodunt välja" on rohkem või vähem kinnitanud ligemale pooled meestest ja 3/5 naistest. Kui meenutada, et 95–97 protsenti oli neid, kes kinnitasid, et saavad vabal ajal teha, mida tahavad, siis võib järeldada, et paljud inimesed lihtsalt ei tahagi vabal ajal kodunt välja minna. Eitavalt (vabal ajal ei pääse kodunt välja) on vastanud 41 protsenti meestest ja 32 protsenti naistest. Nendest arvudest ei peaks järeldama, et mehed on kodusemad. Pigem väljendub siin ehk suurem vajadus kodunt välja pääseda ja ehk suurem vastuolu võimaluse ja vajaduse vahel kui naistel.

Suhteliselt vabamad on noorima vanuserühma mehed (18–24), kellest vaid 27 protsenti ei pääse kodunt välja. Samas vanuses naistest vastab end kodunt mitte välja pääsevat ligikaudu kolmandik. Huvitav erinevus on meeste ja naiste seas kodunt välja pääsemise küsimuse selles aspektis, et noorimale järgnevates vanusegruppides tunnevad mehed järsku märksa rohkem, et ei pääse vabal ajal kodunt välja – niiviisi vastajate osakaal on 25–69-aastaste meeste seas 40–46 protsendi vahel. Naiste puhul tunnevad end kõige enam kodu külge aheldatuna naised vanuses 18–64, kellest ligi kolmandik väidab, et ei pääse vabal ajal kodunt välja. Vabamana mõjub naiste seas vanuserühm 65–69 – eitavalt on vastanud vaid viiendik. Kodunt välja pääsemise aspekti pole varasemate uurimuste andmeil ka vaba aja iseloomustamisel kuigi oluliseks peetud – aastal 2003 oli see tähtsuselt alles kümnendal kohal, nii et see polegi vaba aja kasutuses esmatähtis tunnus (Järve 2004).

Nagu eespool märgitud, väidab ligi 3/5 küsitletuist, et saavad vabal ajal teha, mida ise tahavad. Märksa väiksem on nende osakaal, kes saavad enda sõnul vabal ajal tegelda peamiselt harrastustega ja enesetäiendamisega (23 protsenti meestest ja 27 protsenti naistest). Seega on ilmselt palju neid, kes ei taha vaba aega harrastuste ja enesetäiendamisega täita, vaid kasu-

tavad seda kuidagi muul moel. Kui liita *seda peamiselt* ja *ka seda* vastanud, ilmneb, et ligi 80 protsenti on nii meeste kui naiste seas neid, kes rohkemal või vähemal määral saavad vabal ajal oma harrastustega tegelda. Naiste seas on suhteliselt rohkem eitavaid vastuseid noorimas vanuserühmas (18–24). Meeste puhul on just noorimad vabamad oma harrastustega tegelemises ning keskeas (35–44) on tunnistatud kõige rohkem (14 vastajat sajast), et ei saa harrastustega tegelda. Meeste seas on ka suurem nende osakaal, kellel on harrastuste küsimusele raske vastata. Kas harrastused ja enesetäiendus, millega mehed tegeleksid, nõuavad vahendeid ja tingimusi, mida on raskem tagada? Või on noores eas harrastatu muudel põhjustel keskeas kaugemaks jäänud (motosport jm riskantsemad tegevused)?

Kui on valida, millist seltskonda vaba ajal eelistada, siis enamasti on vastus antud väiksema seltskonna kasuks. 49 protsenti meestest ja 42 protsenti naistest eelistab olla vabal ajal väiksemas seltskonnas. See on lähedane 2003. aasta andmetele (Järve 2004).

Tabel 7.1. "Vabal ajal saan olla koos perega / koos sõpradega", vastused *peamiselt* ja *ka seda*, %

	Vabal ajal saan olla koos perega		Vabal ajal saan olla koos sõpradega	
vanuserühm	mehed	naised	mehed	naised
18–24	77	94	93	92
25–34	94	94	89	92
35–44	93	95	85	84
45–54	90	91	82	82
55–64	90	91	67	78
65–69	92	89	63	74

Noorima vanuserühma meeste ja naiste seas on suurema seltskonna eelistajaid ligi viiendik, muudes vanuserühmades on see näitaja tagasihoidlik. Kolmandik on nii meeste kui naiste seas neid, kelle eelistus oleneb olukorrast (vastus *kuidas kunagi*). Soov olla omaette on suurem vanemates vanuserühmades. Meeste seas eristub tuntavalt vanuserühm 55–64, kus 16 protsenti vastajaid eelistab olla omaette. Naiste seas on nii vastanute suhtarv vanuserühmiti tasapisi suurenenud – 35–44-aastastest 12 protsenti, 45–54-aastastest 17 protsenti ning 55–64-aastastest 22 protsenti eelistab olla omaette. Naiste vanimas vanuserühmas (65–69) on omaette olemise eelistus mõnevõrra madalam; paistab, et aktiivse tööelu lõppjärgus on kõige rohkem neid, kes eelistavad vaba aega mööda saata päris omaette.

Teler, raamat, ajakirjandus

Vähim aega veedavad argipäeviti teleri ees noorima vanuserühma mehed, kellest kolmveerand kas ei vaata telerit üldse või piirduvad 1–2 tunniga. Valdava osa küsitletute telerikasutus jääb 2–3 tunni vahele – seda ligi 60 protsendi meeste kui ka naiste puhul. 4 ja enam tundi vaatavad telerit eeskätt 55–69-aastased mehed. Samade vanuserühmade naised jäävad teleriharrastuses veidi maha, kuid ületavad selgelt nooremate vanuserühmade naisi. Kuna telesaated on nüüdsel ajal kättesaadavad ka internetis, oleks muidugi võimalik uurida nende jälgitavust ka sedakaudu, niisamuti võimalust, et huvitavad saated salvestatakse ja jälgitakse neid puhkepäeviti. Telerivaatamise aja järgi jaotusid vastajad üsna samamoodi aastal 2003 (Järve 2004). Võrreldes 1985. ja 1993. aasta uurimustega

(täpsemalt varasematest uurimustest vt Narusk 1994), on tunduvalt suurenenud nende noorte meeste osakaal, kes argipäeviti telerit tavaliselt ei vaata.

Lugemisharrastuse uurimiseks olid küsimused ilu-, teabe- ja ajakirjanduse lugemissageduse kohta, täpsemalt eritleti detektiiv-, seiklus- ja ulmeromaanide, muude romaanide ja jutustuste, luule, memuaarkirjanduse ning ühiskondlik-ajaloolise temaatikaga kirjanduse lugemist viimase 12 kuu jooksul.

Kõige rohkem on nii meeste kui naiste seas neid vastajaid, kes loevad ilukirjandust harvem kui kord-paar kuus (39 protsenti meestest ja 34 protsenti naistest). Kui naiste seas eristub vanim vanusegrupp (65–69) järsult oma ilukirjanduse lugemise sageduse poolest (37 protsenti neist loeb ilukirjandust kord-paar nädalas, samas kui keskmiselt on sellist sagedust märkinud 18 protsenti naistest), siis meeste hulgas nii suuri vanuselisi erinevusi ei ole. Nooremad mehed (18–24, 25–34) loevad veidi harvem kui vanemad mehed. Peaaegu iga päev või kord-paar nädalas loeb keskmiselt viiendik meestest ja veidi üle kolmandiku naistest. 22 protsenti meestest väidab, et ei loe ilukirjandust üldse, naiste hulgas on niiviisi vastanuid poole vähem.

Ühendades andmed telerivaatamise ja lugemise kohta, ilmneb, et naiste seas on rohkem neid, kes iga päev loevad, ja vähem mittelugejaid ning naised on ka argipäeviti mõneti aktiivsemad telerivaatajad (vähem on neid, kes ei vaata).

58 protsenti meestest ja 56 protsenti naistest vastas, et loeb teabekirjandust kord-paar kuus või harvem. Kui üldiselt on teabekirjanduse lugemist näitavad arvud sooti üsna sarnased, siis eredamalt tulevad esile noorima vanuserühma mehed, kes loevad pea iga päev teabekirjandust suuremal määral kui

vanemate vanuserühmade mehed või ka naised, s.t kõige igapäevasemad teabekirjanduse lugejad on noored mehed. Samas, üldse ei loe teabekirjandust samuti pigem mehed (ligi 15 protsenti teabekirjanduse mittelugejaid naiste 11 protsendi vastu).

Ajalehti ja ajakirju loeb ligi 9/10 inimestest pea iga päev või kord-paar nädalas. Nii naiste kui ka meeste puhul on märgatav, et vanemates vanuserühmades on ajalehe-ajakirja lugejaid rohkem kui nooremas eas. Nooremate meeste (18–24 ja 25–35) hulgas on igapäevaseid ajalehe ja ajakirja lugejaid rohkem kui samaealiste naiste seas. 3 meest ja 1 naine sajast väidavad, et ei loe ajakirju üldse.

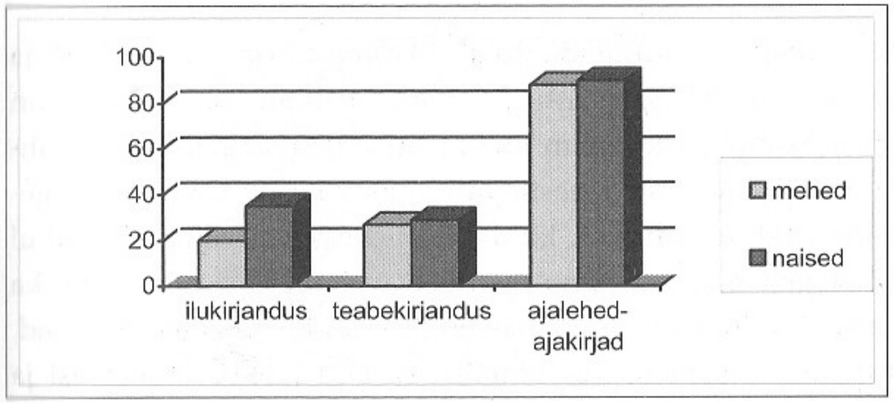

Joonis 7.2. Ilu- ja teabekirjanduse ning ajalehtede-ajakirjade lugemine, %

Detektiiv-, seiklus- ja ulmeromaane on viimase 12 kuu jooksul lugenud ligi pooled meestest ja naistest, kusjuures mehed on nende žanrite lugemises veidi aktiivsemad – ligi 48 protsenti naiste 42 protsendi vastu. Kõikide vanuserühmade mehed on naistest veidi rohkem seiklusjuttude lugejad.

Luulelugejaid on kõige rohkem noorimas vanuserühmas, s.t 18–24-aastaste seas. Rohkem kui 17 protsenti meestest ja ligi kolmandik naistest on viimase 12 kuu jooksul luulet lugenud. Kõikide vanuserühmade kokkuvõttes paistavad naised luulest rohkem lugu pidavat. Kõige madalam näitaja on naistel vanuses 55–64 – vaid 22 protsenti neist on viimase aasta jooksul luulet lugenud. Seega jääb kõige intensiivsemalt luulet lugevate meeste jaotus maha kõige vähem luulet lugevate naiste jaotusest. Meestesse puutuvalt on huvitav täheldada seda, et kui vahepealsetes vanuserühmades on meeste luulelugemine õige tagasihoidlik, siis vanimas vanuserühmas on luulelugejaid jällegi suhteliselt rohkem.

Mälestuste ja elulugude lugejaid on meeste seas ligi 31 ja naiste seas 42 protsenti. Noorima rühma meeste seas on mälestusraamatud enam loetud kui samavanuste naiste rühmas. 25–34-aastaste meeste puhul on mälestusraamatute lugemine veidi taandunud, kuid järgmiste vanuserühmade puhul on selgelt märgata vanusega kasvav huvi. See on omane ka naiste huvile memuaarteoste suhtes: mida vanemad vastajad, seda rohkem neid, kes viimase 12 kuu jooksul mälestusi ja elulugusid lugenud (tõus noorimate naiste 26 protsendilt vanimate 56 protsendini). Kokkuvõttes võib öelda, et vanima vanuserühma meeste ja naiste seas on pooled mälestuste ja elulugude lugejad.

Ühiskondliku ja ajaloolise temaatikaga raamatud on leidnud lugemist rohkem kui poolte noorima ja vanima rühma meeste poolt (54 ja 60 protsenti). See on üks kirjandusliike, kus meeste lugemus on igas vanuserühmas naiste omast suurem. Keskmiselt on viimase 12 kuu jooksul ühiskondlikku ja ajaloolist kirjandust lugenud 47 protsenti meestest ja 34 protsenti naistest. Ka naiste puhul on sedalaadi kirjanduse agaramad lugejad kõige nooremas ja kõige vanemas vanuserühmas.

Niisiis on mitme kirjandusliigi puhul naised suuremad lugejad, kuid kahes küsitud valdkonnas on mehed viimase 12 kuu jooksul rohkem lugenud – detektiiv-, seiklus- ja ulmekirjandus ning ühiskondlik-ajalooline temaatika (Joonis 7.3).

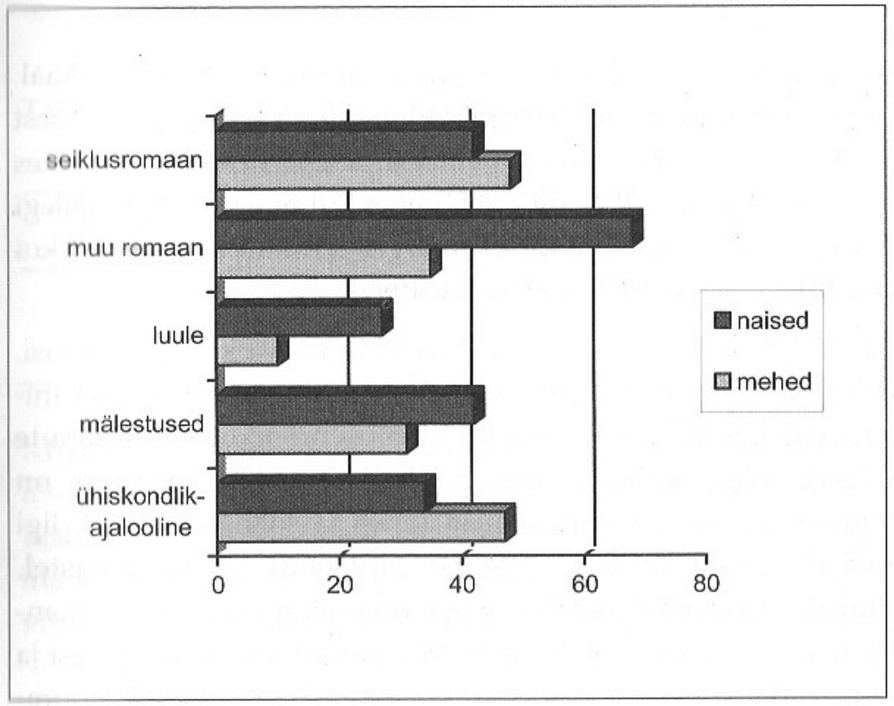

Joonis 7.3. Kirjandužanrite eelistamine meeste ja naiste seas, %

Kino, teater, muuseum, sport

Järgmine küsimusterühm puudutas kino ja eri laadi teatrilavastuste külastamist (Tabel 7.2).

Tabel 7.2. Viimase 12 kuu jooksul olen käinud kinos / vaadanud eri laadi teatrilavastusi (*sageli* ja *mõnikord* vastanute %)

Käisin …	mehed		naised	
	sageli	mõnikord	sageli	mõnikord
kinos	9	49	7	49
Käisin vaatamas …				
sõnalavastust	5	45	8	62
muusikalavastust	1	19	3	33
tantsuetendust	1	10	3	22

Kõigi valikute puhul on ühine *sageli* külastanute väike osakaal. Kõige rohkem *sageli* külastamist nimetati kino puhul – 9 meest ja 7 naist sajast. Sealjuures on kinokülastuste näitaja uurimustes üsnagi kõikunud – 1993 oli see kõrgem kui praegu ja 1998 jällegi madalam, sõltudes ilmselt kinovõrgu ja filmilevi arengust kui ka tarbijate võimalustest (Narusk 1999).

Naistest 8 protsenti on sageli külastanud teatris sõnalavastusi. Muusika- ja tantsulavastuste sagedasi külastajaid on 1–3 inimest saja kohta. Kui liita kokku sageli ja mõnikord külastanute hulgad, võib leida, et ligi pooled vastanud meestest on viimase 12 kuu jooksul käinud kinos ja sõnalavastustel, ligi pooled naised kinos ja üle 60 protsendi sõnalavastustel. Muusikalavastustel on käinud ligi viiendik meestest ja kolmandik naistest, tantsulavastustele on jõudnud viiendik naistest ja kümnendik meestest. Sagedasemad kinokülastajad on nooremate vanuserühmade (18–24 ja 25–34) mehed ja naised. Sõnalavastuste puhul ei paista vanuselisi kalduvusi ilmnevat. Ooperi- ja muusikalavastuste puhul üllatab oma aktiivsusega meeste vanuserühm 35–44, kelle puhul on külastatavuse näitaja niisama kõrge kui naistel. Tantsu- ja balletietenduste aktiivsemad külastajad on olnud nooremate vanuserühmade vastajad nii meeste kui naiste hulgas.

Kontserdikülastustest on kõige rohkem nimetatud popmuusikaüritusi – ligikaudu 2/5 meestest ja naistest on popmuusika kontserte külastanud mõnikord viimase 12 kuu jooksul. Klassikalise ja džässmuusika kontsertide külastatavuse näitaja *mõnikord* esineb 10 protsendi meeste ning vastavalt 17 ja 12 protsendi naiste vastustes. Võrreldes 2003. aasta andmetega (Järve 2004), on teatri-, kontserdi- jm kultuuriasutuste külastamisnäitajad mõnevõrra langenud; vaid kinokülastamine on veidi sagenenud.

Tabel 7.3. Viimase 12 kuu jooksul käisin klassikalise, džäss- või popmuusika kontserdil (*sageli* ja *mõnikord* vastanute %)

muusikastiil	mehed		naised	
	sageli	mõnikord	sageli	mõnikord
klassikaline	2	11	3	17
džässmuusika	4	10	2	12
popmuusika	6	40	5	41

Kirjandusega seotud üritusi külastavad kõige aktiivsemalt 65–69-aastased naisterahvad. Üle keskmise huvi on kirjandusürituste vastu üles näidanud ka 55–64-aastased naised ning noorima vanuserühma puhul nii naised kui mehed: neist 13–15% on viimase 12 kuu jooksul mõnikord kirjandusüritusel käinud.

Tabel 7.4. Kultuuriasutuste ja -ürituste külastussagedus viimase 12 kuu jooksul (*sageli* ja *mõnikord* vastanute %)

Käisin/tutvusin …	mehed		naised	
	sageli	mõnikord	sageli	mõnikord
kirjandusüritusel	-	7	2	14
kunstinäitusel	2	36	5	43

muuseumis	3	45	4	51
ajalooliste vaatamisväärsustega	8	60	7	60
arheoloogiliste vaatamisväärsustega	3	38	3	32
spordivõistlusi vaatamas	14	43	7	30

Võrdlus varasemate uurimustega (vt Narusk 1999) toob esile, et kontserdi- ja kunstinäituste külastajate arv on jäänud enamvähem samale tasemele. Veidi on vähenenud meeste kontserdikülastused nii klassikalise kui kergema muusika osas. Seda suhtelist stabiilsust võiks tõlgendada kui sügavama huvi põhjal väljakujunenud käitumise ilmingut: elanikkonna grupid, kes on harjunud kontserdil ja näitusel käima, teevad seda ka muutuvais majandustingimustes. Teisalt üritavad kunstiasutused tulla publikule lähemale – mitmekesine muusikavalik väliüritustel, muuseumipedagoogika edendamine jms.

Kui võrrelda küsimustikus pakutud kultuuriasutuste ja -objektide ning -ürituste külastamist (Tabel 7.4), ilmneb, et kunstinäitusel ja muuseumides käimisel on aktiivsemad naised – seda pea igas vanuserühmas. Meeste puhul on kõrgem ajalooliste ja arheoloogiliste vaatamisväärsuste külastatavus. Spordivõistluste jälgimises on mehed naistest tunduvalt innukamad. Võib oletada, et mehi meelitavad rohkem sellised üritused ja objektid, millega saab tutvuda vabas õhus ning mille külastamine ei nõua pidulikku riietust. Samas terendab siin seos kirjandusliikide lugemisega – mehi köidab rohkem dünaamika, mida pakub seiklusjutt, ja reaalsuse peegeldus ühiskondlik-ajaloolise ainega raamatuis; ka ajaloolised ja arheoloogilised objektid on tõelisemad kui mõni muu kunstivaldkonna nähtus. Neid ei saa aga nautida enamasti toas istudes, vaid nende juurde peab minema.

Töövälise arvutikasutus

Iga päev kasutavad arvutit ligikaudu pooled mehed ja naised. Sagedamini on igapäevased kasutajad noorematest vanuserühmadest (kuni 34-aastased) – iga päev kasutavad neist arvuti 70–80 protsenti. Noorim vanuserühm (18–24) on arvutiga nüüdseks kokku kasvanud, et puuduvad vastused *harvem* (kui kord paar kuus) ja *üldse mitte*. Seevastu vanim vanuserühm, kes on pika elu suutnud elada ilma arvutita, saavad ka praegu suuresti ilma hakkama: üldse ei kasuta arvutit 67 protsenti 65–69-aastastest meestest ja 70 protsenti samaealistest naistest. Kui aastal 2003 kasutas 40 protsenti vastajaist arvutit vähemalt korra paar nädalas (vt Järve 2004), siis 2008. aasta andmeil oli selliste arvutikasutajate osakaal suurenenud keskeltläbi 70 protsendini. Arvuti töövälise kasutamise eesmärke ja valdkondi on võrreldud tabelites 7.5 ja 7.6.

Tabel 7.5. Arvutikasutuse eesmärk vanuserühmiti – mehed (*sageli* vastanute osakaal), %

Kasutab arvutit ...	18–24	25–34	35–44	45–54	55–64	65–69
suhtlemiseks	75	58	42	34	31	17
internetist teabe hankimiseks	77	80	74	66	61	54
arvete maksmiseks	44	75	68	63	70	46
ajakirjanduse lugemiseks	52	54	48	42	43	46
tekstide kirjutamiseks	34	22	19	23	21	10
mängude mängimiseks	36	22	13	13	13	9
muusika, filmi salvestamiseks	62	37	13	7	13	9
jututubades osalemiseks	10	4	1	1	-	-

Tabel 7.6. Arvutikasutuse eesmärk vanuserühmiti – naised (*sageli* vastanute osakaal), %

Kasutab arvutit …	18–24	25–34	35–44	45–54	55–64	65–69
suhtlemiseks	85	70	50	43	41	44
internetist teabe hankimiseks	86	77	64	55	60	58
arvete maksmiseks	57	72	77	68	71	53
ajakirjanduse lugemiseks	47	39	33	42	48	53
tekstide kirjutamiseks	48	30	21	19	25	27
mängude mängimiseks	12	7	9	13	19	33
muusika, filmi salvestamiseks	59	24	15	8	9	6
jututubades osalemiseks	9	5	4	2	2	-

Kõikide vanuserühmade naised kasutavad meestest rohkem arvutit suhtlemiseks. Ajakirjanduse lugemisel on aktiivsemad arvutikasutajad nooremad mehed ja vanemad naised. Mängude mängimises on nooremate vanuserühmade mehed (kuni 34) naistest ligi kolm korda aktiivsemad, see-eest aga on vanemad naisterahvad (alates 55) leidnud sagedamini arvutis võimaluse oma mängusoovi rahuldamiseks.

Internetist teabe hankimisel, arvete maksmisel, tekstide kirjutamisel ja kujundamisel, muusika ja filmide salvestamisel jms on raske välja tuua soolisi erinevusi kui ka olulisi vanuselisi tendentse peale selle, et nooremate vanuserühmade mehed-naised on nimetatud tegevustes eakamatest veidi aktiivsemad. Kõikide nimetatud tegevuste omavahelisel võrdlemisel võib aga järeldada, et nooremad inimesed (kuni 24-aastased) kasutavad arvutit vanematest rohkem ennekõike meelelahutuseks

(suhtlemine, muusika ja filmide salvestamine), alates 25–34-aastaste rühmast aga kasutatakse arvutit nooremates rohkem praktilistel eesmärkidel (arvete maksmine). Vanemad naised on aktiivsemad arvutiga majapidamisasju ajama kui vanemad mehed. 65–69-aastastest naistest veerand ei kasuta arvutit arvete maksmiseks, samaealiste meeste puhul on selles funktsioonis arvuti mittekasutajaid üle kolmandiku.

Internetist teabe hankimine on üks populaarsemaid arvutitegevusi. Kokkuvõttes on mehed veidi sagedasemad teabehankijad, seda just keskmiste vanuserühmade arvelt. Üldse ei kasuta internetti teabe hankimiseks 10 meest ja 5 naist saja kohta. Jututubades osalejaid on selle küsitluse andmeil vähe.

Reisimine

Reisimise kohta küsiti kolm küsimust, arvestades reisi sihtpunkti – Eesti, endised Nõukogude Liidu alad ja muu maailm.

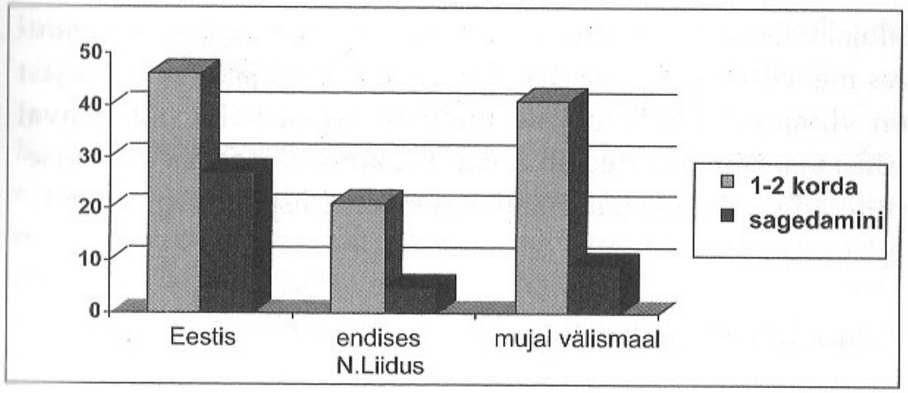

Joonis 7.4. Reisimine Eestis, endise Nõukogude Liidu riikides ja mujal välismaal (1–2 korda või sagedamini viimase 12 kuu jooksul), 2008

Enim on reisitud Eestis. Rohkem, kui 40 protsenti noorimast meeste ja 30 protsenti noorimast naiste vanuserühmast on Eestis reisinud viimase 12 kuu jooksul sagedamini kui 1–2 korda. Keskmistest eagruppidest (35–44) alates hakkab Eestis reisimise sageduse näitaja vähenema. Nende osakaal, kes on teinud aastas 1–2 Eesti-reisi, on eri vanuserühmades enam-vähem ühel tasemel. Viimase 12 kuu jooksul ei ole Eestis reisinud 29 protsenti meestest ja 26 protsenti naistest. Võib-olla on siin arutlusruumi ses osas, mida pidada reisimiseks ja mida mitte – sõpradele-sugulastele küllasõit, koolituse-nimelised looduses käimised?

Endise Nõukogude Liidu aladel on kõige sagedamini käinud 25–34-aastased mehed ja 35–44-aastased naised – kokku ligi neljandik küsitletuist on käinud viimase 12 kuu jooksul endise Nõukogude Liidu riikides 1–2 korda. Ootuspäraselt on endises Nõukogude Liidus reisimine populaarsem venekeelse elanikkonna hulgas, kellest ligi 45 protsenti (eestlastest 17%) olid küsitlusele eelnenud 12 kuu jooksul vähemalt korra seal käinud.

Mujal välismaal on käinud ligikaudu pooled vastajaist, seejuures mehed-naised üsna samal määral. 8 naist ja 10 meest sajast on viimase 12 kuu jooksul endisest NL-st väljapoole jääval välismaal käinud sagedamini kui 1–2 korda. Nooremate vanuserühmade mehed ja naised on olnud selles aspektis agaramad.

Rahulolu vaba aja veetmisega

Vaba aja veetmisega kodus on rahul üle nelja viiendiku vastajatest, välja arvatud noorima rühma mehed (kuni 24-aastased), kellest üle 22 protsendi pole oma koduste vaba aja veetmise võimalustega rahul. Võib-olla on see noore hakkaja inimese

eluterve rahutus – alati jääb ju midagi huvitavat tegemata. Üldiselt on aga naised meestest rahulolematumad – keskeltläbi iga kümnes naine on oma koduse vaba aja veetmisega rahulolematu. Kuigi naised sisustavad oma vaba aega justkui paremini – külastavad rohkem kultuuriasutusi, loevad mõneti rohkem –, on nad ikkagi vähem rahul kui mehed. Meeste seas on seevastu pea kõikides vanuserühmades rohkem neid, kellel on sellele küsimusele raske vastust öelda (9 protsenti naiste 7 vastu).

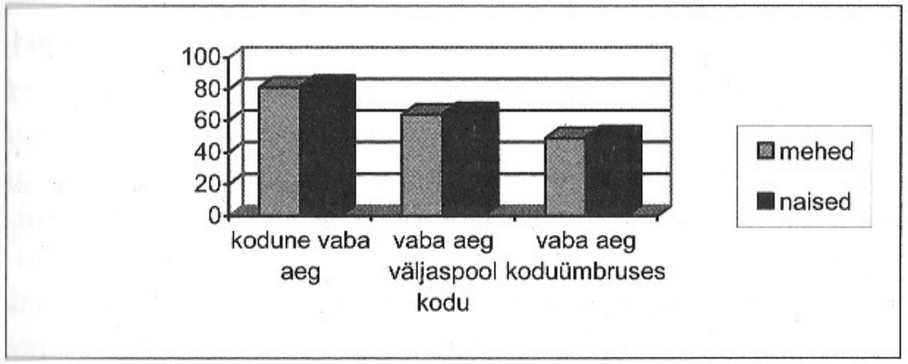

Joonis 7.5. Rahulolu vaba aja veetmisega kodus, väljaspool kodu ja koduümbruses (%, kes on põhiliselt rahul)

Kodust väljaspool vaba aja veetmine on tekitanud märksa enam rahulolematust. Vaid ligikaudu 64 protsenti naistest ja meestest on rahul vaba aja veetmisega väljaspool kodu, kusjuures nooremad vastajad on rohkem rahul ja mida vanuserühm edasi, seda väiksem on rahulolu näitaja. Ilmselt on noortel rohkem valikuid ja võimalusi oma ajaveetmist määrata.

Rahulolu vaba aja veetmisega koduümbruses on tõdenud vaid pooled vastajad – seda nii meestest kui ka naistest. See näitaja on vanuserühmiti sarnasem kui eelnimetatu (vaba aja veet-

mine kodust väljaspool). Huvitav on asjaolu, et rääkides koduümbrusest, ilmneb kõige rohkem vastajaid, kes ei oska öelda, kas nad on sellega rahul või mitte – kokkuvõttes neljandik vastajaist. Aastal 2003 on koduse vaba aja veetmisega rahul olnud 88 protsenti vastajaist, väljaspool kodu 72 ja lähemas koduümbruses 54 protsenti vastajaist (Järve 2004). Need keskmised on veidike kõrgemad käesoleva küsitluse andmetest. Kuna kodus ajaveetmisega on inimesed rohkem rahul kui väljaspool ja koduümbruses, leidub siin õigustus ka eeltoodud tõigale, et paljud inimesed ei püüdlegi vabal ajal kodunt välja.

Võrreldes eelnevate samalaadsete uurimustega (1985, 1993, 1998, 2003), on kultuuritarbimise osas muutusi põhjustanud ilmselt infotehnoloogia areng – nii ajakirjanduse lugemine kui ka telerivaatamine on eriti nooremate vanuserühmade puhul asendunud sama materjali hankimisega interneti teel. Arvutikasutajate osakaal on üha suurenenud. Vaba aega on uurimuste põhjal hakanud olema mõnevõrra rohkem, kuid samas on vaba aja kasutus läbi aastate olnud küllaltki kodukeskne. Vaba aja koduringis veetmist võib tõlgendada nii majanduslikest võimalustest tuleneva paratamatusena kui ka traditsioonist mõjutatud suundumusena (Narusk 1999). Kultuuriasutuste külastamine on muutlikes majandusoludes kord veidi tõusnud, siis veidi langenud. Kui 1993. aasta andmeil oli koduse vaba ajaga rahul 56 protsenti vastajatest, siis 2008. aastal on rahulolu märksa enam (80 protsenti vastajatest). Seda võib pidada ühiskonnaelu stabiliseerumise märgiks. 2008. aasta Eesti inimarengu aruande andmeil on ajavahemikus 2003–2008 kasvanud peredes vabale ajale tehtavad kulutused – tõenäoliselt peegeldub see koduse vaba ajaga rahulolu tõusus (Eesti inimarengu aruanne 2008).

Viiteallikad

NARUSK, A. (toim). 1999. *Argielu Eestis 1990ndatel aastatel.* Elanikkonnaküsitlustel "Eesti 93" ja "Eesti 98" põhinev sotsioloogiline ülevaade. Tallinn: TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut.

COLLINS Dictionary of Sociology. 1995. Edited by D. and J. Jary. 2nd Edition. Harper Collins Publishers: Glasgow.

EESTI inimarengu aruanne 2008. 2009. Peatoim. M. Lauristin. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.

HILLMANN, K.-H. 1994. *Wörterbuch der Soziologie*. 4. Auflag. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.

INTERNATIONAL Encyclopedia of Sociology. Vol 1. 1995. Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.

JÄRVE, M. 2004. Vaba aeg ja kultuuritarbimine. – Hansson, L. (toim). *Valikud ja võimalused. Argielu Eestis aastatel 1993–2003*. TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut. Tallinn: TPÜ kirjastus.

NARUSK, A. (toim). 1994. Murrangulised 80ndad ja 90ndad aastad Eestis. Töö, kodu ja vaba aeg. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia. Filosoofia, Sotsioloogia ja Õiguse Instituut.

O'SULLIVAN, T., HARTLEY, J., SAUNDERS, D., MONTGOMERY, M., FISKE, J. (eds). 1997. *Key Concepts in Communication and Cultural Studies.* 2nd Edition. London and New York: Routledge.

8.

LEGAALSETE JA ILLEGAALSETE UIMASTITE TARBIMINE

Vaike Vainu, Niina Derman

Nii suitsetamine kui ka alkoholi ja narkootikumide kuritarvitamine on Eestis tõsine sotsiaalmajanduslik probleem. Riigiportaali eesti.ee andmeil haigestub Eestis suitsetamise tagajärjel igal aastal 3000 inimest ning suitsetamisega on otseses seoses 90% kopsuvähist, 80% kroonilistest kopsuhaigustest ja 40% südame-veresoonkonna haigustest. Alkohol on sagedane südamehaiguste, kõrgvererõhutõve ja vähi tekitaja. On välja arvutatud, et alkoholi tarbimise tõttu hukkub Eestis igal aastal üle 1500 inimese. Narkootikumide tarbimine on alkoholi ning sigarettide tarbimisega võrreldes Eestis üpris uus nähtus, kuid sellest hoolimata viimasel aastakümnel kiirelt elanikkonnas levinud.

Aastatel 1985 ja 1993 toimunud elanikkonnaküsitlused olid enam suunatud kultuuritarbimise ja eluolu uurimisele, mistõttu küsimused alkoholi tarbimise kohta olid üsna napid. 1998. aastast alates on küsitlusankeetidesse lülitatud spetsiaalsed küsimusteplokid võimaldanud detailsemalt uurida alkoholi ja illegaalsete uimastite tarbimisega seonduvaid erinevaid

aspekte. Käesolevas artiklis käsitletaksegi legaalsete ja illegaalsete uimastite levikut ning hoiakute muutusi uimastite tarbimise suhtes perioodil 1998–2008.

Legaalsed uimastid – alkohol ja tubakas

Niina Derman

Alkoholi tarbimine on Eestis pika aja vältel juurdunud traditsioon ning seda võib pidada meie kultuuri ja sotsiaalse suhtluse üheks osaks. Erinevate allikate järgi kuulub Eesti enim alkoholi tarbivate Euroopa riikide hulka (Popova *et al.* 2007). Ka Balti riikide vaheline võrdlus näitas, et 2000. aastal tarbis Eestis vähemalt korra nädalas alkoholi 61 protsenti meestest (Lätis 41% ja Leedus 55%) ning 26 protsenti naistest (Lätis 8% ja Leedus 14%), kusjuures eestlaste hulgas oli see tase kõrgem kui mitte-eestlaste hulgas (McKee *et al.* 2000).

Märkimisväärses koguses alkoholi tarbimine põhjustab teatavasti teravate probleemide tekkimist nii üksikisiku kui kogu ühiskonna jaoks. Liigne ja väär tarbimine põhjustab vägivalda ja õnnetusi, tervisekadu ja varaseid surmasid ning langenud õpi- ja töövõimet. Maailma Terviseorganisatsiooni hinnangul põhjustab alkohol tõsiseid tervisehädasid, kui inimene tarbib aastas üle 6 liitri absoluutalkoholi – Eestis küündib see näitaja üle 12 liitri (Stickley *et al.* 2007).

Elanikkonnaküsitluse "Eesti 2008" andmete võrdlemine varasemate uurimustega näitab, et muutused alkoholi tarvitamise osas on olnud mitmesuunalised (Joonis 8.1). Esiteks, võrreldes 2003. aastaga on mõnevõrra kasvanud nende inimeste, õigemini naiste osakaal, kes üldse ei tarvita alkoholi (2003. aastal

17% ja 2008. aastal 20% naisi). 1993. aastal oli alkoholi mittetarbijate osakaal naiste hulgas aga 26 protsenti. Samas on negatiivseks muutuseks see, et kasvanud on nende naiste ja eriti meeste osakaal, kes tarbivad alkoholi mitu korda nädalas (2003. aastal 44% ja 2008. aastal 51% mehi). 2008. aastal tunnistas ka 16 protsenti naistest, et tarbivad alkoholi vähemalt kord nädalas.

Samal ajal ei ole muutunud alkoholi mõõdukalt ehk mitu korda kuus, ent mitte iga nädal tarbivate inimeste osakaal. Hoopiski vähenenud on nende inimeste osakaal, kes tarbivad alkoholi harvem kui kord kuus – seda eriti naiste hulgas (49% 1998. aastal, 41% 2003. aastal ja 33% 2008. aastal).

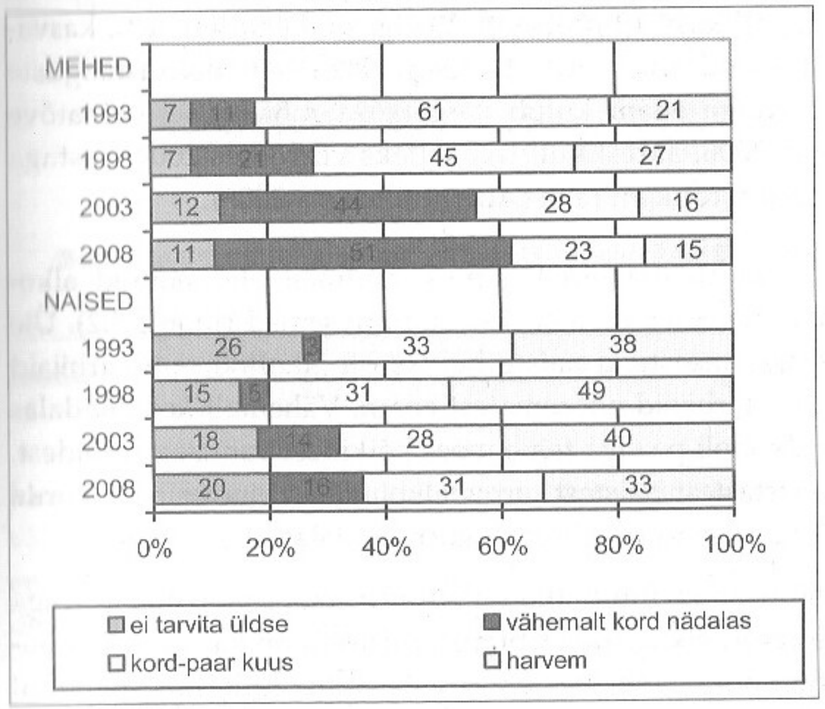

Joonis 8.1. Alkoholi tarbimine, 18–69-aastane elanikkond, 1993–2008, %

Eestile on endiselt iseloomulik alkoholi tarbimise laialdane levik noorte hulgas, millel on tõsised tagajärjed rahva tervisele

ning ühiskonna arenguvõimele. Näiteks Tervise Arengu Instituudi uurimusest selgus, et üle poole liiklusõnnetuste ja avaliku korra rikkumiste juures oli alkohol olnud oluliseks teguriks nende juhtumite tekkimisel. Dokumendis mainiti suure probleemina ka alkoholi tarbimist alaealiste poolt (Eesti omavalitsuste alkoholipoliitika).

Teine Tervise Arengu Instituudi tellimusel Eesti Konjunktuuriinstituudi poolt tehtud uurimus näitab, et liiklusõnnetused joobes juhtide osavõtul on viimase kümne aasta jooksul kasvanud, samuti on kasvanud ka sel põhjusel hukkunute ja vigastatute arv. Alkoholi tarvitamisest tingitud haiguste ravikulud on samuti kasvanud. 2006. aastal (võrrelduna 2004. aastaga) oli kasv 10 protsenti. Veelgi rohkem, ligi 20%, kasvasid ravikulud alkoholi tarbimisega kaudselt seotud haiguste puhul. Kõige enam kulub haigekassa raha hüpertooniatõve ravile ja 2006. aastal kulutati selleks võrreldes 2004. aastaga 44 protsenti rohkem raha (Alkoholi turg… 2008).

2008. aasta elanikkonnaküsitluse andmeil olid noored alkoholitarvitajatena vanemaealistest aktiivsemad (Joonis 8.2). Üle 55-aastaste meeste ja naiste hulgas oli alkoholi mittetarbijaid või harva tarbijaid noorematest enam. Vähemalt kord nädalas tarbis alkoholi pea iga teine mees kõikidest vanusegruppidest. 18–34-aastastest naistest tarbis alkohoolseid jooke paar korda kuus 37 protsenti ja vähemalt korra nädalas 21 protsenti.

Meil on üsna levinud alkoholikultuur, mis soodustab korraga suurte alkoholikoguste tarbimist, mistõttu on ka seos alkoholitarbimise ning õnnetuste ja vägivalla vahel suur. Meeste puhul on teada alkoholi koguseliselt traditsiooniliselt suuremat tarbimist. Ka siin on aga märgata muutusi, nimelt "vähemalt kord nädalas" oli ühel joomiskorral joonud kuus või enam "drinki"

meestest 21 protsenti (2003. aastal 19%) ja naistest 4 protsenti (2003. aastal 2%). Ühe "dringi" all on mõeldud 50 cl kanget alkoholi, 150 cl veini või 0.33–0.5 l õlut.

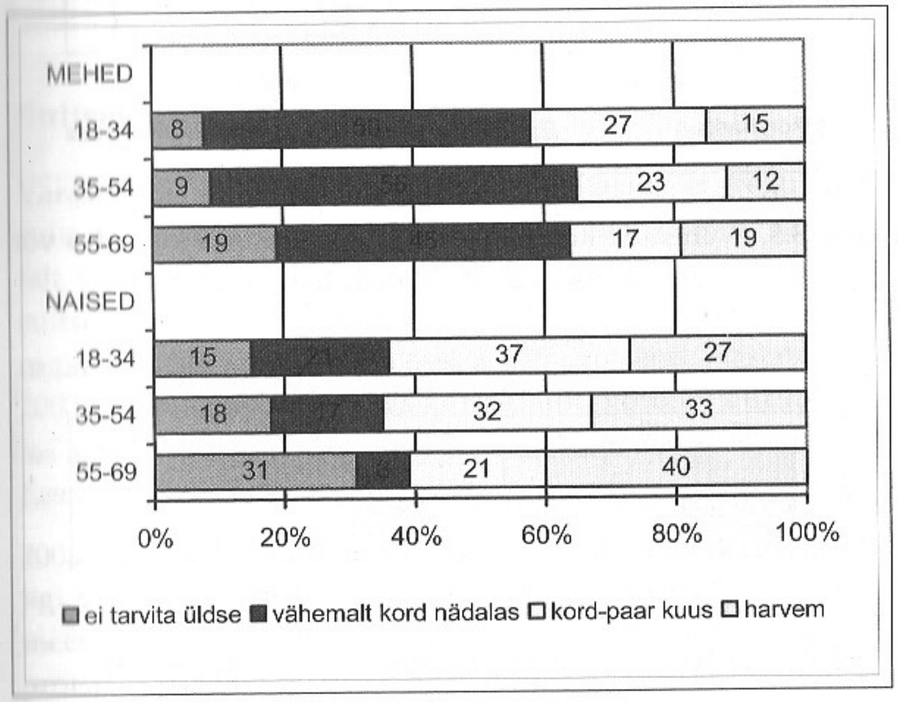

Joonis 8.2. Alkoholi tarvitamine 2008. aastal vanusegruppide lõikes, %

Joonis 8.3 illustreerib nende meeste ja naiste vastuseid, kes vähemalt korra kuus olid tarbinud ühel joomiskorral kuus või enam "drinki". Võrdlus on tehtud vanuse- ja haridusgruppides eraldi. Teised vastusevariandid olid "mitte kunagi" ja "harvem" (kui kord kuus).

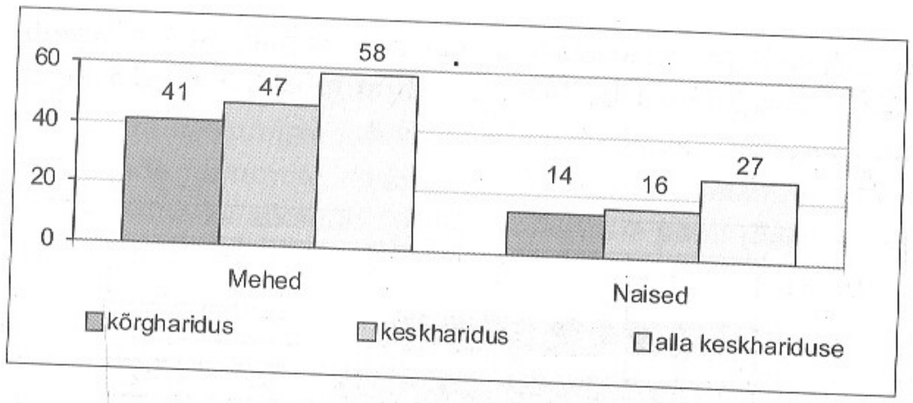

Joonis 8.3. Vähemalt kord kuus ühel joomiskorral joonud 6 või enam "drinki", 2008, % soo ja hariduse lõikes

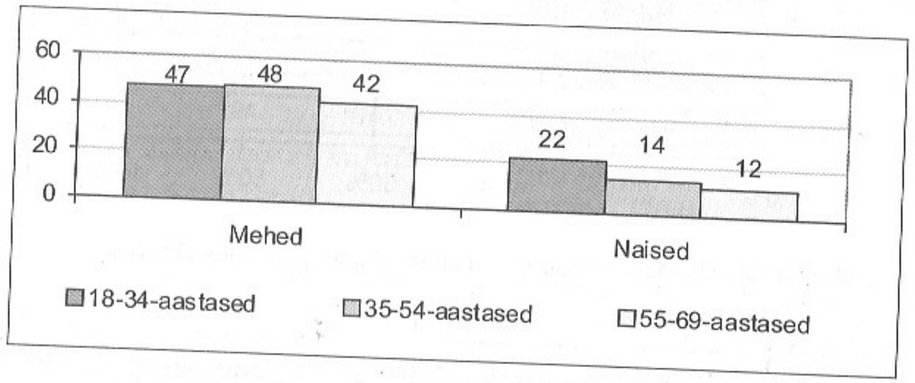

Joonis 8.4. Vähemalt kord kuus ühel joomiskorral joonud 6 või enam "drinki", 2008, % soo ja vanuse lõikes

Vanusegruppide vaheline võrdlus näitab, et meeste puhul ei sõltu sagedane purjujoomine vanusest. Kahjuks ka pea iga neljas 18–34-aastane naine (22%) tunnistas, et oli vähemalt korra kuus joonud 6 või enam alkoholiportsu ühe joomiskorra jooksul. Sellise käitumise ohust tervisele ja respondentide alkoholitarbimise riskide hinnangutest on juttu peatüki lõpus.

Võrdlus haridusgruppide lõikes näitas, et kõrgharidusega inimesed jõid madalama haridusega meeste-naistega võrreldes märgatavalt harvemini ühel joomiskorral kuus või enam "drinki".

Suitsetamine

Varasemad elanikkonnaküsitlused näitasid, et regulaarsete suitsetajate osakaal Eesti täiskasvanud elanike seas aasta-aastalt vähenes, seda küll peamiselt meeste hulgas. Naiste seas suitsetas pidevalt iga kuues-seitsmes, kõrgeim oli suitsetajate osakaal naiste hulgas 1998. aastal – 19 protsenti. Aastatel 1994–2002 Baltimaades ja Soomes korraldatud võrdlev uurimus näitas samuti suitsetamise populaarsuse mõningast langustrendi Eestimaal (Helasoja *et al.* 2006).

2008. aasta elanikkonnaküsitluse andmeil suitsetas iga päev ligi veerand Eesti elanikest vanuses 18–69 aastat: 34 protsenti meestest (1993. aastal 49%) ja kaks korda vähem ehk 16 protsenti naistest (Joonis 8.5). Muutused iga päev suitsetavate naiste osas ei ole olulised. Umbes kümnendik meestest ja naistest ei olnud regulaarsed suitsetajad, vaid suitsetasid aegajalt. Erinevused elukoha lõikes ei olnud statistiliselt olulised.

Päevas suitsetatud sigarettide arvu võrdlus näitab, et nii meeste kui naiste hulgas üle ühe paki sigarette päevas suitsetajate osakaal on püsinud pea muutumatuna – 5–7 protsenti meeste ja veidi alla ühe protsendi naiste hulgas (Joonis 8.6). Regulaarsete suitsetajate osakaalu langus meeste seas oli toimunud alates 1998. aastast nelja protsendi piires nende arvelt, kes suitsetasid pool pakki kuni paki sigarette päevas.

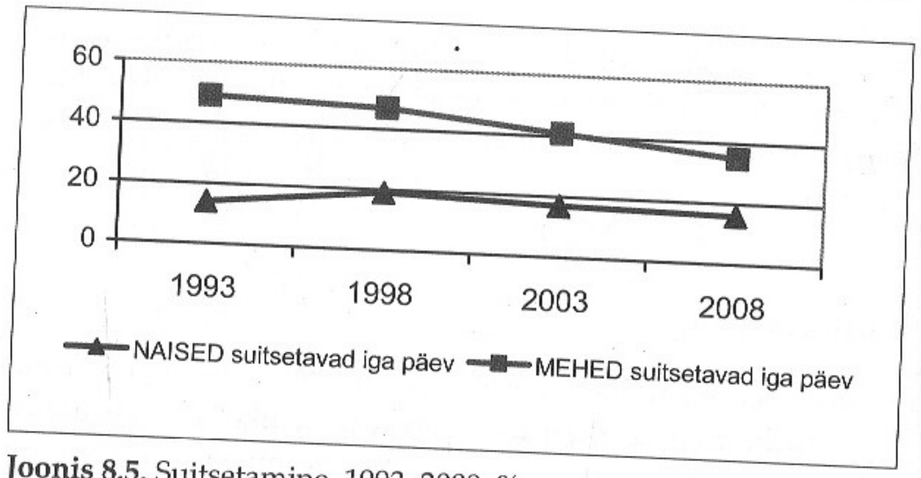

Joonis 8.5. Suitsetamine, 1993–2008, %

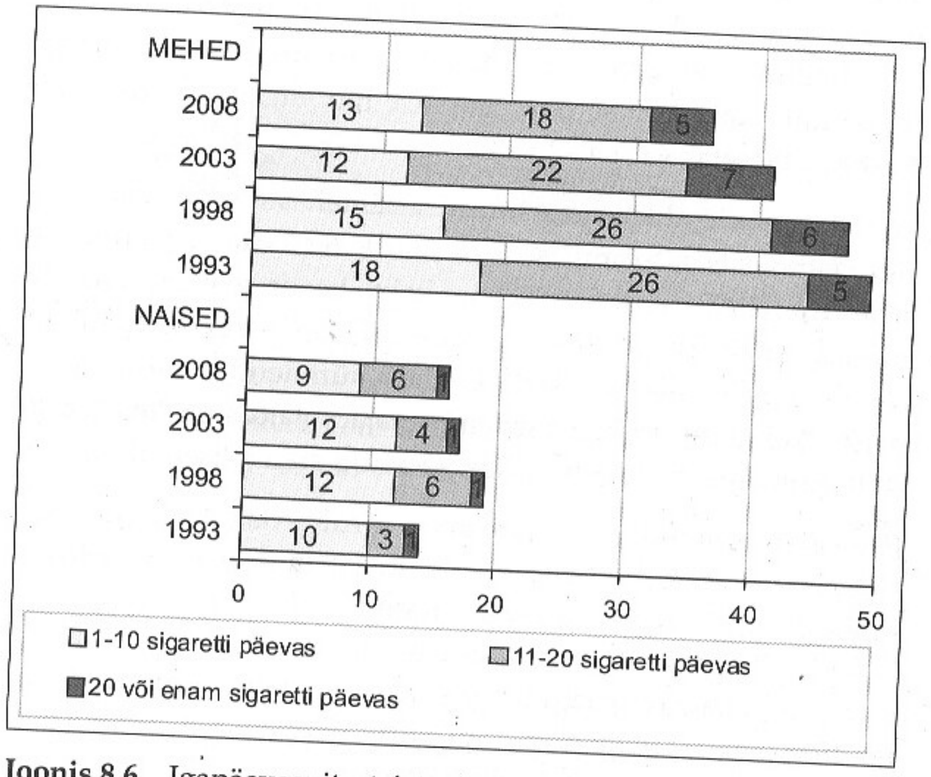

Joonis 8.6. Igapäevasuitsetajate jaotus päevas suitsetatud sigarettide arvu järgi, 1993–2008, %

Igapäevaste suitsetajate osakaalu langus on eelkõige toimunud nooremate meeste ja naiste seas. Nelja uuringu võrdluses on suurim langus toimunud 18–25-aastaste meeste seas (1993., 1998. ja 2003. aastal oli igapäevasuitsetajaid 43–44 protsenti, 2008. aastal 30 protsenti) ning sama vanusegrupi naiste seas (igapäevasuitsetajaid oli 1993. aastal 12 protsenti, 1998. aastal 18 protsenti, 2003. aastal 23 protsenti ja 2008. aastal 11 protsenti).

Joonisel 8.7 on võrreldud 2008. aasta vastuste jaotust suitsetamise kohta kolmes vanusegrupis.

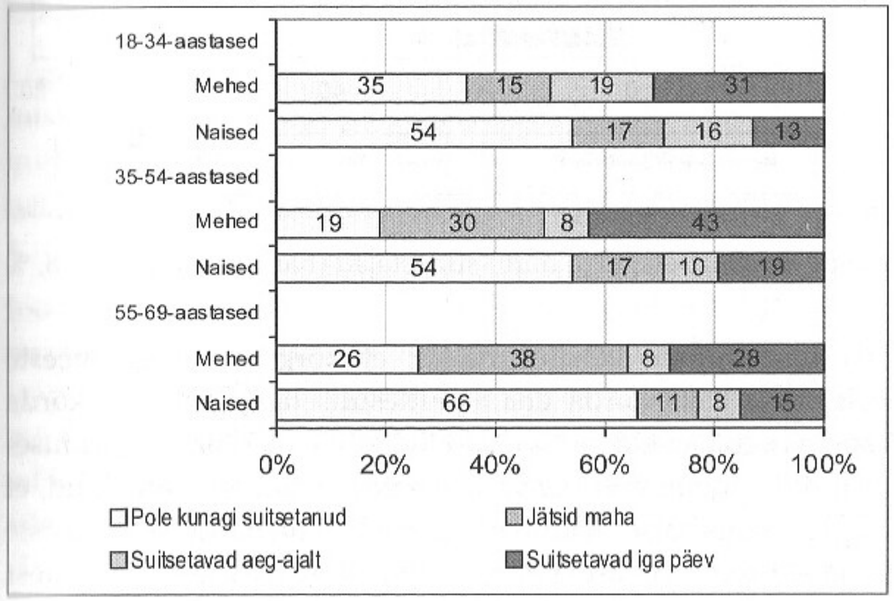

Joonis 8.7. Suitsetamine eri vanuses meeste ja naiste hulgas, 2008, %

Kõige enam oli igapäevaseid suitsetajaid keskealiste grupis – meestest 43 protsenti ja naistest 19 protsenti suitsetasid iga päev. Kõige vähem pidevaid suitsetajaid oli noorte naiste hulgas – 13 protsenti. Noorte meeste ja naiste hulgas oli enam ka neid, kes suitsetasid aeg-ajalt – 19 protsenti meestest ja 16 protsenti naistest (Joonis 8.7).

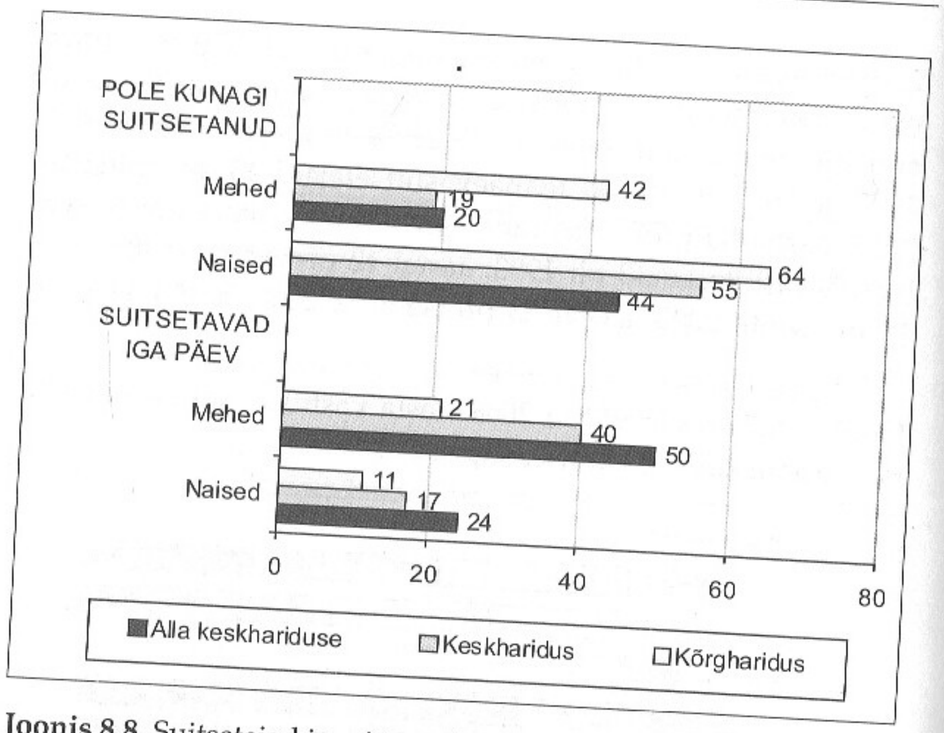

Joonis 8.8. Suitsetajad ja mitte-suitsetajad (hariduse järgi), 2008, %

Haridusgruppide võrdlus näitas, et kõrgharidusega meeste hulgas oli kaks korda enam mittesuitsetajaid ja kaks korda vähem regulaarseid suitsetajaid kui kõige madalama haridusega grupis (Joonis 8.8). Ka varasemates uurimustes on leitud, et igapäevasuitsetajaid leidub enam madalama haridusega meeste ja naiste seas (Helasoja *et al.* 2006). Kõrgharidusega naistest suitsetasid pidevalt 11 protsenti ja alla keskharidusega grupis naistest 24 protsenti.

Edasi vaatame, kuidas on suitsetamise sagedus seotud respondentide majandusliku aktiivsusega. Kõige rohkem on regulaarselt suitsetajaid töötute meeste hulgas – iga teine neist suitsetas. Iga päev suitsetas aga ka iga kolmas (36%) töötav mees. Naistest oli suitsetajaid kõige rohkem mittetöötavate

koduste naiste hulgas – 25 protsenti. Liht- ja oskustööliste hulgas oli igapäevasuitsetajaid ligi 40 protsenti. Kõige vähem oli suitsetajaid kõrgharidusega spetsialistide hulgas (5% nais- ja 8% meesspetsialistidest). Perekonnaseisu järgi on kõige enam selliseid suitsetajaid lahutatud või lahus elavate meeste seas (42 protsenti).

Riskide teadvustamine

Viimase elanikkonnaküsitluse ankeedid sisaldasid ka tervist kahjustava käitumise riskide tajumise küsimusteplokki.

Legaalsete uimastite – tubaka ja alkoholi – regulaarset tarvitamist peab suureks riskiks valdav osa elanikkonnast. Suitsetamist hindas kergeks riskiks 5 protsenti respondentidest. Hinnangu "kerge risk" andis 2008. aastal alkoholi tarbimisele iga kümnes naine ja vaid iga neljas mees.

Joonis 8.9 näitab, et Eesti elanike hinnang alkoholi ja tubaka tarvitamisega seotud riskidele on muutunud kahes suunas: igapäevast suitsetamist pidasid 1998. aastal suureks riskiks ligi pooled Eesti täiskasvanud elanikud (54 protsenti) ja 2008. aastal juba 70 protsenti. Enamik (40%) tajub terviseriskina ka igapäevast alkoholi tarbimist ning see näitaja on samuti tõusnud (1998. aastal 30%). Mõnevõrra üllatav on see, et iganädalast purjujoomist ei peeta kuigi suureks riskiks.

Naised hindasid riske meestest üldiselt kõrgemaks. Võrdlus erineva haridustasemega respondentide gruppides näitab veel kord, et haridusel on märgatav mõju elanikkonna tervisekäitumisele. Kõrgharidusega inimesed tajuvad teravamalt suitsetamise ohtu tervisele ja hoolitsevad oma tervise eest madalama haridustasemega inimestest enam (Joonis 8.10).

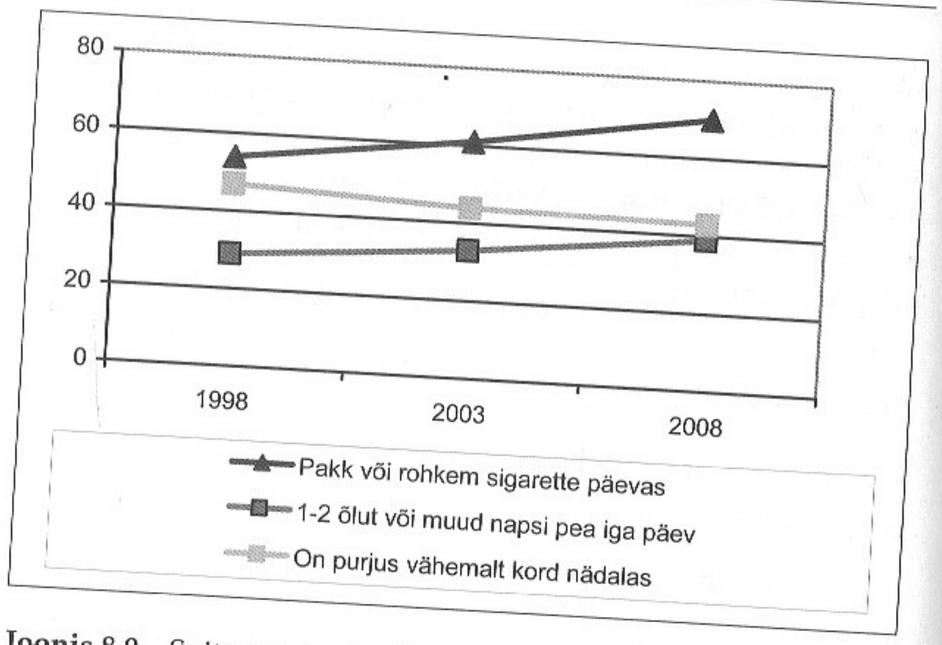

Joonis 8.9. Suitsetamise ja alkoholi pruukimise riskide tajumine aastatel 1998–2008, vastusevariandid *suur risk*, %

Kokkuvõtvalt võib öelda, et traditsioonilised soolised erinevused legaalsete uimastite tarvitamise osas on säilinud, kuigi on märgata, et need erinevused on vähenemas, sest mehed on hakanud vähem suitsetama ja naised sagedamini alkoholi tarbima.

Suitsetamisest tingitud terviseriskide tajumine on kümne aastaga kasvanud: kaks kolmandikku elanikkonnast peab üle paki päevas suitsetamist suureks riskiks.

Alkoholi tarvitamise suhtes on Eesti elanikkond palju liberaalsem ja vaid 40 protsenti inimestest peab suureks riskiks igapäevast joomist või kord nädalas purju joomist.

Illegaalsed uimastid

Vaike Vainu

Narkootikumide levik

Illegaalsete uimastite tarvitamine kerkis sotsiaalse probleemina Eestis esile 1990ndate teisel poolel. Kuigi mingil määral tarvitati illegaalseid uimasteid ilmselt ka nõukogude perioodil, puuduvad selle kohta täpsed andmed (Allaste 2005). Olulisemateks põhjusteks, miks illegaalsete uimastite levik taasiseseisvunud Eestis hoogustus, peetakse üleminekut turumajandusele ning piiride avanemist. Uimastite kiire leviku põhjustasid majanduslikud ja kultuurilised muutused ning uimastite muutumine kergesti kättesaadavaks (Laastik, Vihalemm 2004).

Illegaalsete uimastite laialdasest levikust annavad tunnistust ka elanikkonnaküsitluse "Eesti 2008" tulemused. Küsitluse andmetel on Eesti elanikest 24 protsenti olnud olukorras, kus neile pakuti narkootikume, ning kolmandik inimestest omas tuttavat, kes on kasutanud või kasutab narkootilisi aineid.

Olukordadega, kus pakuti narkootikume, on enamasti kokku puutunud noored. Küsitlus näitas, et 16–24-aastastest on illegaalseid uimasteid pakutud 54 protsendile, 25–34-aastastest 44 protsendile ning 35-aastastest ja eakamatest 7 protsendile (Tabel 8.1). Enamasti on narkootikume pakutud tasuta. Asjaolu, et suurem osa inimestest, kellele narkootikume on pakutud, ka illegaalsete uimastitega kogemusi omavad, kinnitab, et pakutud aine võetakse tavaliselt vastu ja proovitakse järele (Tabel 8.2).

Tabel 8.1. Kokkupuude narkootikumide pakkumisega vanuse lõikes (%)

	Vanus						
	16–24	25–34	35–44	45–54	55–64	65–69	Kokku
Ei ole pakutud	46	56	86	93	97	99	78
On, tasuta	24	19	11	5	3	1	12
On, raha eest	4	4	1	1	0,4		2
On, nii raha eest kui tasuta	26	21	2	1			9

Tabel 8.2. Narkootikumide proovimine sõltuvalt sellest, kas neid on pakutud või mitte (%)

		Kas on kunagi narkootikume pakutud?				Kokku
		Ei ole	On, tasuta	On, raha eest	On, nii raha eest kui tasuta	
Kas on kunagi narkootikume proovinud?	Ei	95	39	38	22	80
	Jah	5	61	62	78	20

Kuna läänelikud väärtused ning elustiili võttis taasiseseisvumise järel kiiremini omaks noorem põlvkond, on ka narkootikumidega katsetamine kõige enam levinud noorte seas. Elanikkonnaküsitluse andmetel on 16–24-aastastest narkootikume

proovinud 45 protsenti, 25–34-aastastest 37 protsenti, 35–44-aastastest 14 protsenti, 44–55-aastastest 6 protsenti ning eakamatest inimestest 7 protsenti.

Alates 1990ndate keskpaigast on narkootikumidega katsetajate arv Eestis aasta-aastalt suurenenud. 18–69-aastastest elanikest oli 1994. aasta küsitluse andmetel narkootikume proovinud 1,4 protsenti, 1998. aastal 6 protsenti, 2003. aastal 14 protsenti ning 2008. aastal 19 protsenti. Kuna 2003. ning 2008. aastal kaasati küsitlusvalimisse esimest korda ka 16–17-aastased inimesed, saame antud perioodi kohta üldistusi teha ka 16–69-aastaste kohta: 2003. aastal omas narkootikumidega kogemusi 13 protsenti selles vanuses inimestest, 2008. aastal oli vastav näitaja 20 protsenti.

Illegaalsete uimastite tarbimise kiire kasvu poolest pole Eesti olukord erandlik: Lalander ja Salasuo (2005) on narkootikumide levikut nimetanud suisa globaalseks fenomeniks, mis käib käsikäes lääne noorsookultuuri levikuga. Seega pole kuigi üllatav, et ka Eestis on illegaalsete uimastitega katsetajate suhtarv aasta-aastalt kõige kiiremini suurenenud nooremates vanuserühmades. 2003. ja 2008. aasta küsitluste tulemuste võrdlus näitab, et 25–34-aastaste meesterahvaste seas on narkootikumidega katsetajate osakaal viie aasta jooksul suurenenud 20 protsendi võrra, samavanuste naiste seas 16 protsendi võrra (Joonis 8.11). Siiski on igas vanuserühmas narkootikumidega katsetajaid jätkuvalt arvukamalt meeste seas. See annab tunnistust noormeeste ja neidude kohta kehtivate normide erinevusest – tüdrukutele pole lubatud see mis poistele. Ka Allaste (2004) on möönnud, et kuigi vahed noormeeste ja neidude uimastitarvitamises on aastatega kahanemas, ollakse Eestis traditsiooniliste soorollide mõju all, millest tulenevalt

kasutavad neiud üldjuhul noormeestega võrreldes uimasteid harvem ja väiksemates kogustes ning suhtuvad tarvitamisse noormeestest kriitilisemalt.

Jätkuvalt on illegaalsete uimastite tarbimine levinuim pealinnas. Tallinnas on illegaalsete uimastitega katsetanud 27 protsenti elanikest, teistes linnalistes asulates 19 protsenti ning maa-asulates 15 protsenti elanikest. Sellele, miks illegaalseid uimasteid tarbitakse enam suuremates linnades, on lisaks illegaalsete uimastite (arvatavale) paremale kättesaadavusele ka teine põhjendus, mis tuleneb valimi struktuurist. Võrreldes väikelinnade ja maa-asulatega on Tallinnas ning teistes suuremates linnades elavate vastajate seas arvukamalt alla 35-aastaseid inimesi ning kuna narkootikumid on kõige enam levinud noorte seas, aitab see kaasa regionaalsete erinevuste tekkimisele.

Dekaadi jooksul on illegaalsete uimastitega katsetajate osakaal nii linnalistes asulates kui ka maapiirkonnas suurenenud pea kolm korda. Kõige kiirem kasv on toimunud maapiirkonnas, kus 2008. aastal on narkootikumidega katsetajaid 3,75 korda enam kui 1998. aastal (Tabel 8.3).

Tabel 8.3. Narkootikume proovinud inimeste suhtarv asulatüübi lõikes, 1998–2008, %

	Tallinn	Muud linnad	Maa	Kokku
2008	27	19	15	20
2003	17	12	11	13
1998*	9	6	4	6

*1998. aastal polnud valimisse kaasatud 16–17-aastaseid

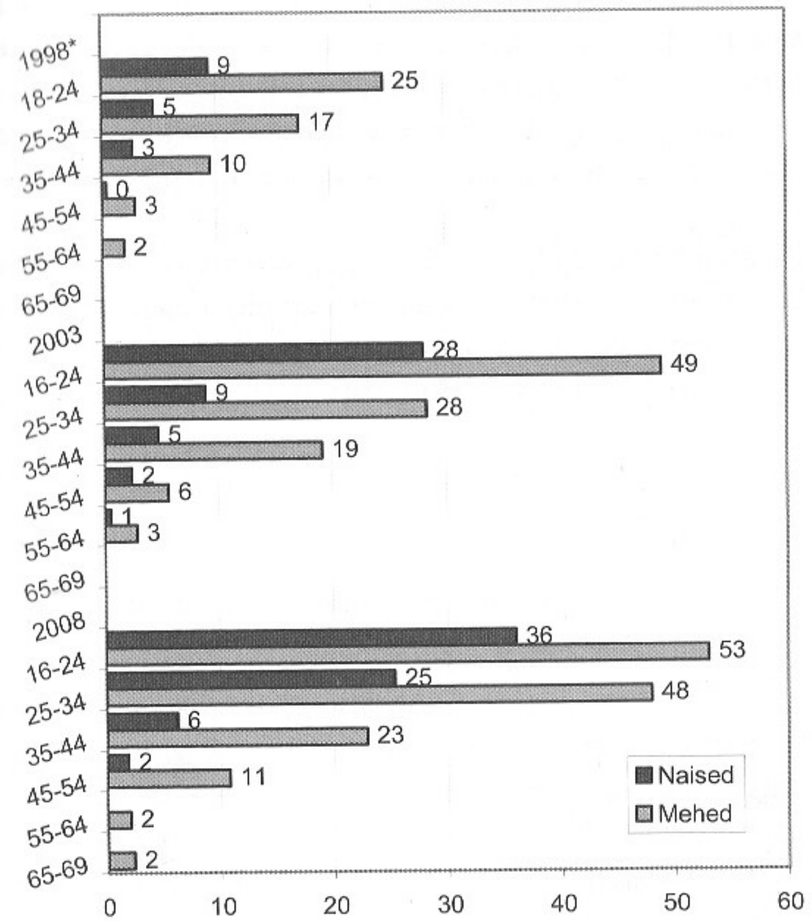

Joonis 8.10. Vähemalt korra elus mingit narkootikumi proovinute osakaal 16–69-aastase elanikkonna hulgas, %
*1998. aastal polnud valimisse kaasatud 16–17-aastaseid

Eestlaste ja mitte-eestlaste vahel narkootikumide tarvitamise osas erinevused praktiliselt puuduvad. 2008. aastal oli narkootikumidega katsetajaid nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste

seas 20 protsenti. Mõlemas rahvusrühmas on illegaalsete uimastite proovimine levinum meeste seas – narkootikume oli proovinud 28 protsenti eesti meestest ning 27 protsenti mitte-eesti meestest. Eesti naiste seas oli narkootikumidega katsetajaid 12 protsenti, mitte-eesti naiste seas 13 protsenti.

Perioodil 1998–2008 on erinevused meeste ja naiste vahel narkootikumide tarbimise osas vähenenud mõlemas rahvusrühmas. 1998. aastal oli eestlaste seas narkootikume tarbinud mehi naistega võrreldes 5 korda enam, mitte-eestlaste seas 3 korda enam. 2008. aastal on eestlaste seas meeste näitaja naistega võrreldes 2,75 korda suurem, mitte-eestlaste seas 3 korda suurem (Tabel 8.4).

Tabel 8.4. Narkootikume proovinud inimeste suhtarv soo ja rahvuse lõikes, 1998–2008, %

		Mehed	Naised	Kokku
2008	Eestlased	28	12	20
	Mitte-eestlased	27	13	20
2003	Eestlased	22	8	15
	Mitte-eestlased	21	7	14
1998*	Eestlased	10	2	6
	Mitte-eestlased	12	4	8

*1998. aastal polnud valimisse kaasatud 16–17-aastaseid

Narkootikumidega katsetamine jääb sageli tarbija jaoks vaid ühekordseks eksperimendiks. Narkootikumidega katsetajatest 87 protsenti on illegaalseid uimasteid proovinud, 10 protsenti

tarbinud uimasteid minevikus ning 3 protsenti tarbis uimasteid jätkuvalt. Kõige suurem oli jätkuvalt uimasteid tarbivate inimeste osakaal noorimas vanusegrupis, kus 6 protsenti endiselt illegaalseid uimasteid tarbis. Samas võib asjaolu, et marginaliseerunud uimastitarvitajad suure tõenäosusega küsitlusvalimisse ei sattunud, küsitlustulemusi mõjutada. Tõenäoliselt on narkootikumide (regulaarne) tarvitamine elanikkonnas pisut levinum, kui küsitlus näitas.

Esmakordne tarbimine

Koolinoorte seas läbi viidud küsitlused on näidanud, et narkootikumidega katsetamine saab sageli alguse juba teismeeas (Allaste 2008). Ka elanikkonnaküsitluse "Eesti 2008" andmetel oli uimastitega katsetajatest 37 protsenti seda esmakordselt teinud alaealisena, 36 protsenti 18–20-aastasena, 22 protsenti 21–30-aastasena ning 5 protsenti kõrgemas vanuses. Rääkides uimastitega kogemusi omavatest inimestest, on alaealisena uimastitega alustamine võrreldes meestega levinum naiste-rahvaste seas, võrreldes muude piirkondadega pealinnas ning võrreldes eestlastega mitte-eestlaste seas.

Võrreldes 1998. aastaga on muutunud sagedasemaks illegaalsete uimastite esmaproovimine alaealisena. Aastal 1998 moodustasid vastajad, kes olid esimest korda illegaalseid uimasteid proovinud alaealisena, kõigist uimastitega katsetajatest 18 protsenti, 2003. aastal 36 protsenti ning 2008. aastal 37 protsenti.

Kõige esimesena proovitud uimastiks oli 78 protsendil juhtudest marihuaana või hašiš, 10 protsendil *ecstasy* ning 6 protsendil amfetamiinid. Noorte täiskasvanute, s.t 25–34-aastaste seas oli võrreldes teiste vanusegruppidega arvukamalt inimesi,

kes omasid esimest kogemust *ecstasy*ga – kõigist 25–34-aastastest uimastitega katsetajatest oli esmakordselt illegaalseid uimasteid proovides *ecstasy*t tarbinud 16 protsenti.

Riskide teadvustamine

Peter Bergeri ja Thomas Luckmanni (1966) järgi pole meid ümbritsev igapäevareaalsus mitte objektiivne nähtus, vaid sotsiaalselt konstrueeritud. Selle käsitluse kohaselt on inimene ise on samal ajal nii sotsiaalse reaalsuse looja kui ka selle poolt mõjutatav. Ka arusaamad sellest, mis on "ohtlik" või "riskantne", konstrueeritakse sotsiaalsete, kultuuriliste ja poliitiliste protsesside kaudu.

Narkootikumide illegaalsus lähtub arusaamast, et nende ainete ohtlikkus tarvitaja tervisele tuleneb aine farmakoloogiast (vt ka Rödner 2006). Siiski ei peeta kõiki narkootikume sageli võrdselt ohtlikuks ning samuti erinevad seisukohad narkootikumide tarbimise ohtlikkuse suhtes sõltuvalt narkootikumide tarvitamise sagedusest. Seda kinnitasid ka elanikkonnaküsitluse tulemused, mille kohaselt uimastite regulaarset tarbimist peetakse valdavalt suuremaks terviseriskiks kui uimastite proovimist ühel-kahel korral. Sama on näidanud ka eelnevad küsitlused.

Võrreldes teiste narkootikumidega peetakse marihuaana/hašiši regulaarset tarbimist harvemini suureks terviseriskiks. Kanepitoodete regulaarset suitsetamist pidas suureks terviseriskiks 84 protsenti inimestest, ülejäänud vaatlusaluste narkootikumide puhul küündis nende tarbimist suureks terviseriskiks hindavate vastajate suhtarv 90-st 94 protsendini.

Aasta-aastalt on vähenenud inimeste arv, kes peavad marihuaana/hašiši kord-paar proovimist suureks terviseriskiks – 1998. aastal hindas hašiši/marihuaana proovimist suureks terviseriskiks 63 protsenti eestimaalastest, 2003. aastal vastavalt 57 protsenti ning 2008. aastal 50 protsenti. Ka marihuaana/hašiši regulaarset tarbimist hinnati 2008. aastal riskantseks veidi harvemini kui kümme aastat tagasi.

Teiste narkootikumide osas on hinnangud jäänud sama kriitiliseks kui 1998. aastal. *Ecstasy* suhtes on hinnangud muutunud isegi kriitilisemaks – võrreldes 1998. aastaga on 7 protsendi võrra suurenenud nende inimeste arv, kes peavad *ecstasy* regulaarset kasutamist suureks terviseriskiks (Joonis 8.12).

Hašiši/marihuaana kord-paar proovimist ning regulaarset tarbimist hindavad sagedamini suureks terviseriskiks eakamad inimesed. Kanepitoodete kord-paar proovimist hindas suureks terviseriskiks 28 protsenti 16–24-aastastest, 33 protsenti 25–34-aastastest ning 63 protsenti 35–69-aastastest, regulaarset tarbimist aga 73 protsenti 16–24-aastastest, 81 protsenti 25–34-aastastest ning 89 protsenti 35–69-aastastest.

Sarnaselt kanepitoodetega hindavad nooremad inimesed eakamatega võrreldes harvemini suureks terviseriskiks kord-paar oopiumisegude või *ecstasy* proovimist. Noorte tolerantsemat suhtumist narkootikumidesse on põhjendatud nii põlvkondliku kogemuse erinevuse kui ka üldiste hoiakutega riskimise ja reeglite rikkumise suhtes (vt ka Parker jt 1998). Narkootikumidega eksperimenteerivad noored võivad narkootikumidest tulenevaid ohte lähtuvalt oma isiklikust kogemusest hinnata madalamalt kui eakad, samuti võib hoiakute erinevus tuleneda üldisemat laadi suhtumisest riskidesse – noored peavad kõrge riskiastmega käitumist sageli normaalseks, kuna see

loob neis tunde sõltumatusest ja küpsusest, aidates luua identiteeti, samas kui eakamad inimesed on alalhoidlikumad (Plant, Plant 1992).

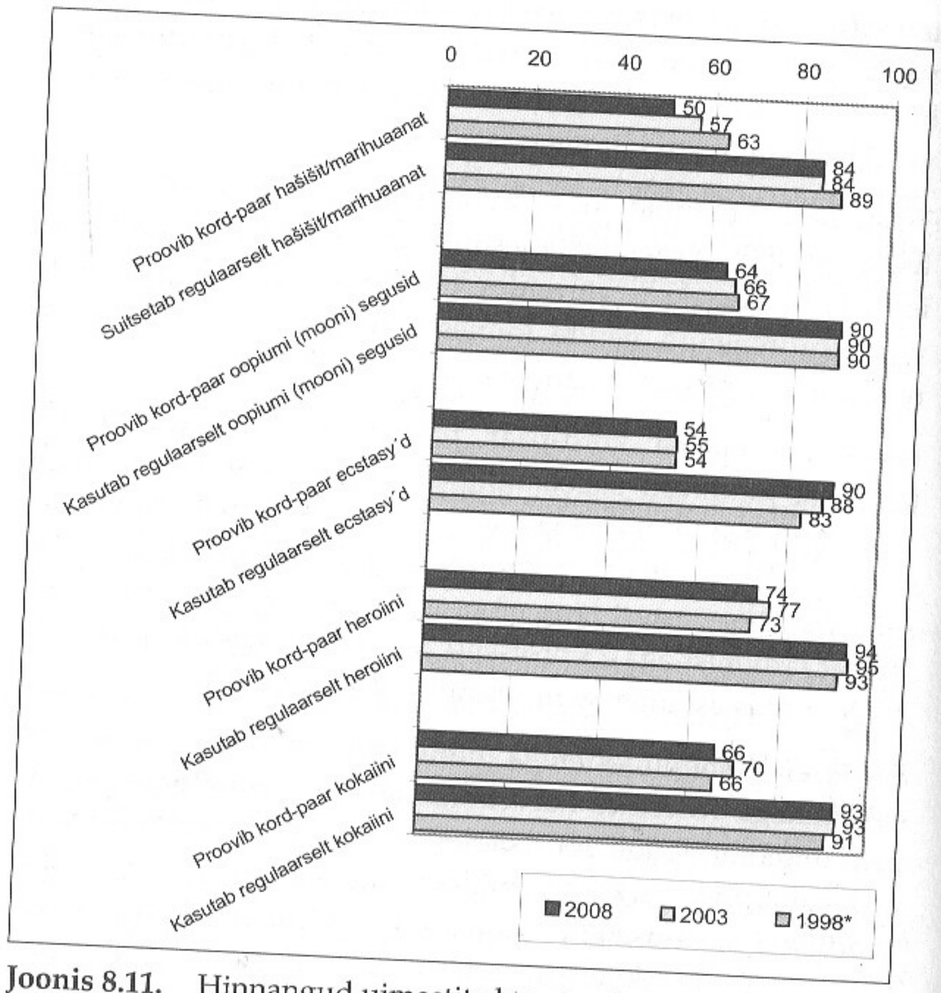

Joonis 8.11. Hinnangud uimastite kasutamisest tingitud terviseriskile (toodud on vastuste *suur risk* osakaal; ülejäänud hindasid seda *kergeks* või *keskmiseks* riskiks, ei näinud selles mingit riski või ei omanud seisukohta)*1998. aastal polnud valimisse kaasatud 16–17-aastaseid

Suhtumine narkootikumisõltlastesse ja narkootikumide legaliseerimisse

Eestis toimus illegaalsete uimastite levik ajal, mil ühiskond seisis silmitsi uute ja senitundmatute sotsiaalsete probleemidega. Lisaks kuritegevuse taseme suurenemisele kasvas plahvatuslikult ka HI-viiruse levik, mille eest peeti vastutavaks süstivaid narkomaane. Sellisel foonil oli kerge kujunema ettekujutus narkomaanidest kui ühiskonnaohtlikest inimestest (vt ka Vihma, Allaste 2006).

Küsitluse "Eesti 2008" ankeedis kaardistati suhtumist narkootikumisõltlastesse lähtuvalt sellest, kas vastaja peab sõltlast pigem kurjategijaks või pigem haigeks. Narkosõltlase võrdsustamine haige inimesega kätkeb endas märksa enam kaastunnet kui võrdusmärgi tõmbamine sõltlase ja kurjategija vahele. Tulenevalt eelnimetatud kahest lähenemisest (sõltlane kui haige inimene *vs* sõltlane kui kurjategija), saab eristada ka kahte liiki narkopoliitikaid: nn repressiivne mudel ning kahjude vähendamise mudel (Sarvanti 1997). Repressiivne mudel on eesmärgiks võtnud uimastivaba ühiskonna loomise narkootikumide keelustamisega, kahjude vähendamise mudeliga aga püütakse minimeerida kahjusid ja kulutusi, mida uimastite tarvitaja toob iseendale, teistele inimestele ja ühiskonnale. Kahjude vähendamise mudel rõhutab ravi ja rehabilitatsiooni vajalikkust ning repressiivsete meetodite (kriminaalkaristused) võimalikult säästlikku kasutamist. Mikko Lagerspetzi (2005) hinnangul ei saa Eesti uimastipoliitika puhul rääkida kindlasuunalisest arengust ei repressiivse ega kahjude vähendamise mudeli suunas, vaid pigem mõlema mudeli elemente sisaldava uimastipoliitika üldise raamistiku tekkest.

2008. aastal pidasid pooled küsitletutest narkootikumisõltlast pigem haigeks inimeseks kui kurjategijaks (2003. aastal 42%). Pigem kurjategijaks kui haigeks inimeseks pidas narkootikumisõltlast 6 protsenti (2003. aastal 7%), nii kurjategijaks kui ka haigeks 29 protsenti (2003. aastal 35%). Küsitletutest 5 protsenti ei pidanud narkootikumisõltlast ei haigeks ega ka kurjategijaks, hinnangut ei andnud 10 protsenti. Võrreldes 2003. aastaga on suhtumine narkootikumisõltlastesse muutunud kaastundlikumaks – võrreldes 2003. aastaga on suurenenud inimeste arv, kes peavad sõltuvust narkootikumidest pigem haiguseks kui kuriteoks.

Vaadates hinnangute jagunemist vanuserühmiti, siis pigem haigeks kui kurjategijaks peavad narkootikumisõltlast sagedamini nooremad kui 55-aastased vastajad (Tabel 8.5). Inimesi, kes antud küsimuses kindlat seisukohta võtta ei oska, on kõige enam vanimas vanusegrupis.

Sarnaselt enamiku Euroopa riikidega on nii kanepitooted kui ka heroiin Eestis illegaalsed ning nii uimastite vahendajad kui ka tarvitajad riskivad oma tegevuse ilmsikstuleku korral arreteerimise või vangistusega. Opiaatide ja sünteetiliste narkootikumide ohtlikkust üldjuhul kahtluse alla ei seata, kuid kanepi dekriminaliseerimine on kogunud pooldajaid, kes argumenteerivad oma seisukohti kanepi loodusliku päritolu ning uimasti vähese kahjulikkusega tarvitaja tervisele (võrreldes teiste narkootikumidega).

Võrreldes 2003. aastaga pole suhtumine marihuaana ning heroiini legaliseerimisse oluliselt muutunud. Jätkuvalt suhtuvad kanepitoodete legaliseerimisse pooldavamalt nooremad vastajad. Heroiini legaliseerimisele on igas vanuses vastajad valdavalt vastu, kuid eakamate seas on noortega võrreldes arvukamalt hinnangu mitte-andnuid.

Tabel 8.5. Suhtumine narkosõltlastesse vanuserühmade lõikes (%)

Kas peate narkosõltlast...	Vanus						Kokku
	16–24	25–34	35–44	45–54	55–64	65–69	
pigem kurjategijaks kui haigeks inimeseks	3	7	5	7	8	3	6
pigem haigeks kui kurjategijaks	54	51	54	51	42	44	50
ei kurjategijaks ega haigeks	11	4	4	2	3	1	5
nii kurjategijaks kui haigeks	20	28	30	32	36	34	29
raske öelda	13	10	7	7	11	18	10

Kokkuvõtvalt võib öelda, et illegaalsete uimastite tarbimine on Eestis jätkuvalt tõsiseks sotsiaalseks probleemiks, seda eriti nooremates vanuserühmades. 2008. aasta küsitlusandmed näitasid, et narkootikume on proovinud 20 protsenti elanikkonnast, mida on 7 protsendi võrra enam kui 2003. aastal. Narkootikumide tarvitamine saab sageli alguse juba teismeeas ning võrreldes 1998. aastaga on uimastite esmaproovijate keskmine vanus veelgi alanenud. Tavaliselt omandatakse esimesed kogemused kanepiga.

Võrreldes teiste narkootikumidega on suhtumine kanepisse jätkuvalt liberaalsem. Kanepi tarbimist peetakse harvemini suureks teriseriskiks ning enam kui kümnendik inimestest pooldab kanepi legaliseerimist. Ka suhtumine narkootikumisõltlastesse on viie aasta jooksul muutunud kaastundlikumaks.

Viiteallikad

ALKOHOLI turg, tarbimine ja kahjud Eestis. Aastaraamat 2008. <http://www2.tai.ee/teated/arenduskeskus/Uudised/Alkoholi_aastaraamat_2008.pdf>

ALLASTE, A-A., LAGERSPETZ, M., KURBATOVA, A. 2005. *Uimastid ja uimastitarvitajad Eesti ühiskonnas*. Tallinn: Valgus.

ALLASTE, A-A. 2008. *Koolinoored ja uimastid. 15–16-aastaste õpilaste legaalsete ja illegaalsete narkootikumide tarvitamine Eestis*. Tallinn: TLÜ kirjastus.

BERGER, P-L., LUCKMANN, T. 1966. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, New York: Anchor Books.

EESTI omavalitsuste alkoholipoliitika. <www2.tai.ee/teated/arenduskeskus/Tervise_ Edendamise_Osakond/ Eesti_omavalitsuste-_alkoholipoliitika_28_02_2008_kodulehele.pdf>

HANSSON, L. 2004. *Valikud ja võimalused. Argielu Eestis aastatel 1993–2003*. Tallinn: TPÜ kirjastus.

HELASOJA, V., LAHELMA, E., PRATTALA, R., PATJA, K.M., KLUMBIENE, J., PUDULE, I., KASMEL, A. 2006. Determinants of daily smoking in Estonia, Latvia, Lithuania, and Finland in 1994–2002. – *Scandinavian Journal of Public Health*, Vol. 34 (4), 353–362.

LAASTIK, L., VIHALEMM, T. 2004. *Narkomaania representatsioonid Eesti ajalehtedes 2002. aastal*. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.

LALANDER, P., SALASUO, M. 2005. *Drugs and Youth Cultures – Global and Local Expressions*. Helsinkki: Hakapaino Oy.

MCKEE, M., POMERLEAU, J., ROBERTSON, A., PUDULE, I., GRINBERGA, D., KADZIAUSKIENE, K., ABARAVICIUS, A., VAASK, S. 2000. Alcohol consumption in the Baltic Republics. – *Journal of Epidimiology and Community Health*, 54, 361–366.

PARKER, H., ALRIDGE, J., MEASHAM, F. 1998. *Illegal Leisure: The Normalization of Adolescent Recreational Drug Use*. Routledge.

PLANT, M.-A., PLANT, M.-L. 1992. *Risk Takers: Alcohol, Drugs, Sex and Youth*. London: Tavistock/Routledge.

POPOVA, S., REHM, J., PATRA, J., ZATONSKI, W. 2007. Comparing alcohol consumption in central and eastern Europe to other European countries. – *Alcohol and Alcoholism*, 42(5), 465–473.

RIIGIPORTAAL www.eesti.ee

RÖDNER, S. 2006. Practicing Risk Control in a Socially Disapproved Area: Swedish Socially Integrated Drug Users and Their Perception of Risks. – *Journal of Drug Issues*, 20 (4), 933–951.

SARVANTI, T. 1997. Huumepolitiikka ja oikeudenmukaisuus. Helsinki: STAKES

STICKLEY, A., LEINSALU, M., ANDREEV, E., RAZVODOVSKY, Y., VÅGERÖ, D., MCKEE, M. 2007. Alcohol poisoning in Russia and countries in the European part of the former Soviet Union, 1970–2002. – *The European Journal of Public Health*, 17(5), 444–449.

VIHMA, P., ALLASTE, A-A. (submitted). Mechanisms of Controlling and Regulating Cannabis Use. A Comparison Between "Old" and "New" Europe. – *Contemporary Drug Problems*.

9.

PROBLEEMIDEST JA TÕEKSPIDAMISTEST

Kaisa Kaha

Käesolevas artiklis vaatlen, kuidas on Eesti inimeste sotsiaalsete ja isiklike probleemide tajumine viimaste aastate jooksul muutunud. Seega ei anna siin esitatud andmed ülevaadet probleemide "objektiivsest" tõsidusest ühiskonnas, vaid just inimeste endi poolt tajutud teravusest, millistena nimetatud probleeme tunnetatakse. Uurimismaterjaliks on oktoobris 2008 toimunud elanikkonnaküsitlusega "Eesti 2008" kogutud andmed. Andmete interpreteerimiseks ja võrdluseks on välja toodud ka varasematel aastatel korraldatud analoogiliste elanikkonnaküsitluste tulemusi. Artikli viimases osas analüüsin ka inimeste isiklikke tõekspidamisi, mida püüdsime ankeedis avada erinevate eluvaateid puudutavate väidetega, millega vastaja võis nõustuda või mitte nõustuda.

Sotsiaalsete probleemide tajumine

Kuigi sotsiaalsed probleemid on ühiskonnas alati olemas olnud, tunnetatakse neid erinevatel ajaperioodidel erineva teravusega. Sotsiaalsed probleemid on valdkond, mida uurides peab silmas

pidama, et ühiskonna valupunktid ja seega ka sotsiaalsed probleemid on alati kellegi, näiteks sotsioloogide poolt sõnalise väljendusena konstrueeritud. Iga probleemi nimetades tulevad mängu sotsioloogi enda subjektiivsus ja arusaam ideaalsest ühiskonnast, mis on eeskujuks probleemi äratundmisel (Neubeck 1991). Samuti, nimetades teatud probleeme ja jättes nimetamata mõned teised, muutuvad uurimuse käigus saadud tulemused. Käesolevas uuringus oleme välja toonud üksnes valiku Eesti ühiskonna valupunktidest.

Selleks et mõõta, kuidas Eesti inimesed erinevate sotsiaalsete probleemide teravust hindavad, paluti vastajatel valida ankeedis iga probleemi kohta sobivaim variant skaalal 4 – "väga terav probleem" kuni 1 – "pole terav probleem". Tabelis 9.1 on toodud protsentjaotus 1993., 1998., 2003. ja 2008. aastal toimunud elanikkonnaküsitluste vastajatest, kelle arvates olid loetletud probleemid Eestis väga teravad.

Mõne erandiga võib öelda, et väga suuri muutusi sotsiaalsete probleemide teravuse tunnetamises viimase viie aasta jooksul toimunud ei ole. Vaadates muutusi kõigi viieteistkümne aasta lõikes, s.t aastatel 1993–2008, on näha, et 1990ndate segastel aegadel tunnetasid inimesed kuritegevust teravama probleemina, kui seda tehakse nüüd (Tabel 9.1). Nii domineeris 1993. ja 1998. aasta küsitluse andmete kohaselt inimeste jaoks teravaima sotsiaalse probleemina kuritegevuse levik – vastavalt 86 ja 70 protsenti inimestest pidas seda väga teravaks probleemiks. See näitaja on 2008. aasta küsitluse andmete järgi viimase viieteistkümne aasta madalaim.

Tabel 9.1. 18–69-aastase elanikkonna hinnangud sotsiaalsetele probleemidele 1993–2008, hinnang *väga terav*, %

Sotsiaalne probleem	1993	1998	2003	2008
Narkootikumide kasutamine	-	44	63	55
Kuritegevuse levik	86	70	55	32
AIDSi levik	-	-	57	52
Tööpuudus	56	49	52	33
Alkoholi kuritarvitamine	26	28	36	42
Tervishoiu korraldus	-	-	35	30
Looduskeskkonna saastatus	56	29	32	32
Korruptsioon	45	39	33	25
Seaduste puudulikkus	66	35	26	20
Sotsiaalhoolekande korraldus	-	-	24	18
Vähene tähelepanu kultuurile ja haridusele	20	15	14	12
Tööharjumuste puudumine	45	17	11	10
Rahvussuhted	45	17	11	30
Meeste ja naiste õiguste, kohustuste ebavõrdsus	-	5	5	6

Allikas: 1993–2003. aasta andmed, vt Heinla 2004

Teine suur muutus, mida on näha 2008. aasta küsitlusest võrreldes varasemate uurimistulemustega, on rahvussuhete väga terava probleemina tajumine. See on probleem, mille tajumise teravus on aastast 1993 olnud pidevas languses, tajutud väga terava probleemina aastal 2003 vaid 11 protsendi elanike poolt

ning teinud aastal 2008 drastilise tõusu 30 protsendini. Põhjuseid selliseks ekstreemseks tõusuks ei tule ilmselt kaugelt otsida – nii 2007. aasta aprillikuu sündmused kui 2008. aasta augusti Vene-Gruusia konflikt tõstsid esile rahvussuhted kui olulise küsimuse nii Eesti-siseselt kui rahvusvaheliselt. Rahvussuhete teravust tajuti erinevate rahvusgruppide vahel mõnevõrra erinevalt. Eristades eestlased ja mitte-eestlased, näeme, et mitte-eestlaste jaoks on rahvussuhted teravamalt tajutud sotsiaalne probleem kui eestlaste jaoks. Erinevus ei seisne niivõrd probleemi teravuse tajumises, kuivõrd selle ulatuses – 58 protsenti mitte-eestlastest ja 18 protsenti eestlastest pidas rahvussuhteid väga teravaks probleemiks. Rahvussuhete teravuse tajumisel ei olnud suuri erinevusi haridusgruppide vahel, kõrgema haridusega inimesed tunnetasid küsimust küll pisut teravamalt.

Tööpuuduse ja kuritegevuse leviku kui teravaimate probleemidena tajutud nähtuste protsendid on võrreldes aastaga 2003 langenud, kuid siinkohal tuleb silmas pidada, et küsitlus toimus 2008. aasta oktoobris, mil majanduslangus alles kogus hoogu ja tööpuudus ei olnud veel muutunud selliseks probleemiks, kui ta on seda nüüd.

Tabelis 9.2 on kajastatud haridustasemeti eristatud inimeste suhtumine tööpuudusesse kui teravasse probleemi. Vastused on kodeeritud nii, et mida suurem on teravuse numbriline näitaja, seda teravamaks probleemiks on vastajad hinnanud tööpuudust (1 – pole terav, 4 – väga terav).

Tabel 9.2. Tööpuuduse terava probleemina tajumine haridustaseme järgi, keskmised (4 – väga terav)

Haridustase	Probleemi teravus
kuni 8 klassi	3.29
lõpetamata keskharidus	3.37
keskharidus	3.04
keskeriharidus	3.10
lõpetamata kõrgharidus	2.82
kõrgharidus	2.73
Valimi keskmine	2.99

Tulemustest võib näha, et tööpuudust tajuvad suurema murena ühiskonnas just madalama haridustasemega inimesed. Seda võib selgitada ehk nende isiklike kogemustega tööturul ja väiksemast hariduslikust kapitalist tuleneva suurema ebakindlusega.

Samuti on viimase viie aasta jooksul langenud seni teravaimaks probleemiks hinnatud narkootikumide kasutamine 63 protsendilt 55 protsendile. Viimast tulemust interpreteerides võib vaid öelda, et kuna narkootikumide kasutamine Eesti elanikkonna hulgas on viimaste aastate uurimistulemuste põhjal järjest kasvanud, siis ilmselt ollakse selle probleemiga ühiskonnas rohkem harjutud ning seda ei tajuta enam nii teravalt.

Teravamalt kui varasematel aastatel tajutakse aga alkoholi kuritarvitamist ning meeste ja naiste vahelist ebavõrdsust. Viimast tunnetavad küll enam naised – 62 protsenti nendest, kes pidasid ebavõrdsust väga teravaks probleemiks, olid naised.

Teravamalt kui teised tunnetasid ebavõrdsusprobleemi ka kesk- ja keskeriharidusega inimesed. Seoseid võib leida ka ebavõrdsuse tajumise ja töö olemasolu vahel – 61 protsenti neist, kes naiste ja meeste vahelist ebavõrdsust terava probleemina Eesti ühiskonnas tunnetavad, on töötavad inimesed.

Kuigi mõned probleemid, näiteks AIDSi levik ja tervishoiu korraldus, on küsitlusse lülitatud veidi hiljem, saab nüüdseks vaadelda ajaliselt ka nende probleemide tajumise muutusi ning järeldada, et mõlema nähtuse tajumise teravus näitab langustrendi. Võib öelda, et üldiselt on 2008. aasta küsitluse andmete kohaselt inimeste sotsiaalsete probleemide tajumise teravus vähenenud.

Isiklike probleemide tajumine

Peale üldiste sotsiaalsete probleemide paluti respondentidel vastata ka nende endi isiklike probleemide kohta ehk millised valupunktid tunduvad inimestele kõige olulisemad (Tabel 9.3). Ankeedis oli toodud viis erinevat probleemi. Vastusevariandid olid antud 5-pallisel skaalal "väga terav" kuni "pole terav". Lisaks said respondendid eraldi ära märkida loetelust nende enda jaoks kõige teravama probleemi.

Väga teravaks või teravaks isiklikuks probleemiks pidas 2008. aastal kõige enam inimesi – 50 protsenti – rahanappust. Soolisi erinevusi vaadates on näha, et naiste jaoks on rahanappus pisut suurem probleem kui meeste jaoks. Teravate isiklike probleemidena järgnevad rahapuudusele lähedaste inimeste ja enda isiklik tervis. Siinjuures tunnetavad naised nii enda kui lähedaste inimeste tervist teravana probleemina palju enam kui mehed.

Tabel 9.3. 18–69-aastase elanikkonna kõige teravamad isiklikud probleemid 1993–2008, hinnangute *väga terav* või *terav* osakaal, %

Isiklik probleem	1993	1998	2008
rahanappus	78	71	50
minu tervis	35	39	30
mõne perekonnaliikme või lähedase tervis	41	54	40
suhted perekonnas	22	29	17
elamistingimused	23	25	16
üksindus	14	16	14
lähedase inimese sagedane alkoholitarvitamine	10	17	15
lähedase inimese narkootikumide tarvitamine	-	2	3
hirm langeda kuriteo ohvriks	16	22	12
oht kaotada töökoht	19	21	23
töö- ja pereelu ühitamine	-	-	14

Loetelust eraldi enda jaoks teravaima probleemi väljatoomine andis samuti pildi, kus suurima isikliku murena oli välja toodud just rahapuudus ja seejärel tervisega seotu. Tõenäosust kaotada töökoht eriti ei tunnetata – oktoobris 2008, küsitluse toimumise kuus, ei valitsenud veel tööturul nii ärevad meeleolud ja ilmselt ei tajunud inimesed töö kaotamise ohtu nii selgelt. Kuigi töökoha kaotuse ohu tajumine on aasta-aastalt pisut tõusnud ja jõudnud aastal 2008 23 protsendini, võib siiski öelda, et see on oktoobrikuist seisu arvestades üsna madal. Seega, 67 protsenti vastanutest ei pidanud töö kaotamise ohtu kuigi teravaks.

Vähenenud on ka mure lähedaste tervise pärast – kümne aastaga 14 protsendi võrra ehk pea samale tasemele mis aastal 1993. Võib oletada, et lähedaste tervislikku seisundit tajutakse paremana ja seetõttu on muret vähem. Ehk on Eesti inimeste enda tervis ka tõepoolest paranenud.

Küsimus töö- ja pereelu ühitamise kohta esines meie küsitluses esimest korda, seepärast ei ole võimalik saadud tulemusi varasemate aastatega võrrelda, kuid 14 protsenti vastanutest teadvustas seda terava murena. Ilmselt on see inimeste jaoks tähtis probleem. Kui vaadata vastajate soolist jagunemist, siis on märgata, et naiste jaoks on see probleem siiski pisut olulisem – 67 protsenti neist, kes pidasid probleemi väga teravaks, olid naised.

Isiklikud tõekspidamised

Samas küsimusteplokis koos sotsiaalsete ja isiklike probleemidega uuriti inimestelt ka üldiste tõekspidamiste kohta elus. Nende küsimuste abil püüdsime pisut valgust heita inimeste meelestatusele ning saada rohkem teada nende hoiakutest elu suhtes. Küsimusele "Kuivõrd vastavad toodud väited Teie arusaamadele?" võis vastata kolmel erineval moel – *põhiliselt olen nõus; põhiliselt ei ole nõus* ja *raske öelda.*

Tulemuste põhjal võib öelda, et Eesti inimesed on üpris optimistlikult meelestatud ning valitsevatele individualistlikele arusaamadele tüüpiliselt loodetakse elus põhiliselt enda peale (Tabel 9.4).

Tabel 9.4. "Kuivõrd vastavad toodud väited Teie arusaamadele?", %

	põhiliselt olen nõus	
Tõekspidamised	1998	2008
Raskused minu elus pole suuremad kui teistel	86	81
Kui õnne on, siis ma saan elus seda, mida ma tahan	67	57
Enda arvates olen seni elus hästi hakkama saanud	72	69
Minust enesest sõltub, milliseks mu elu kujuneb	83	80
Põhiline inimese elus on saatuse poolt määratud	51	30

Siiski on vanuselistest erinevustest näha, et nooremaid inimesi iseloomustavad pisut suurem optimism ja positiivsed ootused kui vanemaid inimesi. Nii vastas 65 protsenti 15–24-aastastest inimestest väitele "hea õnne korral saan elus, mida tahan" positiivselt, märkides "põhiliselt olen nõus". Sama protsent 55–64-aastaste seas oli 48. Väitele "minust enesest sõltub, milliseks mu elu kujuneb" vastas "põhiliselt olen nõus" 87 protsenti 15–24-aastastest ning 65 protsenti 65–69-aastastest. Ilmselt mängib eakamate realistlikumate hinnangute juures rolli vanusega kaasnev kogemustepagas, mis noortel veel puudub.

Mis puutub saatuse rolli elus, olid vanemad inimesed altimad tunnistama saatuse poolt ettemääratust – kui 15–24-aastaste seas oli väitega "põhiline elus on saatuse poolt ettemääratud" nõustujaid 25 protsenti, siis 65–69-aastaste seas 47 protsenti.

Soolisi erinevusi analüüsides on näha, et naised ja mehed ei ole samade väidete puhul ühtmoodi positiivsed (Tabel 9.5). Näiteks on märkimisväärseid erinevusi kahe grupi vahel küsimuses "enda arvates olen seni elus hästi hakkama saanud".

Siinjuures paistavad naised suurema rahuloluga silma – 73 protsenti naistest ja 64 protsenti meestest arvavad, et on seni elus hästi hakkama saanud. Ka on mehed võrreldes naistega pisut individualistlikumad – 82 protsenti meestest on nõus, et neist endist sõltub, milliseks nende elu kujuneb.

Tabel 9.5. "Kuivõrd vastavad toodud väited Teie arusaamadele?" *Põhiliselt olen nõus* vastanute % (soolised erinevused)

	Mehed		Naised	
Tõekspidamised	1998	2008	1998	2008
Raskused minu elus pole suuremad kui teistel	85	81	87	81
Kui õnne on, siis ma saan elus seda, mida ma tahan	69	55	64	59
Enda arvates olen seni elus hästi hakkama saanud	70	64	74	73
Minust enesest sõltub, milliseks mu elu kujuneb	88	82	80	77
Põhiline inimese elus on saatuse poolt määratud	45	28	56	32

Hariduslik taust annab uued mõõtmed – mida kõrgem on inimese haridus, seda paremini ta arvab end elus hakkama saavat. 81 protsenti kõrgharidusega inimestest arvab, et on elus hästi hakkama saanud, sama näitaja keskharidusega inimeste puhul oli 64 protsenti. Üsna võrdselt oldi nõus ka väitega "minust enesest sõltub, milliseks mu elu kujuneb". Siiski oli kõrgharidusega inimeste seas selle väitega nõustujaid enim.

Kokkuvõte

Elanikkonna küsitlus korraldatakse Eestis iga viie aasta järel ning seekordse küsitluse tulemused kajastavad seisu 2008. aasta sügisel. Paraku on praeguste majandusolude tõttu ka muud ühiskondlikud nähtused ja nende tajumine inimeste poolt kiires muutumises ja teisenemises. Just seepärast ei tohiks aga neid andmeid vaadata kui vananenuid või muutunud olukorra tõttu oma väärtuse kaotanuid, vaid hinnata seeläbi kõrgemalt – käesolev kogumik ja konkreetne artikkel kajastab inimeste hinnanguid 2008. aasta viimases veerandis ning on oluline just ühiskonna üldise meeleolu tabamises enne kriisi.

Üldpilt inimeste suhtumistest erinevatesse sotsiaalsetesse probleemidesse ei ole viimase viie aasta jooksul palju muutunud. Jätkub juba varasemate aastate uuringutes täheldatud kõikide sotsiaalsete probleemide (näiteks tööpuudus, kuritegevuse levik, korruptsioon jne) tajumise teravuse vähenemine. Tööpuuduse terava probleemina tajumine oli 2008. aastal varasemaga võrreldes vähenenud, hariduslikku tausta vaadates oli see siiski teravam probleem madalama haridustasemega inimeste jaoks.

Üks kardinaalseid muutusi sotsiaalsete probleemide tajumises on aga toimunud rahvussuhete kui väga terava probleemi tunnetamises. Vastav näitaja on peale 15-aastast pidevat langemist tõusnud 11 protsendilt 2003. aastal 30 protsendini 2008. aastal. Siinkohal võib sellise drastilise tõusu põhjuseid otsida ilmselt erinevate poliitiliste sündmuste mõjust viimastel aastatel.

Isikliku probleemina domineeris 2008. aastal inimeste seisukohtades rahanappus ja mure tervise pärast, kuid ka siin võis märgata probleemide tajumise teravuse vähenemist. Üldised

tõekspidamised ja põhimõtted elus näitavad aga inimeste arvestatavat rahulolu endaga ja optimistlikkust tuleviku suhtes, mis loodetavasti on jäävad väärtused ka praeguseks muutunud ühiskondlikus situatsioonis.

Viiteallikad

HEINLA, E. 2004. Sotsiaalsed probleemid. – L.Hansson (toim). *Valikud ja võimalused. Argielu Eestis aastatel 1993–2003.* Tallinn: TPÜ kirjastus.

NEUBECK, K. J. 1991. *Social Problems: A Critical Approach.* 3rd edition. McGraw-Hill, Inc USA.

10.

KIIRPILK ELANIKKONNAKÜSITLUSTE TOIMUMISE AASTATESSE

Uno Saar

Inimese mälu olevat lühike ja minevikusündmused, mis meid endid või meie peret otseselt pole puudutanud, kipuvad kiiresti ununema. Kes meist mäletab, mis 1985. või 1992. aasta sügisel täpselt toimus? Meie lugejate hulgas on kindlasti ka neid inimesi, kes näiteks 1985. aastaks polnud veel sündinudki. Seetõttu otsustasime üles otsida vanad Postimehe ajalehed ning vaadata, millistest probleemidest ja sündmustest meie küsitluste korraldamise ajal lehe esiküljel kirjutati. Elanikkonnaküsitluste ankeedid postitati alati oktoobris-novembris arvestusega, et enamikul inimestest on puhkused selleks ajaks lõppenud, lapsed on kooli saadetud ning suur osa põllu- ja aiatöödest tehtud, nii et pikkadel sügisõhtutel peaks leiduma ka aega meie küsitlusankeetide täitmiseks. Seetõttu on ka Postimehe vanad numbrid valitud just sügiskuudest. Nooremale lugejaskonnale teadmiseks ja vanemale põlvkonnale meeldetuletuseks, et nõukogude ajal oli ajaleht Postimees mingil põhjusel ümber nimetatud ajaleheks Edasi ja see ilmus Tartu rajooni/linna ajalehena.

Edasi: esikülg 1985. aasta september–november

Nagu öeldud, ilmus pikkade traditsioonidega ajalooline ajaleht Postimees 1985. aastal Edasi nime all. Ajaleht Edasi ilmus 1985. aastal kaheksaküljelisena. Esiküljest annavad ülevaate alljärgnevad pealkirjad. Teisel küljel olid tavaliselt välisuudised või väliskommentaatori pikem ülevaade maailmasündmustest. Kolmandal küljel oli põhirõhk parteielul ja majandusel, samuti avaldati seal uudised naaberrajoonidest. Neljandal küljel olid rubriigid "Kirjade toast", "Ristmik" (liiklusest) jmt, viiendal küljel oli trükitud mõni veste, lugusid loodusest, huumorinurk jmt. Kuuendal küljel ilmus mõni järjejutt, samuti avaldati seal tõlkelugusid välispressist, enamasti siiski üleliidulistest ajalehtedest. Seitsmes külg oli pühendatud spordiuudistele ning kaheksanda külje võtsid enda alla kõikvõimalikud kuulutused.

Üldmulje ajalehest – tol sügisel oli see alles rajooni/linna ajaleht. Perestroika-sõna ei rõhutatud siis ka Moskvas eriti ning Eestis ei olnud see üldisesse kõnepruuki veel jõudnud, küll aga käis juba juunikuust võitlus alkoholi vastu. Esikohal olid ajalehes paratamatult nõukogude ajale omased ülevaated sotsialistlikust ülesehitustööst.

Alljärgnevalt noppeid ajalehe Edasi 1985. aasta sügise esikülje-lugude pealkirjadest.

Üheksa tonni ühe tunniga. 4.09.1985
Lugejat teavitatakse sellest, et Tartu konservitehas sai uue mahlapressi.

Kuival teral teine maitse. 6.09.1985
Miina Härma nimelise kolhoosi kuivatist – august oli 1985. aastal vihmane ja põllumehed olid hädas vilja kuivatamisega.

Sügis olemas, talv tulemas. 11.09.1985
Kirjutatakse sellest, kuidas Tartu rajooni majandites käis võitlus saagi päästmise eest.

Karskusühingu linnaorganisatsiooni organiseerimiskomitees. 12.09.1985
Ülevaade 10. septembril toimunud partei Tartu linnakomitee vastavast koosolekust.

Pool päeva päikest. 14.09.1985
Raskest saagikoristusest Alatskivi sovhoosis.

Parimad autojuhid teada. 17.09.1985
Kirjutatakse Tartus toimunud Eesti NSV parimate autojuhtide kokkutulekust.

Võrtsjärvest Peipsile. 20.09.1985
Kalamajanduse probleemidest Tartu rajooni piires.

Siin, Elva kolhoosis… 26.09.1985
Tudengid kartulis – TRÜ II kursuselt 600 tudengit oli juba majanditesse kartuleid võtma saadetud ja kohe pidi neile lisanduma 600 esmakursuslast.

Hilinenud sünnipäevakingitus. 2.10.1985
Tutvustatakse Tartu psühhoneuroloogiahaigla uue hoone ehitust. Miks hilinenud kingitus? – Haigla oli 100-aastaseks saanud juba 1980. aastal.

Täna on konstitutsioonipäev. 7.10.1985
Nõukogude Liidus tähistati riikliku pühana NSV Liidu konstitutsiooni päeva.

Orden tehase lipul. 9.10.1985
EKP I sekretär Karl Vaino käis Tartu masinaehitustehasele Rahvaste Sõpruse ordenit üle andmas.

Jalatsikombinaat tugevdab seljatagust. 11.10.1985
Jutt käib Tartu Jalatsikombinaadi laiendusehituse algusest.

T+T+T. 16.10.1985
Vahelduseks ka midagi südantsoojendavat, nimelt kirjutab leht Tartu sünnitusmajas 14. oktoobril sündinud kolmikutest tüdrukutest.

Tartlane tahab teada. 17.10.1985
Ülelinnalisest rahvasaadikute aruandepäevast.

Õppemajandite zootehnikud kogu Liidust. 24.10.1985
Tartus toimunud põllumajanduslike kõrgkoolide õppe- ja katsemajandite spetsialistide üleliidulisest nõupidamisest.

Plaan või preemia? Plaan ja preemia. 24.10.1985
Pealkiri esiküljel, ent TRÜ dotsendi Jüri Sepa artikli põhitekst asub lehe 3. küljel, kus enamasti paiknevadki majandusküsimusi käsitlevad lood.

Elulaadi uurijad Tartus. 29.10.1985
Tartus toimunud NSV Liidu Sotsioloogia-assotsiatsiooni massikommunikatsiooni sektsiooni üleliidulisest nõupidamisest.

Olgu tervitatud Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 68. aastapäev! 7.11.1985
NLKP KK hüüdlausetest; kogu lehe esikülg kaetud suure kiriplakatiga "Oktoober 1917"

Perega paraadil. 11.11.1985
Reportaaž Oktoobriparaadist. Paraadile oli pühendatud ka ajalehe kogu kolmas külg.

Minister meie ülikoolis. 19.11.1985
Tartu Riiklikku Ülikooli külastas NSV Liidu kõrg- ja keskerihariduse minister G. Jagodin.

Viinatorud vanarauaks. 20.11.1985
Alkoholismivastase võitluse ja karskuse teema olid 1985. aastal väga aktuaalsed. Ajaleht teeb ülevaate Karskusühingu Tartu rajooni- ja linnaorganisatsiooni asutamiskonverentsist.

Postimees: esikülg 1992. aasta september–november

Ajaleht ilmus 1992. aastal taas oma ajaloolise nime all. Postimees ilmus 1992. aasta lõpus kord 8-, kord 16-küljelisena. Esiküljel oli keskmiselt 4–6 teemat välja toodud, neist 1–2 tavaliselt eriti rõhutatud – nende pealkirjad on allpool ära toodud. Aeg oli üpris poliitiline ja peateemadeks olid riigi võimu- ja valitsemisstruktuuride paikapanek ning Vene vägede Eestist väljaviimine. Muud teemad Postimehe esiküljel eriti löögile ei pääsenud. Meeldetuletuseks ka fakt, et 20. juunil 1992 võeti Eestis kasutusele oma raha – Eesti kroon.

Mõningaid noppeid esikülje pealkirjadest:
Presidendikandidaatidest juhivad A. Rüütel ja L. Meri, valimisliitudest ja erakondadest "Isamaa". 1.09.1992
Venemaa transpordilennuvägi lahkub. 4.09.1992
Tapa sõjaväelinnaku ülevõtmine kestab. 7.09.1992
Sõlmiti Eesti-Vene vabakaubandusleping. 8.09.1992

Ametiühingud ei tagane miinimumpalga tõstmise nõudest. 9.09.1992
Ametiühingud nõuavad alampalgaks tagasiulatuvalt 1. septembrist 300 (loe: kolmsada!) krooni kuus.

Venemaa suursaadik andis üle volikirjad ja kohtus Eesti välisministriga. 10.09.1992
Venemaa suursaadikuks oli A. Trofimov ja Eesti välisministriks J. Manitski.

Ülemnõukogu lõpetas. 15.09.1992
14. septembril toimunud Ülemnõukogu viimasest istungjärgust enne Riigikogu valimisi.

Venemaa lennuväelased protesteerisid raekoja ees. 18.09.1992.
10 Vene ohvitseri pluss paarkümmend naist kogunesid raekoja ette, et esitada pöördumine, milles paluti pikendada Vene transpordilennuväepolgu Eestist väljaviimise tähtaega. Leht märgib ka seda, et polgukomandör oli miitingul osalemise ära keelanud.

Miinimumpalk 1. oktoobrist 300 krooni. 19.09.1992
Valitsuse otsus eelarveliste asutuste kohta; samast kuupäevast elatusraha 260 krooni kuus, töötavatele pensionäridele 100 krooni. Siinkohal tuleb lisada, et Statistikaameti andmetel oli 1992. aasta keskmiseks brutopalgaks 549 krooni kuus, mis 1993. aastal peaaegu kahekordistus – 1066 kroonini kuus.

USA taotleb Vene ründevägede kiiret lahkumist Eestist. 19.09.1992
Jutt käib eeskätt Tallinnas ja selle ümbruses paiknevast 144. diviisist ja Viljandis asuvatest väeosadest.

Presidendivalimiste täpsustatud arvud. 22.09.1992
Ajaleht toob ära presidendivalimiste esimese vooru tulemused: Arnold Rüütel 42,5% häältest, Lennart Meri 28,8%, Rein Taagepera 23,7% ja Lagle Parek 3,9%. Riigikogu valimiste tulemused: Isamaa 28 kohta, Kindel Kodu 18 kohta, Rahvarinne 16 kohta, Mõõdukad 12 kohta, ERSP 10 kohta, Sõltumatud Kuningriiklased 8 kohta ja Eesti Ettevõtjate Erakond 1 koht.

Vene piirivalve andis Eestile eile üle Kopli kordoni. 26.09.1985
25.10 seisuga oli üle võetud kõik Saare- (8) ja Hiiumaa (5) kordonid; põhjaranniku asetsevast 30 kordonist üksnes 8.

Eesti Kongress lõpetab. 28.09.1992
Ajaleht kirjutab 27. septembril Tallinnas toimunud Eesti Kongressi viimasest istungjärgust.

Venemaa ähvardab Eestit majandussanktsioonidega. 30.09.1992
Venemaa süüdistas Eestit inimõiguste rikkumise eest – juba siis võeti see probleem üles –, kuna Riigikogu valimistel said osaleda ainult Eesti Vabariigi kodanikud.

Isegi haiged tahavad Eesti sõjaväkke. 2.10.1992
Kaitseminister Ülo Uluots annab ülevaate olukorrast Eesti kaitseväes. 1992. aastal ei olnud kaitseväel ühtegi raskerelva ja raha nende muretsemiseks samuti polnud. Kõik 1000 kaitseväelast olid varustatud vaid käsirelvadega. 1992. aastal oli kaitseväes teenimine vabatahtlik, ent soovijaid jätkus.

Oktoobris maksuvaba tulu 150 krooni. 2.10.1992
Septembris oli maksuvaba tulu olnud 120 krooni, ent oktoobris tõusis see 150 kroonini.

Eile tuli kokku EV Riigikogu. 6.10.1992
Riigikogu valis Lennart Meri Eesti Vabariigi presidendiks (Meri – 59, Rüütel – 31 häält).

Eksiilvalitsuse volitused on lõppenud. 8.10.1992
Eksiilvalitsuse juht Heinrich Mark esines Riigikogu ees ja teatas, et eksiilvalitsus lõpetab oma tegevuse.

Peaministrikandidaat on Mart Laar. 9.10.1992
Vabariigi president Lennart Meri esitas oma dekreediga nr 1 peaministri kandidaadiks Mart Laari.

Presidendi ametiraha on Moskvas. 10.10.1992
1990. aastal moodustatud komisjon selgitas välja, kus asub Vabariigi Presidendi ametiraha.

Tartut ähvardab keskkonnakatastroof. 14.10.1992
Raketikütus endisel Vene sõjaväe lennuväljal ohustab keskkonda.

Ülikoolil on IBMiga kaks aastat hooletu. 15.10.1992
Tartu Ülikool sai IBM Soome esinduse käest keskmise võimsusega suurarvuti IBM 4381 kaheaastase hooldusgarantiiga. Tollasel "suurarvutil" operatiivmälu 32 MB ja kettamälu 15 GB.

Mart Laarile anti volitused moodustada valitsus. 20.10.1992
19. oktoobril kell 14.03 toetas Riigikogu presidendi esitatud valitsusjuhi kandidaati Mart Laari.

Esimest päeva kodumaal. 27.10.1992
25. oktoobri õhtul saabus Eestisse esimene lennuk 59 sõjapõgenikuga Abhaasiast.

Carl Bildti toetusvisiit Eestisse. 28.10.1992
Carl Bildt oli tollal Rootsi peaminister.

Venemaa on huvitatud suhete parandamisest Eestiga. 4.11.1992
Vene välisministri asetäitja V. Tšurkin saabus töövisiidile Eestisse.

Jeltsin kutsub Balti riike läbirääkimistele. 6.11.1992
Läbirääkimiste teemaks oli teadagi Vene vägede väljaviimise ajakava.

Balti riigid on ühisel seisukohal: Vene väed tuleb tingimusteta välja viia. 7.11.1992
Balti riikide presidentide ühisavaldus Vene vägede väljaviimise kohta.

Tänasest on RAS Eesti Kütus kaup kallim. 7.11.1992
Praegustele autoomanikele pakuvad kindlasti huvi tollased kütuse liitrihinnad: A-76 3.10 liiter, AI-92 ja AI-93 3.75, diislikütus 2.90.

Kuperjanovi noorsõdurid andsid Eestile ustavusvande. 9.11.1992
Meegomäel andsid ustavusvande 110 Kuperjanovi õppekompanii sõdurit.

Euroopa Ühendus pakub põhjendatud teadusprogrammidele oma abi. 10.11.1992

Peaminister ja valitsusdelegatsioon Ida-Virumaal. 13.11.1992
M. Laar lubas külmutada suurettevõtete maksuvõlad.

Eesti kolme suurema panga arved tänasest külmutatud. 18.11.1992
Eesti Panga nõukogu otsusega külmutati Tartu Kommertspanga, Balti Ühispanga ja Põhja-Eesti Aktsiapanga arved, kokku 300 miljoni krooni ulatuses.

Balti riigid saavutasid ÜRO resolutsiooni vastuvõtmise. 27.11.1992
Resolutsioon nõudis Vene vägede kiiret, korrapärast ja täielikku lahkumist Balti riikidest.

Postimees: esikülg 1998. aasta september–november

Pärast taasiseseisvumist oli suur osa Eesti ettevõtetest jäänud seotuks Venemaaga. Seoses sellega 1998. aasta suvel Venemaad tabanud majanduskriis puudutas teravalt ka Eestit. Majandusraskuste temaatika oli Postimehe esiküljel üks olulisemaid.

Eesti riigi eelarve oli 1998. aastal 15,28 miljardit krooni, 1999. aastaks planeeriti 18,45 miljardit krooni. Keskmine brutopalk Eestis oli 1998. aastal 4021 krooni.

Noppeid Postimehe esiküljelt:

Vene kriis saadab Eesti töölised sundpuhkusele. 03.09.1998

Eksport kukkus järsult. 08.09.1998
Venemaa majanduskriisi tõttu vähenes juulis Eesti toodete väljavedu võrreldes juuniga 16 protsenti ning kardeti, et see suundumus võib jätkuda ka augustis.

Vene kriis viis Eesti kala- ja piimatööstuse kaosesse. 14.09.1998
Ajaleht märgib, et Vene majanduse kokkuvarisemine ajas Eesti toiduainetetööstuse huku äärele, kuid suurendas Vene transiiti läbi siinsete sadamate.

Koolitoetus on poole võrra suurenemas. 16.09.1998
Riigikogu sotsiaalkomisjoni ettepanekul kavatseti suurendada koolitoetusi poole võrra. See tähendab, et iga koolilapse kohta planeeriti lisaks 150 krooni.

Kantslerite palk tõuseb. 17.09.1998
Rahandusministeeriumis valminud eelnõu järgi plaaniti tõsta kantslerite ja maavanemate palk varasemalt 10 500 kroonilt 14 000 kroonini kuus.
Õpetajate astmepalk tõuseb ligi kolmandiku. 22.10.1998
Valitsuse ja TALO leping tõstis kultuuri- ja teadustöötajate palka keskmiselt 20 ning õpetajate astmepalgamäära 30 protsendi võrra.

Maapanga võlausaldajad valisid pankrotitoimkonna. 25.09.1998
Ekspertide hinnangul võisid võlausaldajad Maapanka kinni jäänud rahast tagasi saada üksnes 15–60 protsenti.

Igor Ivanov: Eesti kiusab venelasi. 26.09.1998
Venemaa uus välisminister Igor Ivanov süüdistas ÜRO Peaassambleel esinedes Eestit venekeelse elanikkonna represseerimises. Ivanov ei toonud kõnes repressioonide kohta ühtki konkreetset näidet, kuid nõudis rahvusvahelise üldsuse ühisaktsioone riikide vastu, kes eri ettekäänetel rikuvad üldtunnustatud inimõigusi ja vabadusi.

Inimeste kindlustunne väheneb. 29.09.1998
Eesti Konjunktuuriinstituudi (EKI) eksperdid prognoosisid septembris, et kuue kuu pärast on Eesti majandusolukord praegusest mõõdukalt halvem.

Hansapank läks rootslaste kätte. 30.09.1998

Ardo Hansson rahustab: ohtu Eesti kroonile pole. 09.10.1998
Ardo Hansson kirjutas, et kuigi kõik viimasel ajal raskustesse sattunud pangad olid mingit otsa pidi Venemaaga seotud, siis ohtu Eesti kroonile see endast ei kujutanud.

Põllumehed esitasid võimudele ultimaatumi. 14.10.1998
Sajad Toompeale kogunenud põllumehed nõudsid riigilt üliliberaalse majanduspoliitika lõpetamist ja ähvardasid tulla pealinna tagasi traktorite ja virtsapüttidega.

Rootsi suurpank tahab omandada kolmandiku Eesti Ühispangast. 22.10.1998

Opositsioon kukutas riigieelarve läbi. 29.10.1998
Riigikogu ühendopositsioon ja keskerakondlastest parlamendiliikmed lükkasid tagasi tuleva aasta eelarve projekti ja avaldasid seega valitsusele sisuliselt umbusaldust.

Narkomaanid käivad iga päev vargil nagu teised tööl. 30.10.1998

Majanduslik kitsikus ajab inimesed poodi vargile. 4.11.1998

Tuhandeid virumaalasi ootab ees töökoha kaotus. 6.11.1998
Ajaleht tundis muret kolme tuhande idavirulase pärast, kes jäid vastu talve töö ja palgata, kuna rahapuudusse sattunud keemiatehas Kiviter pidi lõpetama põlevkiviõli tootmise.

Hindade kallinemine nullib pensionitõusu. 27.11.1998

Postimees: esikülg 2003. aasta september–november

2003. aasta sügist iseloomustasid vaidlused Euroopa Liitu astumise plussidest ja miinustest. Teiseks sageli vaidlusi tekitanud teemaks oli kavandatav vanemahüvitis, mille kehtestamisel oli nii pooldajaid kui vastaseid. Need teemad olid üleval ka Postimehe esiküljel.

Keskmine brutopalk 2003. aasta IV kvartalis oli 7127 krooni.

Valik Postimehe esikülje uudiseid:
Eurovastasus kukutas Keskerakonna toetust. 6.09.2003
Pärast seda, kui Keskerakonna kongress ütles «ei» Eesti ühinemisele Euroopa Liiduga ja läks sellega vastuollu rahva enamuse tahtega, oli erakonna reiting märgatavalt langenud, kinnitas Emori värske uurimus.
Eestlased lõid ainulaadse internetitelefoni Skype. 8.09.2003

Kaks kolmandikku otsustas ELi kasuks. 15.09.2003

Venemaa õigeusukiriku juht saabus eile oma sünnimaale visiidile. 26.09.2003

Valitsuse reiting kolme viimase aasta kõrgseisus. 6.10.2003
10 palli skaalal oli valitsuse toetuse keskväärtus 5,57, mis on väga lähedal vahetult ametisse asumise järgsele hinnangule (5,61 palli). Siim Kallase valitsuse kõrgeim reiting oli 5,45. Mart Laari valitsuse reiting liikus enamasti madalamas koridoris.

Ostuhullus tõi tuhandeid lettide äärde tunglema. 9.10.2003
Nii Kaubamajas kui ka Stockmannis toimunud Osturallil ja Hulludel Päevadel meelitasid rahvast ligi peamiselt rõivaste, toidu ja kosmeetika soodushindadega letid, juures kollased või puna-valgeruudulised tähised.

Ametnikud said miljardi ebaseaduslikku palka. 10.10.2003
Riigieelarve seadust eirates maksid riigiasutused oma töötajatele mullu palkadeks ligi miljard krooni rohkem kui tohtinuks, selgus riigikontrolli aruandest. Riigikontrolli andmeil oli ebaseaduslikku töötasu makstud majanduskulude, toetuste, omatulude jms allikate arvelt.

Kirjanikud nõuavad Tallinna vanima raamatupoe allesjätmist. 16.10.2003
Kirjanikud ja kirjastajad palusid riigilt abi, et Tallinna kesklinnas saaks tegevust jätkata kauplus Rahva Raamat, mida ähvardas ajaloolistest ruumidest ilmajäämine.

Vanemapalk süvendab ebavõrdsusehirmu. 21.10.2003
Ajalehes võtsid sõna vanemahüvitise eelnõu suuremad oponendid, kelle meelest kuni kolmekordset keskmist palka pakkuv vanemahüvitise seaduse jõustumine tooks kaasa järjest suureneva majandusliku ebavõrdsuse.

Uued arendusjuhid näevad Eesti kullaauku teaduses. 22.10.2003
Oktoobris tööle asunud Eesti arengu eest vastutavad spetsialistid Raul Malmstein ja Andrus Aaslaid leidsid, et ainus võima-

lus tagada Eesti heaolu oli lükata hoogsamalt käima teadustöö, mis võimaldaks Eestil pääseda allhankeriigi staatusest.

TÜ valmistub välismaalt professoreid importima. 25.10.2003
Kõrghariduse alarahastamine oli Tartu Ülikooli viinud olukorrani, kus uusi tasemel professoreid tuli otsida piiri tagant, sest kohalike kandidaatide pink oli lühike või puudus sootuks.

Res Publica soovib riigikogulaste kuluhüvitiste korra muutmist. 28.10.2003
Paljud Riigikogu liikmed olid liisinud endale maksumaksja kulul autod, mida kasutasid ka erasõitudeks. Mõni rahvaesindaja lasi riigil kinni maksta oma abikaasa sõidukulud. Pärast puhkenud skandaali arutasid asja mitmed saadikuühendused, kuid Riigikogu vanematekogu leidis, et kõik on hästi ja midagi muuta pole vaja.

Üleriigiline streigilaine peatab töö koolides ja kultuuriasutustes. 8.11.2003
Palgaläbirääkimistes pettunud teenistujate ametiliitude keskorganisatsioon lubas streigilainet, mis peataks töö ametiühingutega liitunud koolides, lasteaedades ja paljudes kultuuriasutustes.

Postimees: esikülg 2008. aasta september–november

2008. aasta sügist iseloomustasid teated majandus- ja finantsraskustest.

25. september – esimese riigina sattus tõsisesse finantskriisi Island, kus rahvusvaluuta kaotas mõne päevaga suure osa oma väärtusest ning riigi suuremad pangad seisid silmitsi pankrotiga.

1. oktoober – USA kiitis heaks 700 miljardi dollarilise majanduse päästeplaani.

9. oktoober – Eesti tagas kõik kuni 50 000-eurosed hoiused.

1. november – Ungari asus kokku vajunud majandust turgutama laenudega IMFilt, ELilt ja Maailmapangalt.

2008. aasta keskmine brutopalk Eestis oli 12 818 krooni, IV kvartalis 13 117 krooni.

Valik Postimehe esiküljeuudiseid:

Viisavabadus Venemaaga on praeguseks päevakorrast maas. 1.09.2008
Liikumisest viisavabaduse suunas Euroopa Liidu ja Venemaa vahel ei saa praegu juttugi olla, ütles peaminister Andrus Ansip Brüsselis pärast Euroopa ülemkogu lõppemist.

Eksperdid: vihm on tänavuse viljasaagi enamjaolt rikkunud. 2.09.2008
Mitmete Eesti taimekasvatusekspertide sõnul oli viljasaagi seisukord kehv, eelkõige augustikuu rohkete sademete tõttu, mis ei lasknud vilja õigel ajal põldudelt koristada.

Venemaa hakkas Eestist ümberasujaid värbama. 9.09.2008
Vene välisministeerium oli saatkondade kaudu käivitanud välismaal elavatele kaasmaalastele mõeldud teavituskampaania, tutvustamaks riiklikku ümberasumisprogrammi. Vastav reklaam oli ilmunud ka ajalehes Molodjož Estonii.

Valitsus otsustas kaotada käibemaksuerisused. 10.09.2008
Valitsuse pressiesindaja teavitas Postimees.ee'd valitsuskabineti nõupidamise otsusest, mille kohaselt ravimite ja perioodika käibemaks tõstetakse 9 protsendini ning kõik muud seni kehtinud käibemaksuerisused kaotatakse.

Ansip võrdles lastetoetust lennukilt raha külvamisega. 15.09.2008
Peaminister Andrus Ansip võrdles riigikogus esinedes 300-kroonist igakuist lastetoetust lennukilt raha külvamisega ning pakkus välja, et toetuste suurendamise asemel tuleks nende väljamaksmise korda muuta.

Võidusammas sai nurgakivi. 20.09.2008
Kaitseministeeriumi ja sihtasutuse Vabaduse Monument korraldatud üritusel osalesid riigikogu esimees Ene Ergma, kaitseminister Jaak Aaviksoo ja Tallinna linnapea Edgar Savisaar.

Valitsus tegi ikkagi negatiivse eelarve. 25.09.2008
Valitsus otsustas saata riigikokku negatiivse 2009. aasta eelarve, kus kulusid on tuludest 800 miljoni krooni jagu enam. Rahandusministeeriumi hinnangul oli vormiliselt kõik korras.

Eestimaalased kardavad tööpuuduse kasvu. 03.10.2008
Konjunktuuriinstituudi direktori Marje Josingu sõnul langes tarbijate kindlustunne pikaajalisest keskmisest oluliselt madalamale tasemele. Usk Eesti majandusolukorra paranemisse järgneva 12 kuu jooksul oli madal ja elanike hinnangul tööpuudus kasvas. Palgatõusu inimesed eriti ei oodanud. Perede rahalises olukorras ei olnud viimasel aastal konjunktuuriinstituudi andmetel halvenemist toimunud. 45 protsenti peredest tuli septembris ots-otsaga välja, 45 protsenti suutis säästa ja 10 protsenti elas kas varasematest säästudest või oli võlgades.

Hinnatõus tabab jõhkraimalt keskkütte kasutajat. 04.10.2008

Väiksema sissetulekuga perede elukvaliteet võib saada löögi. 11.10.2008

Eestlased ei karda oma pangahoiuste pärast. 18.10.2008
Rahvusringhäälingu uudistetoimetuse tellitud küsitlusest selgus, et 72 protsenti Eesti elanikke ei karda oma säästude pärast hoolimata globaalsest finantskriisist.

Pensionisambasse raha kogunuid võib tabada jahmatav üllatus. 20.10.2008
Oma pensionisambasse raha kogunud inimesi võib praegust kontoseisu vaadates tabada väga jahmatav üllatus: mõnedes pensionisammastes on ülemaailmne finantskriis pühkinud minema kuni poole sinna paigutatud rahast.

Koalitsioonipoliitikud ei pea vajalikuks riigieelarve tagasikutsumist. 22.10.2008
Riigikogu sotsiaaldemokraatide fraktsiooni esimees Eiki Nestor märkis Kuku raadiole antud intervjuus, et ei pea vajalikuks järgmise aasta riigieelarve eelnõu tagasikutsumist, sama meelt oli ka Isamaa ja Res Publica Liidu (IRL) liige Margus Tsahkna.

Autoliisingu tingimused karmistusid. 30.10.2008
Viimasel kolmel kuul olid autoliisingu tingimused karmistunud, liisingu omafinantseering oli oluliselt tõusnud ning väiksemadki varasemad maksehäired võisid kliendi lepinguta jätta.

Paet: ka venelastele on Eesti parim paik elamiseks. 30.10.2008
Kui vaadata kõiki õigusi ja võimalusi Eestis, siis ka venelaste jaoks on täna Eesti parim paik maailmas, kus elada, leidis välisminister Urmas Paet. Paet tõdes valitsuse pressikonverentsil, et endiselt on palju inimesi, kes ei ole kursis, kuidas Eesti kodakondsust saada.

Teise pensionisambaga liitumine pole vaibunud. 31.10.2008
Kuigi pensionifondid olid koos börsidega teinud läbi vabalanguse ning rahanumbrid pensionikontodel kahanesid, rahustasid pangad uusi liitujaid, et tuuled pöörduvad.

Padar: kärpida on tarvis veel 2,5 miljardit. 10.11.2008
Rahandusminister Ivari Padar teatas, et eurole üleminekuks oli 2009. aasta eelarvest tarvis kärpida veel 2,5 miljardit krooni,

sellest 1 kuni 1,5 miljardit tuli leida riigikogule esitatud eelnõus keskmisest suurema tõusu saanud valdkondade arvelt.

Töötute kasvav hulk muudab tööpakkujad jultunumaks. 12.11.2008
Oktoobri lõpus oli tööturuametis registreeritud umbes 22 600 töötut, mis oli 13 protsenti rohkem kui kuu varem ning 68 protsenti enam kui aasta tagasi. Olukorda kasutasid ära ettevõtted, mis avaldasid diskrimineerivate nõudmistega tööpakkumiskuulutusi.

Eesti tervishoid on ELis hinna ja kvaliteedi suhtes parim. 13.11.2008
Euroopa tervishoiuteenuste tarbijaindeksi (EHCI) järgi oli Eesti Euroopa patsiendisõbralikemate tervishoiusüsteemide pingereas 11. kohal. Hinna ja kvaliteedi suhtes oli Eesti parim.

Riigikogu külmutas aastaks tulumaksureformi. 19.11.2008
Riigikogu külmutas aastaks tulumaksureformi ning muutis käibemaksu- ja riigilõivuseadust, et leida raha 2009. aasta riigieelarvesse.

Tööeas Venemaale ümberasujaid on Eestis vaid poolsada. 20.11.2008
Venemaale kolida soovijate seas oli vaid mõnikümmend töövõimelises eas inimest, samas olid suurt huvi ümberasumise vastu üles näidanud pensionärid, keda programm ei hõlmanud.

SEB ennustab Eesti majandusele 4-protsendilist langust. 25.11.2008
Eeltoodu oli vaid kiirpilk ajale, mil meie elanikkonnaküsitlustes osalenud küsitlusankeete täitsid. Üldine olukord riigis, enda ning oma pere igapäevane toimetulek, samuti aktuaalsed päevasündmused ja meedia arutlusteemad võivad teatud määral mõjutada inimeste hinnanguid ja hoiakuid. Seetõttu on erinevate aastate küsitluste tulemuste võrdlemisel hea nende aastate eripära silmas pidada.

Lisa 1

ELANIKKONNAKÜSITLUSE "EESTI 2008: TÖÖ, KODU JA VABA AEG" KORRALDAMISEST

Elanikkonnaküsitluse "Eesti 2008: töö, kodu ja vaba aeg" läbiviijaks on TLÜ RASI elustiilide uurimise keskus, küsitluse rahastamist toetas Tervise Arengu Instituut. Küsitluse läbiviimisel ja andmete sisestamisel osalesid TLÜ sotsioloogia üliõpilased.

Valim

2008. aasta elanikkonnaküsitluse üldkogumi moodustasid Eesti Vabariigis elavad 16–69-aastased inimesed. Statistikaameti andmete kohaselt elas 2008. aasta 1. jaanuari seisuga Eestis 966 517 16–69-aastast inimest (vt www.stat.ee rahvastikustatistika andmed). Elanikkonnaküsitluse "Eesti 2008: töö, kodu ja vaba aeg" valim (4000) telliti AS Andmevarast ning see moodustati rahvastikuregistris registreeritud inimeste hulgast juhuvaliku reeglitest lähtuvalt.

Küsitlusankeet

Kuna elanikkonnaküsitluse üheks eesmärgiks oli võrrelda muutusi elanike tervisekäitumises, hoiakutes ja väärtushinnangutes 5-aastaste perioodide lõikes, siis võeti 2008. aasta küsit-

lusankeedi koostamisel aluseks varasemates küsitlustes kasutatud ankeedid. Antud uurimuse puhul on tegemist postiküsitlusega, kus respondent täidab ankeedi iseseisvalt ilma küsitleja abita.

Ankeedi küsimused saab liigitada põhiplokkideks, mida on kasutatud praktiliselt muutmata kujul läbi uurimustesarja, ning lisamooduliteks, mida vastavalt vajadusele lülitatakse erinevate aastate ankeetidesse. Pereelu, tööd ja väärtushinnanguid puudutavad küsimused kuuluvad põhiküsimuste hulka alates 1985. aastast, tervisekäitumist puudutavad küsimused alates 1993. aastast, narkoploki küsimused alates 1998. aastast, hoiakud HIV-positiivsete suhtes alates 2003. aastast. 2008. aasta küsitlusankeedi pereelu plokki lisati uue moodulina lapsevanemate kasvatusväärtustega seonduvad küsimused.

16–17-aastaste noorte puhul kasutati 2008. aasta küsitluses sarnaselt 2003. aasta küsitlusega noorteankeete, mis kujutavad endast täiskasvanute ankeedi lühendatud versiooni, s.t puuduvad tööd ja pereelu puudutavad küsimusteplokid.

Küsitluse korraldamine

Küsitlusankeedid koos makstud vastusega ümbrikega postitati 14. ja 15. oktoobril 2008 arvestusega, et ankeet peaks laekuma vastaja postkasti nädalavahetuseks, mil inimestel peaks olema rohkem aega ankeedi täitmiseks. Valimisse sattunud 4000 aadressist jätsime erinevatel põhjustel kasutamata, s.t ankeedi välja saatmata 14 juhul. Lõplikuks postitatud ankeetide arvuks kujunes seega 3986 ankeeti.

Eesti Post tagastas meile 61 avamata ümbrikku kohalike postkontorite märkustega, et adressaat on rahvastikuregistris märgitud elukohast lahkunud või ei ela nimetatud aadressil aastaringselt. Lisaks võtsid meiega kaheksal juhul telefoni teel ühendust adressaadi perekonnaliikmed või uued elanikud, kes samuti teatasid, et adressaat ei ela enam sel aadressil. Kuna nimetatud ankeedid adressaadini ei jõudnud, võib väljastatud ankeetide üldarvuks lugeda 3917.

Postitatud ankeetidest tagastati kokku 1611 ankeeti. Puudulikult või segaselt täidetud ankeete (kokku 70) andmebaasi ei sisestatud ning edasises analüüsis kasutatakse valimit suurusega 1541 respondenti.

Andmete kaalumine

Kuna postiküsitluse puhul tuleb arvestada üsna suure kaoprotsendiga, siis vastanute struktuur ei saa ka kõige ideaalsemalt koostatud üldvalimi puhul olla täielikus vastavuses rahvastiku tegeliku struktuuriga. Küsitlusandmete vastavusse viimiseks elanikkonna struktuuriga teostati kogutud uuringuandmete kaalumine soo ja vanuserühma suhtes. Andmete kaalumise aluseks olid Statistikaameti poolt väljastatud rahvastiku struktuuri andmed seisuga 1. jaanuar 2008. Üldkogumi andmed võeti Eesti Statistikaameti koduleheküljelt (www.stat.ee).

Eesti 16–69-aastane rahvastik seisuga 1.01.2008 ning elanikkonnaküsitluse "Eesti 2008: töö, kodu ja vaba aeg" kaalumata ja kaalutud valim

Vanus	Rahvastik 1.01.2008		Valim enne kaalumist		Kaal	Valim pärast kaalumist	
	N	%	N	%		N	%
16–24	186 781	19,3	244	15,9	1,221	298	19,3
25–34	189 694	19,6	302	19,6	1,000	302	19,6
35–44	180 120	18,6	282	18,3	1,016	286	18,6
45–54	188 071	19,4	294	19,1	1,016	299	19,4
55–64	150 234	15,5	280	18,2	0,852	238	15,4
65–69	71 617	7,6	139	9,0	0,844	118	7,7
	966 517		1541			1541	

Lisa 2

AASTATEL 1985–2003 TOIMUNUD ELANIKKONNAKÜSITLUSEST

Nagu öeldud, on TLÜ RASI elanikkonnaküsitlus "Eesti 2008: töö, kodu ja vaba aeg" viies küsitlus ligi viie aasta tagant läbi viidavas Eesti elanike argielu puudutavas küsitluste seerias.

Alljärgnevas tabelis on toodud põhilised andmed varasemate elanikkonnaküsitluste läbiviimise ja valimite kohta.

Aastatel 1985–2008 toimunud elanikkonnaküsitlused "Töö, kodu ja vaba aeg"

	Korraldamise aeg	Vanus	Väljastatud ankeete	Sisestatud ankeete
Eesti '85	sügis 1985	Tööealised*	-	1815
Eesti '93	november 1992 – jaanuar 1993	18–70	≈ 4000	1867
Eesti '98	oktoober–november 1998	18–70	4686	2317
Eesti 2003	oktoober–november 2003	16–69	3982	1662
Eesti 2008	oktoober–november 2008	16–69	3917	1541

* 1985. aastal loeti tööealisteks naisi vanuses 18–54 ja mehi vanuses 18–59. Tegelikult on 1985. aasta valimis ka pensionieelisi inimesi, ent see grupp on mõnevõrra alaesindatud.

Täpsemalt saab varasematest küsitlustest ja küsitlustulemustest lugeda alljärgnevatest allikatest:

Narusk, A. 1994. *Murrangulised 80-ndad ja 90-ndad aastad Eestis: Töö, kodu ja vaba aeg*. Tallinn-Helsingi: TAK/Stakes.

Narusk, A. (toim). 1999. *Argielu Eestis 1990ndatel aastatel. Elanikkonnaküsitlustel "Eesti `93" ja "Eesti '98" põhinev sotsioloogiline ülevaade*. Tallinn: TPÜ RASI.

Hansson, L. (koost). 2004. *Valikud ja võimalused: argielu Eestis aastatel 1993–2003*. Tallinn: TPÜ kirjastus.

AUTORITEST

Niina Derman – TLÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, teadur

Leeni Hansson – TLÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, vanemteadur

Eda Heinla – TLÜ Kunstide Instituut, dotsent

Kaisa Kaha – TLÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, teadusassistent

Virve-Ines Laidmäe – TLÜ Sotsiaaltöö Instituut, teadur

Mare Müürsepp – TLÜ Kasvatusteaduste Instituut, dotsent

Liis Ojamäe – TLÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, teadur

Katrin Paadam – Tallinna Tehnikaülikool, professor

Uno Saar – TLÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, assistent

Aino Ugaste – TLÜ Kasvatusteaduste Instituut, professor

Vaike Vainu – Turu-uuringute AS, uuringujuht